Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

T.C
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DESTANLARINDA BİLGE ADAM TİPİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLGE ESİRGEN

ANABİLİM DALI: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

KOCAELİ - 2007

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

T.C
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DESTANLARINDA BİLGE ADAM TİPİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLGE ESİRGEN

ANABİLİM DALI: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

DANIŞMAN: DOÇ. DR. AYNUR KOÇAK

KOCAELİ – 2007

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DESTANLARINDA BİLGE ADAM TİPİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: BİLGE ESİRGEN
Tezin Savunulduğu Tarih: 29 Haziran 2007

Tez Danışmanı	Üye	Üye
Doç. Dr. Aynur KOÇAK	Doç. Dr. İ. Güven Kaya	Yrd.Doç. Dr. Ali YAKICI
(.....)	(.....)	(.....)

KOCAELİ, 2007

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

İÇİNDEKİLER

ÖZET……..I

SUMMARY…….....II

KISALTMALAR……..III

ÖNSÖZ……...IV

GÝRÝÞ

Halk Anlatýlarý ve Halk Anlatýlarýnda Tiplere Genel Bakýþ

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

ESKİ TÜRK İNANÇ SİSTEMİ İÇİNDE BİLGE VE BİLGELİK

- Gök Tanrıdan Bilge Tipine Uzanan Süreç-

1. BİLGE VE BİLGELİK 15
2. ESKİ TÜRK İNANÇ SİSTEMİ 21
2.1. GÖK TANRI İNANCI 32
2.2. ATALAR KÜLTÜ 36
2.3. TABİAT KÜLTLERİ 40
2.3.1. Dağ Kültü 40
2.3.2. Orman ve Ağaç Kültü 42
2.4. KURT MOTİFİ 53
2.5. KAM / ŞAMAN 58

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

TÜRK BOYLARININ EPİK DESTANLARINDA BİLGE ADAM TİPİ VE BİLGE ADAM TİPİNİN İŞLEVLERİ

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

1. TÜRK BOYLARININ EPİK DESTANLARINDA BİLGE ADAM TİPİ..... 68

2.BİLGE ADAM TİPİNİN İŞLEVLERİ..... 86

2.1. RÜYA GÖRME VE RÜYA YORUMLAMA..... 86

2.2. FALA BAKMA VE BİLİCİLİK 94

2.3. AD BULMA VE AD KOYMA 98

2.4. HASTALIKLARI TEDAVİ ETME VE KÖTÜLÜKLERDEN KORUMA 110

SONUÇ 118

KAYNAKÇA..... 121

ÖZGEÇMİŞ 126

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DESTANLARINDA BİLGE ADAM TİPİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

ÖZET

Bu çalışmada, sözlü edebiyat ürünlerimizde sıkça karşılaştığımız *bilge adam tipi*nin *Türk* destanlarındaki işlevini araştırmak hedeflenmiştir. Destanlarımızda ak sakallı, ihtiyar gibi sıfatlarıyla tanıdığımız *bilge adam tipi*; yol gösterici, öğüt verici, tedavi edici işlevlere sahip olmanın yanı sıra gelecekten haber verme yeteneğine sahiptir. Bu çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, atalar kültünün birer uzantısı olarak karşımıza çıkan ve bilge tipine has işlevler sergileyen kurt ve ağaç gibi kutsal hayvan ve bitkilere; ikinci bölümde "ak" ile bütünleşmiş ihtiyar bilge adam tipine yer verilmiştir. Her iki bölümde de, ortaya konan bilgiler doğrultusunda içeriği destekleyen destan metinleri verilmiştir.

Tezi Hazırlayan : Bilge ESİRGEN
Tez Danışmanı : Doç. DR. Aynur KOÇAK
Tez Kabul Tarih ve No: 04.07.2007 – 2007 / 18
Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Ý.Güven KAYA
Doç. Dr. Aynur KOÇAK
Yrd. Doç. Ali YAKICI

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

A STUDYING ABOUT THE WISE MAN TYPE IN TURKISH EPICS

ABSTRACT

In this study, it is aimed to search for the function of type of wise tahat appears in oral literature Works in Turkish epics. The wise whom we know as an old man with white beard in our epics, has the ability of prophecy besides being a guide, an adviser and a curer. This study consists of two sections. In the first section includes the holy animals and plants such as a wolf and a tree that exhibits functions unique to wise and appears as an extension of the culture of ancestors. The second section the wise who is integrated with “white” is emphasized. In both sections the epic texts which support the content with the given informations are placed.

Tezi Hazýrlayan : Bilge ESÝRGEN
Tez Danýþmaný : Doç. DR. Aynur KOÇAK
Tez Kabul Tarih ve No: 04.07.2007 – 2007 / 18
Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Ý.Güven KAYA
Doç. Dr. Aynur KOÇAK
Yrd. Doç. Ali YAKICI

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
S	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

ÖNSÖZ

Halk anlatıları içerisinde destanların, toplumların ulus olma bilincini taşıması bakımından özel bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Türk boylarının tarihte yaşadığı göçlerin, acıların, ihanetlerin, yenilgilerin ve sevinçlerin anlatıldığı destanlar, geçmişle gelecek arasında bir köprü kurarken Türk kültürünün birer aynası konumundadır.

Türk destanlarında, en genel ifadeyle, kahramanın karşı karşıya kaldığı kaosu çözmede kendisine rehberlik eden *bilge adam*[*] *tipi*nin ele alındığı bu çalışmada: Giriş, Birinci Bölüm: Gök Tanrıdan Kağana ve Bilge Tipine Uzanan Süreç, İkinci Bölüm: Türk Boylarının Epik Destanlarında Bilge Adam Tipi, Sonuç ve Kaynakça yer almaktadır.

Giriş'te halk anlatıları hakkında genel bilgi verilmiş ve halk anlatılarında tipler üzerinde duruluştur.

Birinci Bölüm'de, "bilge" ve "bilgelik" kavramlarý üzerinde durulmuþ, Gök Tanrý'dan kaðana ve bilge adam tipine uzanan süreç, eski Türk inanç sistemi baðlamýnda deðerlendirilmiþtir. Tanrý'nýn "hakîm" olma özelliðinin öncelikle kültlerde ardýndan ete kemiðe bürünerek kaðan ve ihtiyar bilgelerde kendini gösterdiði ortaya konulmuþtur.

Ýkinci Bölüm'de, *bilge adam tipi* Türk boylarının epik destanları ekseninde değerlendirilmiş ve işlevleri belirlenmiştir.

Sonuç kısmında ise, çalışma neticesinde varılan sonuçlar ortaya konulmuştur.

Kaynakça'da, çalýþma sýrasýnda yararlanýlan kaynaklar, yazarlarýn soyadlarýna göre abecesel sýralanmýþtýr.

[*] "Adam" ifadesi insanoðlu anlamýný taþýmaktadýr. Cinsiyet ayrýmý gözetilmemiþtir. (B.E.)

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Bu konu üzerinde, daha önce yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamakla birlikte, edebiyatımızda önemli birer işleve sahip tipler üzerinde yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında ilk akla gelen Mehmet Kaplan'ın *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri* adlı eseridir. Mehmet Kaplan, bu eserinde gazi, veli, ahi ve yeni aydın tiplerini incelemiştir.

Bilge tipi, daha önce üzerinde etraflıca durulmamış olması, tecrübeleriyle ve bir Türk kültür kodu olma özelliği gösteren hafızayı temsil etmesi bakımından büyük bir öneme sahiptir. Geleneklerimizi bu güne taşıma, eğitim, toplum üyelerini bir arada bulundurma ve ulus olma bilincini kazandırma işlevlerine sahip halk edebiyatı ürünlerinde bilge tipi; kültürel, sosyal ve etik değerlerimizi bünyesinde barındırır. Bu bağlamda Türk destanlarında ***bilge adam tipi***nin yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada Türk destanları ekseninde *bilge adam tipi* incelenirken metin merkezli halkbilimi yönteminden yararlanılmıştır. *Bilge adam tipi* özellikleri psikanalitik kuramdan yararlanılarak ilkimgesel olarak ve teolojik bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Gerek konunun seçimi gerekse çalışma sırasında benden desteğini ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım ve "bilge" hocam Doç. Dr. Aynur KOÇAK'a sonsuz teþekkürlerimi saygýyla sunuyorum.

Maddî ve manevî desteklerinden dolayý, bana "bilge" adýný yakýþtýran annem, babam Mine ve Mustafa ESÝRGEN'e teþekkür ederim.

Kocaeli – 2007 Bilge ESÝRGEN

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

GİRİŞ

HALK ANLATILARI VE HALK ANLATILARINDA TİPLERE GENEL BAKIŞ

Kültürel, sosyal, ahlakî kabulleri yansıtan halk anlatıları, sahip oldukları dinamik yapıyla ortak kültürü yaşatırlar. Edebî ve estetik nitelikleriyle halk anlatıları iletişimi sağladıkları gibi, bu iletişim sonucunda sosyal norm ve değerlerin nesiller arası aktarımını sağlarlar. Duygu ve düşünceleri aktarma, eğitim, hoş vakit geçirme, öğüt verme, ulus olma ve ortak bir tarih ve kültüre sahip olma bilincini kazandırma gibi işlevler halk anlatılarının işlevlerinden bazılarıdır. Halk anlatıları dediğimizde aklımıza mit, destan, efsane, masal, hikâye gibi ürünler gelir. Bu anonim ürünlere ve barındırdıkları tiplere kısaca deyinmek yerinde olacaktır.

Mit sözcüğünün kökeni "mythos"tur. Yunancada anlatı ve hikâye anlamını karşılar. Rusçada ise bu sözcüğü, "gerçeği fantastik şekle dönüştüren hikâyeler[1]" anlamýnda kullanýlan "mif" sözcüðü karþýlar. *Mark Schorer*'a göre mit; "derin içgüdüsel hayatýmýzýn dramatik tasviri, bir çok dýþ görünüþe aþina olan bütün belirli görüþlerin ve tavýrlarýn baðlý olduðu, inasanýn kainatta kendini ilk defa fark ediþinin temelidir." *Alan W. Watts* ise miti şöyle tanımlar: "Mit, bazılarında hiç gerçeklik şüphesi olmayan bazıları fantezi olan, insanlar tarafından insan hayatının ve kainatın gizli anlamının ispatı olarak göz önünde bulunduruluşun bir çok nedenini anlatan hikâyelerin karışımıdır"[2] .

Halk anlatılarının çıkış noktası olarak kabul edilen mitlerde, asıl kahramanın yanında yer alan, kahramana yol gösteren, yardım eden ve müşkülünü çözen kutsal varlıklardan söz edilebilir. Bu varlıkların "atalar kültü" ve "tabiat kültleri"

---

[1] Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi,* c. I, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., s. 6

[2] *Edebiyatta Mitolojik ve Arketipik Yaklaşım Tarzları*, çev., Mustafa Sever, Milli Folklor, sayı: 34, s. 83.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

bağlamında değerlendirilmesi söz konusudur. İnsanlığın en eski ve ilk yaratmaları olarak kabul edilen mitler, şamanlar ve kamlar olarak düşünülen belli bir tipte anlatıcılara sahiptir. Bu anlatıcıların belli bir müzik aleti eşliğinde eserleri anlattıkları ya da belli ritüellere bağlı olarak dinî törenlerde bu anlatıları icra ettikleri söylenebilir. Kozmogoni, yaratılış ve türeyişle ilgili tüm mitik anlatmaların yapı, biçim, içerik ve işlevlerinin bu ilk anlatıcılar tarafından ortaya konduğu ve geliştirildiği düşünülebilir.[3]

Ekici, masal, destan ve efsanenin oluşum sürecini belirlerken mitik dönemin tamamlanması sonucu icracıları tarafından ortaya çıkarıldığını ifade eder. mitik dönemin sonunda, şaman ve kamların görevleri üçe parçalanmıştır. Olağanüstü özellikler masallara, kahramanlık ve olağanüstü özellikler destanlara, olağanüstü dinî özellikler ise efsanelere geçmiş ve bu üç tür karşılıklı ilişki içinde bukunarak eş zamanlı olarak varolmuştur. Masal ve efsane belli bir anlatıcı tipine bağlı olmadan, destan türü ise belli bir anlatıcı tipine bağlı olarak yaratılmış olmalıdır.[4]

Destan sözcüğü dilimize Farsça'dan geçmiştir. Farsça'da "dâstân" şeklinde görülen bu sözcük "destan, epope, hikâye, masal" anlamlarýna gelir. Batý dillerindeki karþýlýðý ise Yunanca "epos" sözcüðünden gelir.

Boratav, "destan nedir?" sorusunu yanýtlarken destanýn özellikleriyle ilgili olarak þunlarý söyler: "Destanýn baþlýca niteliði uzun soluklu bir anlatý olmasýdýr (…) Destanlar, uluslarýn yazý öncesi çaðlarýnda oluþmuþ, geliþmiþ yapýtlardýr"[5]. *Elçin* destan için, **"**bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsânelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir" [6] der. *Artun,* destan türünü incelerken "yazý öncesi

[3] Metin Ekici, "Türk Sözlü Geleneðinde Anlatýcýlar ve Anlatmalar Arasýndaki Ýliþkiye Art Zamanlý (Diyakronik) ve Eþzamanlý (Senkronik) Bir Bakýþ", *Mitten Meddaha Türk Anlatıları Uluslar arası Sempozyum Bildirileri,* Gazi Üniversitesi THBMER Yay., Ankara 2006, s. 86.
[4] Ekici, *a.g.e.*, s. 86.
[5] Pertev Naili Boratav, *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*, K Kitaplığı, İstanbul, s. 49.
[6] Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ yay., 6. bas., Ankara 2000, s. 72.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

insan topluluklarının tarihini, ancak efsaneleşmiş kahramanlık olaylarını ve bunları gerçekleştirenleri anlatan uzun manzumeleri" [7] ni ele alır.

Ekici, destanların ortaya çıkışını içinde bulunulan siyasî ve ekonomik şartlar bağlamında değerlendirir. Türk dünyasında "destancı" olarak adlandırılan anlatıcı, kabileden devlete giden bir toplum yapısının bağımsızlık, var olma ve devlet kurma mücadelelerini anlatan eserleri, bir kahraman etrafında oluşturur. Bu anlatmaların da mitik dönemde olduğu gibi şiir biçiminde olması ve belli bir müzik aleti eşliğinde olması ile olağanüstü unsurlara yer vermesi mitten destana geçiş sürecinin eseri olarak değerlendirilir. Kendisiyle birlikte eş zamanlı olarak varolan masal ve efsane ile de etkileşim içindedir ve anlatıcıların eserlerinde bu anlatılara ait unsurların bulunduğu görülür.[8]

"Masal sözü Habeşçe'deki "mesl" sözünden gelmektedir. İbranice'ye "maþal", Aramice'ye "mesel", "masal" oradan Türkçe'ye "masal" olarak geçmiþtir"[9] *TDK* sözlüğünde masal, "genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, çoğunlukla insanların veya tanrıların başından geçen, olağan dışı olayları anlatan hikâye" olarak geçer. *Boratav*, masalı; "nesirle söylenmiş, dinlik ve büyülük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürün, gerçekle ilgisiz, ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatı" [10] olarak tanımlar.

Artun ise "masal, bütünüyle hayal ürünü olan, doða üstü olaylara ve varlýklara yer veren, belirli olmayan bir yer ve zamanda ortaya çýkan, insanlarýn ve tanrýlarýn baþýndan geçen olaðanüstü olaylarý anlatan, düþ ürünü olaylarla örülü, öðüt verici yaný olan, kýsa ve mensur, sözlü bir anlatým türüdür" [11] tanımını yapar. Köklü geleneğe bağlı kolektif karaktere sahip masallar, eğlendirerek eğitmek işlevine sahip[12] olduğu üzerinde dururken *Ekici;* belli bir anlatıcı tipine bağlı olmaksızın

[7] Erman Artun, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri,* Kitabevi, İstanbul, Ekim 2004, s. 48.
[8] Ekici, *a.g.e.*, s. 86, 87.
[9] Artun, *a.g.e.*, s. 107.
[10] Boratav, *a.g.e.*, s. 95.
[11] Artun, *a.g.e.*, s. 107.
[12] Elçin, *a.g.e.*, s. 369.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

anlatılan, yer ve zamana bağlı olmayan masalların kendine ait bir tür geleneği oluşturduğunu belirtir. Masallar her dönemde anlatı türleri içindeki yerini korumuş, tarihsel gelişim sürecinde konu ve içerik bakımından zenginleştiği kanısındadır.[13]

Keloğlan ünlü masal tiplerinden biridir. Bunun yanı sıra masallarda çeşitli işlevlere sahip kişiler de vardır. *Vladimir Propp*, "Masalýn Biçimbilimi" adlý eserinde kiþileri eylem alanlarýna göre; saldýrgan, baðýþçý, yardýmcý, prenses (aranýlan kiþi) ve babasý, gönderen, kahraman ve düzmece kahraman olarak sýralamýþtýr. Yardýmcý'nýn eylem alan: Kahramanýn uzamda yer deðiþtirmesi (G), kötülüðün ya da eksikliðin giderilmesi (K), izleme sýrasýnda yardým (Rs), güç iþleri yerine getirme (N), kahramanýn biçim deðiþtirmesi (T)"[14] olarak belirlenmiştir.

Masallardaki "yardýmcý", kahramanýn karþýlaþtýðý güçlükleri gidermede rol oynamasý, ona yol göstermesi, onu düþünme zahmetinden kurtarmasý gibi iþlevleri bakýmýndan destanlardaki "bilge adam tipi" ile örtüþmektedir.

Farsça kökenli "efsane" sözcüðü, *TDK* sözlüğünde, *"eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlýklarý, olaylarý konu edinen hayalî hikâye, söylence"* olarak ifade edilir. *Artun*, efsaneyi; "gerçek veya hayali belli kiþi, olay veya yer hakkýnda anlatýlan bir hikâye" olarak tanýmlamaktadýr.[15]

Başlıca niteliği inanış konusu olan efsanenin anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş kabul edilir. Efsane bu yönüyle masallardan ayrılır, hikâye ve destana yaklaşır. Bu anlatı türünün bir başka özelliği de düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından yoksun, hazır kalıplara yer vermeyen kısa bir anlatı oluşudur. Karmaşık ve uzun soluklu anlatı bütününden kopan bir destan parçası kendine özgü üslup

[13] Ekici, *a.g.e.*, s. 87.
[14] Vladimir Propp, *Masalın Biçimbilimi*, çev. Mehmet Rifat- Sema Rifat, BFS yay., İstanbul, s. 83.
[15] Artun, *a.g.e.*, s. 94.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

niteliklerini, sanatlık süslemeleri yitirince, sadece olağanüstü yönleriyle bir kişiyi ya da bir olayı bildirme göreviyle sınırlanınca "efsane"ye dönüşür. [16] .

Ekici, mitik devrin kapanmasıyla ortaya çıkan destan ve masal hakkında görüşlerini ifade ettikten sonra efsane türünün mitlerin daha özel bir yönünü yani inanılma ve kutsallık özelliklerini taşıyan ve bu özellikleri bakımından da mitlere daha yakın duran bir tür olarak anlatı türleri içinde yer aldığını ifade eder. Ancak, efsaneler masallarla benzer olarak belli bir anlatıcı tipine bağlı olmadan anlatılabilir türlerdir. Anlatıldığı yer ve zaman açısından masallara benzer olan bu anlatılar, konu açısından genellikle belli bir yer ve zaman kavramı içerirler. Masallar gibi efsaneler de tarihsel gelişime bağlı olarak konu ve içerik olarak zenginleşmiştir.[17]

TDK sözlüğünde fıkra, "kýsa ve özlü anlatýmý olan, nükteli, güldürücü hikâye, anekdot" olarak ifade edilir. Anonim halk edebiyatý ürünleri arasýnda önemli bir yere sahip olan fýkra türünü *Yıldırım*, şöyle tanımlar:

> *Fıkra, hikâye çekirdeğini hayattan almış bir vak'a veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşeri kusurlarla içtimai ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, zıddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları sağduyuya dayalı ince mizah, hikmetli bir söz, keskin bir istihza yoluyla yansıtan; umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir diliyle yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret yaygın epik – dram türündeki realist hikâyelerden her birine verilen isimdir.*[18].

Elçin'e göre fýkranýn tanýmý þöyledir:

> *Umumiyetle gerçek hayat hâdiselerinden hareketle "hisse" kapmayý hedef tutan ve temelinde az-çok nükte, mizah, tenkid ve hiciv unsuru bulunan sözlü, kýsa, mensur hikâyelere "fýkra" adý verilir*[19] .

[16] Boratav, *a.g.e.*, s. 121.
[17] Ekici, *a.g.e.*, s. 87.
[18] Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşi Fıkraları,* Akçağ yay., Ankara, 1999, s. 3.
[19] Elçin, *a.g.e.*, s. 566.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Boratav, fıkra türünü "latife" ve "nükte" ile birlikte aynı kümede yer aldıklarını ve "hikâye" deyimleriyle gösterildiðinin altýný çizer. Bu türde hayvan masallarýndaki gibi kýsa ancak daha yoðun bir anlatý tekniði uygulanmýþtýr. Bir düþünceyi örnekleyerek güçlendirme, karþýsýndakini ikna etme, bir durumu açýklamada az sözle çok derin anlamlar içermek gibi iþlevleri vardýr.[20]

Ekici fıkra türünün mitik anlatmalardaki komik unsurları taşıyan bir tür olarak ortaya çıktığı düşüncesindedir. İnsanoğlunun başka bir özelliğini yansıtması bakımından fıkra, anlatı türleri içinde özel bir kategoriye ayrılır ve tarih boyunca da varlığını sürdürmüştür. Masal ve efsanelerde olduğu gibi belli bir anlatıcı tipine bağlı değildir. Konu ve içerik bakımından dünyanın bugünkü şeklini almasından sonraki döneme aittir ve dünyalı karakterler, dünyanın bir yeri ve tarihsellik bağlamına gönderme yapan nitelik taşımaktadır. Fıkra da tarihsel gelişim sürecinde konu ve içerik bakımından zenginleşmiştir[21].

Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa ünlü fıkra tipleri arasında anılır. *Esma Şimşek,* "Türk Fýkra Tipleri Arasýnda "Baskilli" Fýkra Tipinin Yeri" adlý makalesinde fýkra tipini þöyle tanýtýr:

> *Fıkra tipi tek bir isme bağlı olsa bile ferdî olmayıp bir toplumu, inancı veya bölge halkını temsil etme özelliğine sahiptir. Nitekim, "Fadime, Temel ve Dursun" sadece üç kiþiyi deðil Karadenizlilerin tamamýný temsil ederken, Bekri Mustafa sarhoþlarýn; Bektaþi, bu inanca mensup kiþilerin; Nasreddin Hoca ise Anadolu insanýnýn temsilcisi olmuþtur. iþte bu tipler etrafýnda, kimi fýkralar bir þahsa (tanýnmýþ veya mahallî), topluluða, mesleðe, karaktere,*

[20] Boratav, *a.g.e.*, s. 105.
[21] Ekici, *a.g.e.*, s. 87.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

inanca vs. bağlı olarak anlatılırken, kimileri de belirli bir bölge tipine bağlı olarak (Karadenizli, Kayserili, Karatepeli, Erzurumlu, Palulu vs.) anlatılır[22].

Boratav, "Halk hikâyesi deyiminin karþýladýðý türün nitelikleri nelerdir?" sorusuna verdiði yanýtta þöyle der:

Bu deyimden, somut örnek vermek gerekirse, Köroğlu, Kerem ile Aslı, Âşık Garip, Tahir ile Zühre vb. hikâyeleri anlıyoruz. Bu anlatı geleneğinin bugün de canlı kaldığı bölgelerde (Kars, Erzurum gibi Kuzeydoğu ve Maraş, Çukurova gibi Güneydoğu Anadolu illerinde) onlara "hikâye" adı veriliyor. Bizim kanımıza göre bu tür XVI'ncı yüzyıldan bu yana, eski ozanların anlatma geleneğinin ürünü olan destan (épopée)in yerini aldı [23] .

Hikâyenin tanımını *Artun*, şöyle ifade eder: "Hikâye, bir olayýn sözlü ya da yazýlý olarak anlatýlmasý, dramatik yapýda kiþi sayýsý az kýsa anlatýdýr"[24]. *Elçin* ise, "Arap dilinde baþlangýçta "kýsa"ve "rivâyet"olarak düþünülen, sonralarý "eðlendirmek" maksadý ile "taklid" mânâsýnda kullanýlan "hikâye" deyimi, gerçek veya hayâli bir takým vak'alarýn, mâcerâlarýn hususî bir üslûpla, sözle nakil ve tekrarý"[25] anlamında kullanıldığını ifade eder.

Kaplan, halk hikâyelerinde âşık tipini "Leyla ve Mecnun" ile "Kerem ile Aslı" örnekleri çerçevesinde incelerken İslâmiyet'ten sonraki Türk edebiyatında sosyal temele dayanan gazi ve veli tipinin yanında âşık tipinin de önemli bir yere sahip olduğunu belirtir. Gazi ve veli tipinin aksine âşık tipi ferdî hayatla ilgilidir ve ferde toplumdan ayrı bir varlık olduğunu hissettirir. Ancak, dini görüş gazi tipine

[22] Esma Şimşek, "Türk Fıkra Tipleri Arasında "Baskilli" Fıkra Tipinin Yeri", *Mitten Meddaha Türk Anlatıları Uluslar arası Sempozyum Bildirileri*, Gazi Üniversitesi THBMER Yay., Ankara 2006, s. 257.
[23] Boratav, *a.g.e.*, s. 65, 66.
[24] Artun, *a.g.e.*, s. 123.
[25] Elçin, *a.g.e.*, s. 444.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

şekil verdiği gibi âşık tipi üzerinde de etkisini göstermektedir.[26] *A. Gide*'in "Bilgelik usta değil aþktadýr." ifadesi "aþk"ýn bilgelik kavramýnýn içinde ele alýnabileceðini gösterir.

Ekici, hikâyenin ortaya çıkışını siyasî ve sosyo-ekonomik açıdan değerlendirirken toplumların devlet olma çabaları içinde ve belli anlatıcı tipleri tarafından belli bir gelenek içinde oluşturulan bu tür toplumların devletleşme sürecini tamamlamaları ve diğer sosyo-ekonomik ve ideolojik etkenlerle birlikte, toplumsallıktan bireyselliğe önem veren yeni bir anlatıcı tipinin elinde geliştirildiğini söyler. *Ekici*'ye göre bunun sonucunda, bireysel olaylarý anlatan ve "hikâyeci-âþýk" adýný alan yeni bir anlatýcý tipine baðlý olarak; devlet kurma ve devlet ideolojisini, ordularýn ve devlet tarafýndan kurulan düzenli ordularýn üstlenmesi sonucunda; bireysel konularýn ve özellikle yazýlý edebiyatýn da etkisiyle yeni bir türün yerleþtiði görülür. Âþýk adý verilen ve kendilerine has bir geleneðe ve yeni bir anlatýcý tipi ile birlikte ortaya çýkan bu anlatý türü, devlet olmanýn, yerleþik hayata geçmenin ve bireyselliðin ön plana çýktýðý dönemin yeni bir anlatýsý olarak düþünülmektedir.[27]

Halk hikâyelerinde de kahramanı içinde bulunduğu güç durumdan kurtaran, karşılaştığı engelleri aşmasında yardım eden "bilge adam tipi" vardır. Bu anlatı türünde bilge adam tipi ak saçlı, ak sakallı, ihtiyar, dede ifadeleriyle anıldığı gibi Hızır olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Geleneksel Türk seyirlik oyunlarından biri olan meddah, anlatı türü olması bakımından Karagöz, orta oyunu gibi dramatik türlerden ayrılır. Övücü anlamına gelen meddah, taklitler yaparak ve hoş hikâyeler anlatarak halkı eğlendirir. Bugün doğu ve İslâm memleketlerinin ilk ve iptidaî temaşası olarak bildiğimiz meddah, perdesi, sahnesi ve dekoru olmayan bir gösteridir. Perde, sahne ve dekor gösteri

[26] Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3-Tip Tahlilleri*, Dergah Yay., 4. bas., Eylül 2001, s. 144.
[27] Ekici, *a.g.e.*, s. 88.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

sırasında meddahın kendisi tarafından, zekâsı, bilgisi, hüneri ve söz söylemek kabiliyetiyle oluşturulur.[28] .

And, oyunlardaki tiplerin değişmezliğinden bahseder. Oyunlardaki tipler, durağan ve değişmez genellemeler olmakla birlikte kendi istemlerini kullanma gücüne sahip değillerdir. Bu nedenle sürekli olarak kendi kendilerini yineledikleri görülmektedir. Belli durumlar karşısında belli davranışlar sergilemeleri beklenir. İlişkilerinde de bir değişmezlik bulunmakla birlikte belirli kusurlar, özellikler tek bir kişide büyütülmüştür"[29]

"Anlatı türü olarak meddah hikâyesi nedir?" sorusunu yanıtlarken *Boratav;* "Meddah hikâyelerinin, türün tarihi geliþimi boyunca daha çeþitli görünüþleri olmuþsa da, son geliþim aþamasýnda sözlü halk geleneðinde kazandýklarý nitelikler göz önünde tutularak onlarý "gerçekçi halk hikâyeleri" diye tanýmlamak yerinde olur"[30] diyerek "meddah" sözcüðü yerine "gerçekçi halk hikâyeleri" ifadesini kullanmak gerektiðini savunur.

Elçin, hikâye anlatıcısı anlamına gelen meddahın eski ozanlarla onların devâmı saz şâirlerini hatırlattığı görüşündedir. Meddâh, kıssahân şehnâmehan ve mukallid kelimeleri ile eş anlamda kullanılmıştır. Hikâye ve taklid yapma sanatı olan meddahlık; perdesi, sahnesi, dekoru, esvapları ve şahısları bir tek sanatkârda toplanan unsurları basit ve sâde bir gösteridir. Bu gösterinin icracısı olan meddâh, oturduğu sandalyeden dinleyicilerine hikâye anlatır" [31]**.**

Ekici, süreç içerisinde meddahın izlediği yolu şöyle yorumlar:

Hikâye türünün her yerde görülebilen ve özellikle kırsal kesimden kent ortamına bu türü yeni bir sosyal bağlamda taşıyan, "Meddah" adı verilen

[28] Ferit Ragıp Tuncor, "Meddah", *Meddah Kitabı*, haz. Ünver Oral, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 23
[29] Metin And, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu,* T. İş Bankası yay., 1. bas., Ankara 1977, s. 291.
[30] Boratav, *a.g.e.,* s. 85.
[31] Elçin, *a.g.e.,* s. 672.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

> *özel anlatıcı tipidir. Kahramanlığın toplumu ilgilendiren özel bir türünü konu edinen destanî anlatmaları toplumsal olaylardan bireye yönlendiren ve konu merkezine aşkı koyan "âşık" tipi anlatıcılar destanın yerine hikâye türünü yerleştirmişse, aynı şekilde kırsaldaki aşk konularını kentlileştiren ve kent ortamının yeni sosyal yapısını da ekleyerek sosyal eleştiriyi de bununla birleştiren meddah ise, güncellenen devlete ve kentlileşen topluma yeni bir tür anlatı ile hitap etmeyi tercih etmiş olmalıdır. Bu tercihi sırasında, diğer türlerden de yararlanmayı unutmamış, ancak kendinden önceki ve kendisi ile de var olan âşık tipinden farklı olarak anlatılarında şekil olarak nesre yönelmiş, konu olarak güncel, sosyal yaşamı tercih etmiş ve fonksiyon olarak da eğlendirme, eleştiri, öğüt ve yenilikleri öğretmeyi hedeflemiştir*[32].

Halk anlatılarıyla ilgili bu genel bilgilerden sonra incelemenin asıl boyutunu oluşturan bilge tipini daha ayrıntılı değerlendirmek üzere tip konusuna deyinmek yerinde olacaktır. "Tip"; benzer özellikleriyle birçok eserde karþýmýza çýkan ve kendi þahsi hýrslarýnýn ve arzularýnýn üstüne çýkmýþ olmak gibi bazý sabit özelliklere sahip olan, toplumun inandýðý temel kýymetleri temsil eden karakterlerdir. Halk anlatýlarý tipler üzerine kurulurlar. "Keloðlan", "Nasreddin Hoca", "Ýncili Çavuþ", "Bekri Mustafa", "padiþah", "üvey ana", "yaþlý adam" halk anlatýlarýnda karþýmýza çýkan tiplerden bazýlarýdýr. "Deli tipi" üzerine çalýþma yapan *Koçak*, halk anlatılarında tipi şöyle değerlendirir:

> *Halk anlatılarının merkezi insan unsurudur. Toplumsal bir değerin kişileşmesi, bir değer yoğunluğunun insanlaşması olan tip sözcüğü, anlatma esasına bağlı türlerin en aslî unsurlardan biridir. Tipler, benzer özellikleriyle karşımıza çıkan, sabit özelliklere sahip karakter/karakterlerdir. Bunlar, sosyal hayatta, toplumun ortak görüş ve düşüncelerini yansıtmakla*

[32] Ekici, *a.g.e.*, s. 88.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

görevlidirler. Halkın ortak yaratma gücünden doğan tipleri yaratan, toplumun içinde yaşadığı reel şartlarıdır.[33]

Kaplan, "Türk Edebiyatý Üzerinde Araþtýrmalar 3 Tip Tahlilleri" adlý eserinin önsözünde "tip"i tanýmlar ve "tip" ile "karakter" arasýndaki ayrýmdan söz eder. Destan, mesnevi, roman, hikâye ve tiyatro gibi olaya dayalý edebî eserlerde, o olayý gerçekleþtiren ve eserin belkemiðini teþkil eden aslî bir kahraman vardýr. Eser boyunca önemli olaylar, duygular bu kahramana baðlanýr. Kahramanlar bazý eserlerde basit, bazýlarýnda ise karmaþýk bir mahiyettedir. Romanlardaki þahýslar genellikle karmaþýktýrlar. Çeþitli yönleriyle varlýðýný sürdüren bu kahramanlarý bir kelime veya bir formül ile özetlemek hemen hemen imkânsýzdýr. Destanlar ile mesnevilerde, genellikle, karakterleri ayný kalan kiþilere rastlanýr. "Tip" adý verilen bu basit ve sabit karakterli kiþiler, küçük farklarla, ayný devirde yazýlan baþka eserlerde de kendisini gösterir. Bu özelliði bakýmýndan onlara tip adý verilir. "Þahsiyet" tektir ancak "tip" küçük farklarla da olsa baþka eserlerde de karþýmýza çýkar. [34] Sosyal açıdan bir anlam ifade eden tipler, belli bir devirde toplumun inandığı temel değerleri temsil ederler.[35]

Çobanoğlu, epik destan geleneğine bağlı tiplerin başında "alperen tipi", "bilge devlet adamý tipi", "kadýn tipleri" ve "hayvan kahraman tipleri"ni sayar ve "alperen tipi"nin sýnýrlarýný þöyle çizer:

Destan tasniflerinin bir çoğunda M. F. Köprülü'den bugüne kadar egemen olan "Ýslâm öncesi" ve "Ýslâm sonrasý" gibi dini esas alan ve yaygýn olarak kabul edilmiþ, son dinden yanaymýþçasýna gibi algýlanmaya müsait bir sýnýflandýrma yanlýþlýðýnýn neticesi ve paraleli olarak tek olan tip "alp" ve "alperen" gibi bir ikizleþmeyle açýklanagelmektedir. Buna göre "alp" cesur, yiðit, düþmana ve dünyaya buyruk olmaða çalýþan insan olarak düþünülür ve

[33] Aynur Koçak, "Halk Anlatýlarýnda deli Tipi Üzerine Bazý Tespitler", *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* Gazi Üniversitesi THBMER yay., Ankara 2006, s. 280.
[34] Kaplan, *a.g.e.*, s. 5.
[35] Kaplan, *a.g.e.*, s. 5

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

tamamen dışadönük bir insan profili çizildiği tedai ettirilir. Alperen ise, alpın bu vasıflarının yanı sıra kendi içine dönük te'emmülü düşünen ve kendini aşarak daha yüksek idealler ve ülküler uğruna dövüşen ve kendini feda eden insan tipi olarak (dolayısıyla Müslüman olarak) düşünülmüş ve bu değişim ve dönüşümler Türklerin büyük bir çoğunluğunun İslamiyet'i kabul etmelerinin bir neticesi olarak İslâm medeniyeti dairesine girmeleriyle izah edilmiştir. Kanaatimizce bu yaklaşım yanlıştır ve izahlar da eksik olup tavzihe muhtaçtır[36].

Çobanoğlu, bu ifadelerinin ardından Oğuz Kağan destanının kahramanı Oğuz Kağan'ı ele alır:

Oğuz Kağan'ın İslâmiyet'ten etkilenmemiş daha eski varyantı olan bu metindeki kahraman sırf bu nedenlerle alp tipine sokulmaktadır. Oysa söz konusu metindeki Oğuz Kağan kendi dünya görüşü ve inanç sistemi içinde güçlü, kuvvetli, cesur oluşunun da ötesinde, Tanrı tarafından seçilmiş ve onunla daima ilişki içinde hareket eden kendisine belli bir misyon yüklenmiş bir kahramandır. Dahası, destan boyunca Oğuz Kağan'ı "alperen" tipinden, inancından gayrı hangi özellik ayırmaktadır ki, onu alp tipine diğerlerini alperen tipine yerleştirmemiz tutarlı ve anlamlı olsun[37].

*Çobanoğlu'*nun "bilge devlet adamý tipi" olarak adlandýrdýðý tip, bu çalýþmamýzda ortaya koymaya çalýþtýðýmýz "bilge tipi"nin bir yönünü temsil etmektedir. Çalýþmamýzda üzerinde durulan ve Türk destanlarýnda karþýlaþtýðýmýz Türk hakanlarý bu kategoriye girmektedir:

Destanlarımızda, kahramanın teşkilatlanışı dolayısıyla da son tahlilde devlet mekanizması olan yapılanışın dışında bağımsız olarak yer alan bilge tipi yoktur. bu nedenle bilge insan tipini bilge devlet adamı tipi olarak adlandırıyoruz. Türk epik destanlarında, Oğuz Kağan'ın "Uluğ Türk"ün

[36] Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ yay., Ankara 2003, s. 98, 99, 100.
[37] Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 100.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

şahsında, prototipini gördüğümüz bilge devlet adamı, Manas'ta Bakay, Dede Korkut destanlarında "Dede Korkut" ve diğer anlatılarda Irkıl Ata, Yuşi Hoca, Tevabil gibi örneklere sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel bağlamlarda da Bülge Kağan ve Tonyukuk, Alparslan ve Nizamülmük, Fatih Sultan Mehmet ve Akşemseddin gibi pek çok örneklere sahip olan bu olgunun destanlara yansıtılması söz konusudur[38] .

Kaplan'a göre tipler anlatý türlerinin anahtarlarý görevini görürler. Bunun sebebi, edebi eser bir bütün olarak incelendiğinde tiplere ait özelliklerin daha zengin olmasıdır. Eserlerin vücuda geldiği toplumun sosyal şartları, zihniyeti, örf ve adetleri tipler vasıtasıyla kolay anlaşılmaktadır.[39]

Oğuz Kağan destanında Oğuz'un, atlı-göçebe kültürün felsefesini ve idealini benliğinde barındırması, *Kaplan*'ýn bu düþüncesini örnekler niteliktedir. Bilge adam tipinin tarihî süreç içinde, içinde bulunduðu döneme özgü deðiþime uðradýðýný görürüz. *Kaplan* bunu şu sözlerle ifade eder:

Türk tarih ve edebiyatında umumiyetle, her medeniyet devresi ve her sosyal tabaka, kendisini temsil eden belli tipler doğuruyor. Bir medeniyet devresinden başka bir medeniyet devresine geçince, edebî eserlerdeki tipler de değişiyor[40].

Eski Türk inancı olarak kabul edilen Şamanizm döneminde "şaman" ve "kaman" kimliðiyle karþýmýza çýkan "bilge adam tipi", süreç içerisinde, Ýslâmiyet'in kabulünden sonra "veli", "gazi","derviþ" ve "pir" isimleriyle varlýðýný sürdürür.

Türk destanlarýnda bilge insan tipi, bilge devlet adamý tipi kimliði ile karþýmýza; Oðuz Kaðan'da 'Uluð Türk', Manas'ta 'Bakay', Dede Korkut

[38] Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 104.
[39] Kaplan, *a.g.e.*, s. 6.
[40] Kaplan, *a.g.e.*, s. 6.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

destanlarında ‘Dede Korkut’, diğer anlatýlarda Irkýl Ata ya da Irkýl Hoca ve diğer anlatýlarda Yuþi Hoca, Tevabil olarak çýkmaktadýr. Us ve ussalcýlýðýn kiþiselleþtirilmiþ sembolü olarak da görülebilen bilge devlet adamý, olaðanüstü güçlere sahip destan kahramanýnýn karar alma aþamasýnda baþvurduðu bir danýþmandýr. Toplumsal ve sosyal çerçeve içerisinde destanlarda bilge tipi ‘ak sakallý’, ‘hoca’, ‘koca’, ‘dede’ gibi isimlerle kendini gösterir. Adlandýrmalar farklý olsa da bilgeliðin temel ilkeleri bu tiplerde ortaktýr.[41]

Dede Korkut hikâyelerinde Oğuzun tamam bilicisi “Dede Korkut”tur. Oğuz Kağan destanında Uluğ Bey’in aðaçtan sal yaparak ordunun Ýtil suyunu geçmesini saðlamasýnda, Barmaklýð Çoþun Bilig’in savaþlarda kazanýlan ganimetleri taþýmakta kullanmak adýna kaðný yapmasýnda, Ergenekon destanýnda Demir daðý eriten usta demircide bilgelik vasýflarý görülmektedir.

‘Merd-yiðit’ ve ‘er-yiðit’ olarak da anýlan, Türk kültüründe çaðlar boyunca deðiþmeyen göreve sahip örnek insan yani bilge tipinin en belirgin özelliði, olumsuz tutum sergilemeyen; sevgi ve sadakati sürekli, cesur, sorumluluk sahibi olmak gibi erdemli bir kiþilik taþýmasýdýr. Bilge kiþinin, inandýðýný söyleyen ve daima söylediðinin arkasýnda duran, belli etik ve milli deðerlere sahip ve bunlarýn dýþýna çýkmayan bir tip olduðunu söyleyebiliriz. Tüm bu özellikleri benliðinde barýndýran bilge tipi, güvenilir, yapýcý ve saygýdeðer kiþiliði ile toplumda dirlik ve düzeni saðlayan kiþidir.

[41] Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 104, 105.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

ESKİ TÜRK İNANÇ SİSTEMİ İÇİNDE BİLGE VE BİLGELİK

- Gök Tanrıdan Bilge Tipine Uzanan Süreç-

1. BİLGE VE BİLGELİK

"Kitabýn adýný 'Kutadgu Bilig' koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersin"[42] *Yusuf Has Hacip* eserinin adını bu şekilde koyarken Tanrı'dan gelen ve mutluluğa ulaştıran bilginin yol göstericiliğini ve bu bilgiyi işleyen "bilge"nin deðerini vurgulamaktadýr.

Arapça, "hakîm", Farsça, "dânâ", Ýngilizce, "intelligence" karþýlýðý bilge sözcüðü Eski Türkçenin köklü kelimelerindendir. Eski Türkçede "bilge" sözü "siyâset ve idarede hakîm" tâbirinin karþýlýðýnda kullanýlmýþtýr.

Hikmet, bilgelik demektir. Hakîm sözcüðü 'bilge' anlamýný tam olarak karþýlamakla beraber "Her þeyi bilen (Tanrý)" anlamýna da gelir. Allah'ýn doksan dokuz isminden biri de "el-Hakîm"dir. Hikmet ve hüküm sahibi, yerli yerine koyan anlamýyla *Kur'an-ý Kerim'*de "O, Aziz, Hakîmdir"[43]. *Eski Ahid'*de bilgeliğin gücü "Bilgelik bilgeye bir kentte bir araya gelmiþ on savaþ önderinin gücünden daha büyük bir güç verir"[44] ifadesiyle anlatılır.

Yunanca "sophia" sözcüðüyle karþýlanan bilge, iyi ahlâklý, olgun olma özellikleriyle örnek kimsedir. Erdem ve ahlâk temsilcisidir. *Timuçin*, "Felsefe

[42] Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK yay., 2. bas., Ankara, 1974, s. 36.
[43] Haşr Suresi, Hashr, 24
[44] Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü Felsefe Dizisi*, 5. bas., Bulut yay., İstanbul 2004, s. 65.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Sözlüğü"nün bilgelik maddesinde, sözcüğün Yunanca karşılığının "sophia", Fransızca "sagesse", Almanca "weisheit" ve İngilizce "wisdom" olduğunu belirtir. Felsefenin en eski adı olan bilgelik, insan ve evrenle ilgili tüm bilgileri kapsadığı gibi bilimle eş anlamlıdır da. Bilgeliğin üzerinde durduğu başlıca konular; dünyanın nereden gelip nereye gittiği, tanrısallığın gerçekliği ve dünyayla ilişkileri, insanın dünya üzerindeki yeri ve sosyal varlık olarak davranışlarını nasıl ve neye göre düzenlemesi gerektiği olmuştur.

XVII. yüzyıldan sonra ahlakla ilgili bir anlam kazanmaya başlamış olan bilgelik, erdemle eş anlamlı duruma gelmiştir.[45] İnsanla ve evrenle ilgili bütün bilgileri kapsayan bilgelik; XVII. yüzyıldan sonra özel olarak ahlâkla ilgili bir anlam kazanarak erdemle eşanlamlı duruma gelmiş ve davranışlarını aklın ışığında düzenleyen, hoşgörülü ve uzlaşmalı, dinginliğe kavuşmuş kişi olarak tanımlanmaktadır [46].

İrfan sözcüğü de "bilme, anlama, sezme" ve "gerçeğe ulaştırıcı güçlü seziş, varış, varışlılık" anlamlarıyla 'bilge adam'ın bünyesinde barındırdığı nitelikleri karşılar. Bilgenin, Tanrı ile yakın bir bağı vardır. Kâşgarlı Mahmûd'un *Divânü Lugâti't-Türk* adlı eserinde belirttiği "Bunlar bilge bir adama da tengriken derler."[47] ifadesi bu görüşü destekler niteliktedir. Bilge kendini tanıyandır; Tanrı'nın yeryüzündeki yansıması olduğunun bilincinde olandır. Nitekim, *Kaşgarlı Mahmud,* "Oðuzlar "akýllý ve ferasetli bir âlim'e 'yügrük bilge' der"[48]. Gerçeğe ulaşmış bu olgun insan, yol göstererek diğer insanları (kahramanı) düşünme zahmetinden kurtarır.

M.Ö. IV. yüzyılda Kıbrıslı Zenon'la başlayan, usçu, maddeci felsefe okulu "Stoacýlýk" bilgeliðe büyük bir eðilim göstermiþtir. Acý ve sýkýntýlardan uzaklaþmayla, doðaya uygun yaþamakla, ussal bir varlýk ve örnek insan olarak

[45] Timuçin, *a.g.e.*, s. 65.
[46] Timuçin, *a.g.e.*, s. 65.
[47] Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lugâti't-Türk*, çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, Kabalcı yay., İstanbul 2005, s. 551.
[48] Kâşgarlı Mahmûd, *a.g.e.*, s. 716.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

topluma yerleşmeyle belirginleşen bilgeliğin temel ilkeleri; dış etkenler karşısında güçlü kalmak, kötülükleri anlayışla karşılamak, felaketler karşısında soğukkanlı olabilmektir. Tutkulara söz geçirebilen kişi bu özelliklere sahip olabilir. Bilge kişi, tutkulara karşı aklı savunur ve cahilliği bilgiyle aşma eğilimindedir. Bireysel anlamda güçlü olmak, bilgelikle mümkündür. Bilge, ahlak sorunlarını toplumsal çerçevede tartışarak çözmeye çalışan, gelenek ve toplum yaşamına ışık tutucu öğütler veren felsefe tarihinin ilk filozofları, aynı zamanda ilk yunan filozofları olarak bilinen, Kleobulos, Solon, Khilon, Pittakos, Thales, Bias, Periandros olarak sayılan ve Diogenes Laertios, Anakharsis, Myson, Pherekydes ve Epimenides isimlerinin de aralarında sayıldığı "Yedi Bilgeler"e de ismini vermiştir. [49]

Filozofların üzerinde durduğu konuların başında bilgelik gelir. Özetle bilgelik terimi üzerine düşünen filozoflar ve görüşleri şunlardır: *La Rochefoucauld* bilgeliği toplumsal çerçevede ele alır ve "Tek başına bilge olmak istemek büyük bir çılgınlıktır" der, ancak bir başka özdeyişte onu bireyin içtepilerine kadar götürür: "Deliliðin dýþýnda yaþayan kiþi sanýldýðý kadar bilge deðildir". La Rochefoucauld'un "bilgenin toplumla var olduðu" düþüncesi, destanlarda karþýlaþtýðýmýz bilge tipinin, toplum içinde söz sahibi olmasýný, sosyal sorunlara çözümler üretmesini akla getirir.

Boileau bilgeliğin bir amaç değil bir sonuç olduğunu duyurur: "En bilge kişi bilge olmayı düşünmeyen kişidir." *Voltaire* dünyanın bilgeliğe doğru yavaş yavaş ilerlediğine inanır. *J.J. Rousseau* bilgece etkinlikleri yaşlılara uygun görür: "Gençlik bilgeliği inceleme zamanıdır, yaşlılık bilgeliği uygulama zamanıdır" ve "İskender olmasaydım, Fatih, Diogenes olmak isterdim"[50] der. Halk anlatılarında da bilgenin, "ak sakallý" sýfatýyla yaþlýlýðý, ihtiyarlýðý vurgulanýr.

"Bilgi sahibi âlemlere rahmettir.", "Bütün âlem cesettir, bilgi can.", "Sevgi de bilginin sonucudur.", "Aklý uçan baþ, kuyruk kesilir." [51] diyerek bilgi ve akla verdiği

[49] Timuçin, *a.g.e.*, s. 514.
[50] Timuçin, *a.g.e.*, s. 65.
[51] Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler,* İnkılâp Kitabevi, 4. bas., İstanbul 1985, s. 275.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

önemi dile getiren *Mevlânâ*'nýn, "Þeytanýn aslý þüphedir, bilgi madenini bu kadar kýsa tuttuk zira gerçek canlara az söz yeter"[52] diyen *Hacı Bektaş Velî*'nin, "Yaradýlaný hoþ gör Yaradandan ötürü" diyen *Yunus Emre*'nin kiþiliðinde bilgeliði görmekteyiz.

Mýsýrlý bilge *Ptahhotep*'in 37 düsturu dürüstlük, sabýr, hoþgörü ve nezaketten söz etmektedir. Eski Yunan'da, "Her þey akar." diyen *Herakleitos*'un öðretisinde, "Bilmediðimi biliyorum" diyen *Sokrates*'te, tüm üniversitelerin öncüsü olan akademiyi kuran *Platon*'da, deneyimlenebilir dünyayla ilgili hangi bilgilerin edinilebileceði üzerine düþünen Aristoteles'te bilgeliðin çýkýþ noktasý merak vardýr.[53]

Gizemli olan bilgelik aynı zamanda, Taocu felsefenin temelini oluşturan "müdahale etmemek" ifadesi kadar basittir de. *Zhuangzi*'de bilgeliði, "kendini unutmaya varacak kadar bir þeyin içine gömülme; insan ile doða arasýndaki kendiliðinden uyum; bir hedefe zahmetsizce ulaþma yeteneði"nde buluruz. Hiyerarþiye dikkat etmenin önemini dikkate alan *Konfüçyus*'a göre bilgeliðe ulaþtýran erdemler: Güvenilirlik, dürüstlük ve doðruluktur.[54]

"Kutadgu Bilig"de geçen "Bilgiyi büyük ve anlayýþý ulu bil; seçkin kulu bu iki þey yükseltir"[55] ifadesi Tanrı kutu ile donatılmış ulu hakanın seçkinliğini vurgulaması bakımından önemlidir. Burada vurgulanan 'bilginin büyüklüðü', Türk hükümdarlarýnda aranan niteliklerin baþýnda 'bilgelik'in gelmesi ile doðrulanýr. Bilge hükümdarýn baþlýca amacý halký memnun etmektir; bunu gerçekleþtiren hükümdar yükselir:

> *Türk ilinde başarıya ulaşan Türk hükümdar, devlet adamı ve hattâ hâtuna "bilge" sýfatýnýn verilmesi, "bilgelik"in Türk idarecilerinden istenen baþlýca þart olduðunu gösterir. Türklerin uzun tarihî tecrübelerle kazandýklarý siyâsî*

[52] Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı,* Akçağ yay., 2. bas., Ankara 2004., s. 310.
[53] Hanne Tügel, *Bilgeliğin Kökenleri,* Geo, sayı: 10, Ağustos 2006, s. 73, 74, 75.
[54] Tügel, *a.g.e.*, s. 76, 78.
[55] Yusuf Has Hâcib, *a.g.e.*, s. 22.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

terbiye sayesinde, yabancı ülkelerdeki sosyal ve iktisadî güçlükleri yenerek, kütleleri memnun edici siyâsî teşkilâtlar kurmağa muvaffak olmalarının sırrı, Türk Bozkır siyâset anlayışındaki bu "bilgelik" kavramında aranmalıdır[56] **.**

Roux'un "mutluluk" ve "kut" sözcükleri hakkýndaki görüþü burada deðinilmeye deðerdir:

Her iki terime ilişkin olarak yapılan en eski incelemeler araştırmacıların bunların, Tengri'nin Kağan'a bağışladığı özel bir güç olan "hükümdar yüceliği" şeklinde bir anlam taşıdığını düşünmeye yöneltmiştir.[57]

İnsanın Tanrı'nın yansıması olduğunu *Yusuf Has Hâcib*, "Kutadgu Bilig"de **"**Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona fazîlet, bilgi, akıl ve anlayış verdi"[58] sözüyle anlatır. Bununla birlikte şu ifadeler de dikkat çekicidir:

Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır ./ Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi; ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü. / Anlayış nerede olursa orası ululuk kazanır; bilgi kimde olursa, o büyüklük bulur. / Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir; bilen ve anlayan her vakit dileğine erişir[59]**.**

Montaigne, bilgeliği sonuçları bakımından ele alırken "Bilgeliğin en sağlam belirtisi sağlam bir mutluluk" [60] olduğunu ifade eder. Bilginin mutluluk verdiği görüşünde *Yusuf Has Hacib'*le birleþtiði görülür. burada mutluluðun bilgelikte bulunduðunu, mutluluðun güvencesinin de Tanrý olduðunu vurgulamak gerekir.

[56] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken yay., 15. bas., İstanbul 1997, s. 296.
[57] Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı yay., Kasım 2002, s. 166, 167.
[58] Yusuf Has Hâcib, *a.g.e.*, s. 22.
[59] Yusuf Has Hâcib, *a.g.e.*, s. 22.
[60] Timuçin, *a.g.e.*, s. 65.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki; bilgelik, bir bakıma "Tanrı'ya kavuşma"dır.

Türk destanlarını incelediğimizde toplumumuzun bilge kişilere özel bir değer verdiği, onları toplumun yüksek bir kademesine yerleştirdiğini görürüz. Uzun ömürlü olmak, ilahi sezgilere sahip olmak, devlet düzeni üzerinde etkileri olmak gibi ortak özelliklere sahip olan bilge kişiler kağanların yanında 'danışman' görevinde bulunmuştur. Bu özellik sadece destanlarda değil tarih boyunca atalarımızda da kendini gösterir. Göktürk yazıtları bu durumu açıklayıcı bir örnek niteliğindedir. *Bilge Tonyukuk* ve *Bilge Kağan*'ýn bütün baþarýlarýnýn altýnda tanrýnýn kendilerine verdiði 'bilgi' yatmaktadýr.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

2. ESKİ TÜRK İNANÇ SİSTEMİ

Bilgeliği eski Türk inanç sistemi içinde değerlendirmeden önce dinin tanımını yaparak geçmek yerinde olacaktır:

> *İnsanların, üstesinden gelmekte zorlandığı problemleri çözebilmek maksadıyla bağlandığı inanç ve davranışlar bütününe din denir. İnsanlar kendilerini sınırlandıran limitlerden kurtulmak için doğaüstü varlıkları ve güçleri çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışırlar.*[61]

Dinin psikolojik ve sosyolojik işlevleri vardır. Kriz dönemlerinde, aşılması zor problemlerin çözüme kavuşturulmasına yardımcı olan din, insanda doğru ve yanlış bilincini oluşturarak doğruyu ve yanlışı ayırt etmelerini sağlar. İnsan ile yüce varlıklar arasında bir bağ kurar. Yerel geleneklerin öğretilmesinde bir eğitim aracı olma işlevine sahip olan din aynı zamanda sosyal dayanışmanın sağlanmasında önemli bir rol oynar.[62]

Türk boylarının inançlarına genel bir bakış attığımızda aralarında bazı farklılıklar göze çarpar. Bununla birlikte araştırmacılar da bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Altay ve Yakut Şamanlığı eski Türk dini olarak kabul edilmemekle birlikte çok eski devirlerde büyük hakanlıklar ve devletler kuran Türklerin dünyevî ve dinî görüşlerinin Altay ve Yakut şamanizmine oranla çok gelişmiş ve olgunlaşmış olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla Ziya Gökalp de eski Türkler için toyunizm adını verdiği bir millî dinden bahsetmektedir. Fakat Budizmden başka bir şey olmadığından eski Türk dinine "toyunizm" adý verilemez. Eski Türklerin Þamanist olduklarý, fakat bu Þamanizmin Altay ve Yakut Þamanlýðýnýn bulunduðu aþamayý çok arkasýnda býraktýðý, geliþmiþ bir durumda olduðu bilinmektedir. Avcýlýk ve

[61] William A. Haviland, *Kültürel Antropoloji*, çev. Hüsamettin İnanç-Seda Çiftçi, Kaknüs Yay., 1.bas., İstanbul, Eylül 2002, s. 407.
[62] Haviland, *a.g.e.*, s. 407.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

ziraatle uğraşan ve dar bir alanda yaşayan boyların dünya görüşleri ve dinî anlayışları büyük göçebe hakanlıklar kuran ulusun dünya görüşü ile dinî anlayışının aynı seviyede olması mümkün değildir.[63]

Türk inanç sisteminin tarihine baktığımızda Gök Tanrı, atalar ve tabiat kültlerinin varlığı ve bu inanç sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olduğu görülür. İleride daha detaylı olarak incelenecek bu konu hakkında İnan'ın, bu kültlerin Orta Asya şamanizminin esasları olarak kabul etmesi dikkat çekicidir: *Çin kaynaklarının verdikleri haberlerden anlaşıldığına göre, eski Orta-Asya şamanizminin esasları Gök-Tanrı, güneş, ay, yer, su, ata (cedd-i ala), ateş (ocak) kültleri idi.*[64] Yörükan da, bu kültleri Türk inançları doğrultusunda değelendirirken, bu önemi, Kâşgarlı Mahûd'un ifadeleriyle destekler: *Türklerin göğe ve nazarlarında büyük olan her şeye tanrı dediklerini ve bunların büyük bir ağaç ve büyük bir dağ gibi muazzam şeylere tapındıklarını Mahmud Kaşgari de kaydetmektedir.*[65]

Eliade, tüm inanışlarda evreni yaratan ve (gönderdiği yağmurlarla) toprağa bereket katan göksel bir varlığın var olduğundan söz etmektedir. sonsuz bilgeliğe ve ayrıcalığa sahip olan bu varlıklar kabilenin ahlak kurallarını ve ritüellerini dünyada bulundukları sürede belirlemişlerdir. Kurallara uyulup uyulmadığını kontrol etmekte ve uyulmadığı taktirde yıldırımlarını göndermektedirler.[66]

Kaynaklarda Türklerin ilk dini, *kadim Şark ilmi kaynaklarının "Şemeniyye" ve Avrupa müsteşriklerinin "Şamanizm" adını verdikleri "Türk dinidir" şeklinde geçer.* Türkler tarih sahnesine çıktıklarından bu güne kadar başta Şamanizm olmak üzere çeşitli dinlere inanmışlardır.

---

[63] Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar,* TTKyay., 4. bas., Ankara 1995, s. 1, 2.
[64] İnan, *a.g.e.*, s. 2.
[65] Yusuf Ziya Yörükân, Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri-Şamanizm, Ötüken yay., İstanbul 2006, s. 24, 25.
[66] Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş,* çev. Lale Arslan, Kabalcı yay., İstanbul 2003, s. 61.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

> *En iptidai devirlerde Türkler bu dinin iptidai şeklini ve hayatta hamleler vukua geldikçe mütekamil şeklini yaşamışlar ve sonra tarihin med ve cezri içinde bir taraftan kendi dinlerini dünyanın pek çok yerine götürürken, diğer taraftan bulundukları yerlerin şartları gereği muhtelif Saiklerin etkisiyle zamanlarının mütenevvi (değişik çeşitte) dinlerine – Budilik, Zerdüþtilik, Hýristiyanlýk, Deysanilik, Manilik, Müzdekilik, Musevilik ve Müslümanlýk gibi dinlere – girmiþlerdir.*[67]

Timuçin'in, "deðiþende deðiþmeden kalan þey", "kendinde olan" ve "kendiyle olan" ifadeleriyle tanýmladýðý ve "deðiþenin altýnda deðiþmeden kalan bir þeylerin bulunmasý inancý"ndan doðan "töz"ün, Türk inanç sisteminde varlýðýný gösterdiðini görürüz. Nitekim, yýlýn her mevsiminde kurban sunduklarý tanrý tasvirleri bunun en açýk ispatýdýr:

> *Türkler "tanrýlarýnýn suretlerini keçeden yaparlar ve deri torba içinde muhafaza ederlerdi. Bu suretleri iç yaðýyla yaðlarlar ve sýrýklar üzerine dikerlerdi. Yýlýn dört çaðýnda (mevsiminde) bu tanrýlara kurban keserlerdi." Bu "tasvir"ler Altaylýlarýn "töz-tös, Yakutlarýn "tanara", Soyut-Uranhalarýn "eren", Moðollarýn "ongon" dedikleri putlardan baþka bir þey deðildir.*[68] *Töz oluşturan şeyler basit cisimler, onların bileşikleri ve parçalarıdır, ayrıca tanrısal varlıklardır. Aristoteles şöyle der: "Dünya, ateş, su gibi basit cisimlere ve benzer bütün şeylere, genel olarak cisimlere ve onların bileşiklerine, hayvanlara olduğu kadar tanrısal varlıklara da töz denir, çünkü onlar bir öznenin yüklemleri değillerdir, tersine öbür şeyler bunların yüklemleridirler. Bunlar aynı zamanda varlıkların içkin parçalarıdır, varlıkları sınırlayan ve onların bireyselliğini belirten parçalardır, bu parçaların yokoluşu bütünün yokoluşunu getirir."*[69]

[67] Yörükân, *a.g.e.*, s. 11.
[68] İnan, *a.g.e.*, s. 4, 5.
[69] Timuçin, *a.g.e.*, s. 469, 470.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Aristoteles'in söyledikleri, Türklerin bu tasvirlere, yani tözlere neden bu kadar saygý gösterdiklerini, kurbanlar sunduklarýný açýklar niteliktedir. Tözü "varolmak için kendinden baþka bir þeye gereksinimi olmayan þey" olarak tanýmlayan Descartes' göre, *bazı şeyler, başka bazı şeyler varolmadan varolamazlar; bazı şeyler de varolmak için yalnızca Tanrı'nın yardımından başka bir şeyi gereksinmezler; işte bu ikincilere töz demek gerekir.* Bu bakımdan kesilen kurbanların kafalarının sırıklara takılması ve dağa gösterilen saygı da töz olgusuyla açıklanabilir.

Çin ve İslam kaynaklarından edinilen bilgiler, IX-X. yüzyıllarda Kırgızların şamanist olduklarını göstermektedir. Tanrılara-ruhlara kırlarda kurban sunarlar ve bu ayinler için belirli zamanlar seçmezlerdi. Şamanlarına kam derler, sulara, ağaçlara kurban sunarlardı.[70]

XI. yüzyıl tarihçilerinden Gardizî'nin, Kırgızların inançları ve uygulamalarına dair verdiği bilgi aydınlatıcıdır. Hintliler gibi ölülerini yakan Kırgızlar ateşin en temiz şey ve ona düşen her şeyin de temiz olduğu inancındadırlar. Bu sebeple ölüleri yakarlar ki, günahlarından temizlensin. İneğe, kirpiye, saksağana, şahine ve ağaçlara tapan Kırgızlar vardır. Kamın görevlerini icra eden kişi Kırgızlarda *faginum* adını alır. Faginum, yılın belirli bir gününde gelir, çalgıcıları ve çalgı aletlerini de yanında getirir. Çalgıcılar çalmağa başlarken faginum yani kam bayılarak düşer. Kam bu durumdayken, ona bu yıl neler olacağı; kıtlık, bereket, yağmur, kuraklık, tehlike hakkında sorular yöneltilir. Faginum, soruları yanıtlar ve genellikle onun dediği olur."[71] Moğol şamanizminin en iyi gözlemcisi sayılan Rubruck kamların trans haliyle ilgili şunları söyler:

> *Aralarından bazıları şeytanları çağırıyor ve geceleri evlerinde, kendileriyle ilgili sorulara cevap almayı arzu edeneleri bir araya getiriyorlardı. Evin orta yerine pişmiş et koyuyorlar, ruhları çağıran Şaman çağrısını sürekli tekrar*

[70] İnan, *a.g.e.*, s. 8.
[71] İnan, *a.g.e.*, s. 8.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

etmeye başlıyor ve davuluyla yere şiddetle vuruyor. Sonunda çılgınlık dönemine giriyor ve o zaman bağlanması gerekiyor. Bu sırada karanlıkta şeytan geliyor, Şaman kendisine yiyeceği eti veriyor ve şeytan cevapları sağlıyor.[72]

Başkurtlar da tarih sahnesinde karşımıza Şamanist olarak çıkmaktadırlar. Mevsim, bitki, tabiat olayları gibi pek çok varlığın ayrı birer tanrısı bulunduğuna ve hepsiyle birlikte hareket eden en büyük Tanrının gökte yaşadığına inanan Başkurtlarla ilgili olarak İbn Faldan şunları söyler:

Bu malumata göre Başkurtlar kış, yaz, yağmur, rüzgar, ağaç (orman), hayvan, insan, su, gece, gündüz, ölüm, hayat ve yer gibi varlıkların her biri için ayrı ayrı birer tanrı bulunduğuna, en büyük tanrının da gökte yaşadığına inanırlardı. Ağaçtan "fallus kadar" bir nesne yapıp onu (bir yere) asarlar, sefere çıkarken veya düşmanla karşılaşırken onu öper ve ona secde ederlerdi.[73]

*Yörükân'ý*n ifadesine göre Ahmet Ýbn-i Fadlan "Seyahatname"sinde şunları anlatır:

Bu seyyah, Başkırtların turna kuşlarına ibadet ettiklerini gördüğünü ve sebebini sorunca, bu kuşların düşmana muzaffer olmak için muharebede kendilerine yardım ettiğini ifade ettiklerini kaydediyor. Bu malumatı nakleden Kazvini (Asarü'l-Bilad, s. 411), aynı zamanda o memlekette yılanın çok olduğunu ve hiç kimseye bir zarar vermediklerini yazmakla iktifa ettiği halde, Yakut-u Hamevi (Mu'cemü'l-Büldan, Cilt 2, s.38) þu fýkralarý ilave etmektedir: Baþkýrtlarýn bir kýsmý yýlanlara, bir kýsmý balýklara, bir kýsmý turna kuþuna, bir kýsmý da eklil kadar yonttuklarý bir odun parçasýna taparlar; eklile tapanlar onu bir bað ile üzerlerine asarlar. Sefere veya

[72] Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı yay., İstanbul 2002, s. 78.
[73] İnan, *a.g.e.*, s. 10.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

> *düşman karşısına çıkacakları zaman onu öper ve secde ederler ve "Ya Rab bana yardım et" diye dua ederler, diyor. Ýbn-i Fadlan bu hususta, "Bunu niçin böyle yapýyor ve ona niçin Rab diyorsunuz diye tercümanla sordurdum, 'Ben bunun gibisinden çýktým, kendim için baþka bir mucit tanýmýyorum' cevabýný verdiler" diyor.*[74]

İnan'ın Oğuzlar ile ilgili olarak XI. yy.da Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında yaşayan Oğuzlar arasından İdil Bulgarlarına geçen İbn Fadlan'dan aktardığı bilgi kayda değerdir. Oğuzlar, İslam ülkesine yakın komşu olmalarına rağmen, şamanlıklarında direniyorlardı. İbn Fadlan'ın ilk gördüğü Oğuz beyi "Küçük Yanal (yahut İnal)" Müslüman olmuş ise de Oğuzların "Müslüman olursan bizim başkanımız olamazsın" demeleri üzerine şamanlığa dönmüştü. İbn Fadlan'ın gördüğü Oğuzların defin törenlerinin tıpkı eski Gök Türklerinki gibi olduğuna dikkat çeker. Mezar üzerine kurgan (hüyük) yapılır; balbal dikilir, yog-aş töreni yapılıp kesilen hayvanların derileri – baþlarý, ayak ve kuyruklarýyla beraber – sýrýklara asýlýrdý. Ölülere de kurban sunulurdu.[75]

Tarihi süreç içinde Türklerin inandıkları dinler üzerine yapılan çalışmalar sonucunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Yörükan, "tabiatçılık" ve ölenlerin ruhlarının ağaçlarda, bitkilerde ve tüm doğada dolaştığı inancını taşıyan ve böylece tüm doğayı canlı olarak algılayan "animizm"i dini bir devir olarak ifade etme gereği duymaz:

> *Ruhçuluk (Animizm), arzi ve semavi Tabiatçılık (Natürizm) bahislerini birer dini devir gibi mütalaa etmeye ihtiyaç yoktur… Bu unsurlar, ister þuurun mevcudiyeti ile beraber tezahür etmiþ olsun, isterse en iptidai devirde þuur sahasýna çýkmamýþ bulunsun, her halde ailenin deðiþmesi ve hayatta herhangi bir hamlenin vukua gelmesi üzerine kendilerini hissettirmiþ ve mevcut*

[74] Yörükân, *a.g.e.*, s. 24, 25.
[75] İnan, *a.g.e.*, s. 9.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

akidelere eklenmiş parçalar halinde iptidai dinler içinde onlarla kaynaşmış, karışmış olarak mevcutturlar.[76]

Ruh diye nitelendirilen şey, Altaylılarda, yaşayan her şeye; insana, hayvana, bitkiye, rüzgâra, yıldızlara, ışığa, nesnelere hayat veren, görünmeyen bir güç olarak nitelendirilmektedir. Az ya da çok büyük, yaygın veya yoğun olabilen bu güç, benzer nesnelerin güçleriyle kaynaşabilmekte ve birleşik bir güç oluşturabilmektedir.[77]

Budizm'in Türklerin dinsel tarihinde yer edindiği görülmektedir. Genelde hükümdarlarýn eðilim gösterdiði Budizm'i, geniþ halk kitlelerinin de, ulusal dinleri olarak gördükleri inançlara karþý sadakat gösterdiklerinden, bu dini kabul ettiði görülmektedir. Duvarlarla çevrili bir þehir inþa etmeyi düþleyen Bilge Kaðan'ý, Budizme karþý duyduðu ilgiden Tonyukuk'un uzaklaþtýrdýðý bilinmektedir.[78]

Şaman inancında insanın varoluşu; diğer alemden gelmesi, yalnızlığının onu düşünceye sevk etmesi ve bu düşünceden kendisine bir eş meydana gelmesi ve insan neslinin bu şekilde başladığı inancı vardır. Şamanların bazıları, insanın bu dünyaya başka bir dünyadan geldiği inancındadır. Fakat yalnızlık çeken insan düşüncelere dalmış, düşüncesinden kendisine bir eş bulmuş ve nesil bu ikisinden doğmuştur. Bu fikir, insanın ilâhî kökeninin aşk ve fikret mahsulu olduğunu ifade eder.[79] Bununla birlikte, insanın dünyaya gelmeden önce ruhunun uçan kuş görünümünde olduğu düşünülmektedir:

Birçok çağdaş öyküde ruhun vücutbulmadan önce gökte kuş görünümünde yaşamakta olduğunun anlatılması (Q.68, s. 67 vd) ve bunun oldukça yaygın şekilde düşünülür olması nedeniyle (P.76, s. 288) insan ruhunun kuş yapısında olması olasılığı çok yüksektir.[80]

---

[76] Yörükân, *a.g.e.*, s. 47.
[77] Roux, *a.g.e.*, s. 165.
[78] Roux, *a.g.e.*, s. 27.
[79] Yörükân, *a.g.e.*, s. 59.
[80] Roux, *a.g.e.*, s. 166.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Türklerde, insan mefhumu "yelingük" sözcüðüyle ifade edilir. Divanü Lûgat-it-Türk'te de "yalinðük", "beþer" sözcüðü þeklinde tefsir edilmektedir. Yemin zamanýnda bu sözcüðün Âdem âleyhisselamýn ismi olduðu kaydedilmektedir.[81] Divânü Lugâti't- Türk'te "yalnguq" maddesinde Kâþgarlý Mahmûd þu ifadeyi kullanýr: *Allah'ýn selamý üzerine olsun Âdem'e verilen bir ad.* Ardından, birine erdemli davranmasını öğütlemek için kullanılan şu atasözünü örnek vermiştir: *yal(ñ)nguq oglı yōqādūr edgü atı qalīr: Âdemoğlu (ölümlü birlikte) yiter gider, (eğer hayırlı ameller yapmışsa) ardında iyi adı kalır.*[82]

Türk inanç sisteminde kıyamet ve ahiret fikrinin İslamiyet öncesinde de varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Yörükan, Türklerde kıyamet ve ahiret inancını anlatırken Ülgen ve Erlik ataların oğulları arsındaki çekişmeye değinir:

> *Türklerde kıyamet ve âhiret fikri, hayır ve şer mefhumlarına, yer, gök, ışık, karanlık tanrıları fikrine merbuttur. Çünkü ilâhlar içinde en ziyade mütemayiz ve umumî olan Ülgen ve Erlik ataların oğulları arasında daimi bir çekişme vardır. Bunların biri zulmeti, diğeri ışığı ve hayırı ister; bu mücadele hilkatin başlangıcından beri devam etmektedir. Bu hal o dereceye varacaktır ki, taşlardan ateş çıkacak, dağlar yerinden oynayacak ve yerden sular kaynayacaktır. İşte "kalkancı çağ" budur.*[83]

Dede korkut Kitabı'nda sıkça geçen dağın devrilmesi ve yerin yarılması ifadelerinden burada kıyametten söz edildiği anlaşılmaktadır. Kıyamet inancı konusunda en zengin bilgiye rastladığımız Orhun Abideleri'nde geçen þu ifade dikkat çekicidir:

---

[81] Yörükân, *a.g.e.*, s. 59, 60.
[82] Kâşgarlı Mahmûd, *a.g.e.* s. 654.
[83] Yörükân, *a.g.e.*, s. 60.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Yukarıdaki Gök aşağıya yıkılmadıkça ve aşağıdaki Yeryüzü yok olmadıkça, ey Türk halkı kim senin imparatorluğunu ve kurumlarını yok edebilirdi?[84]

Ahiret inancı doğrultusunda, ölümün bir göç olduğu düşüncesi hakimdir. Bu nedenle ölümün korkunç bir olay gibi görülmediği aksine mutlu bir durum olarak değerlendirildiği de görülür. Yakutlarda ölümün ev değiştirmek, bir yerden başka bir yere göç etmek olarak değerlendirilir. Türklerde ölüm genellikle, korkunç bir olay değildir. Aksine onlar için en neşeli hayat, savaşta öldürdükleri diğer dünyada kendisine hizmet edeceklerinden, şecaat sahnelerindeki ölümdür. Orhun Abideleri'nde görülen ve "balbal" ismiyle anýlan mezar taþlarýný dikme ananesi bunu ifade eder. Þaman inancýnda varlýðýný gördüðümüz ahiret düþüncesine dayalý uygulamalar arasýnda, ölü ile birlikte diðer dünyada ihtiyaç duyabileceði eþyalarý ve hizmetçilerinin de gömülmesi dikkat çekicidir. Çünkü bu inanca göre insanlar, öldükten sonra öteki dünyada da mal mülk sahibi olacaklardýr. Bu nedenledir ki cenaze defnedilirken eþyasý ve hizmetkarlarý da beraberinde defnedilir. Ölen insan diðer dünyada da burada olduðu gibi sürüler besleyecektir. Ölülerin diðer dünyadan gelerek bu dünyadaki dirilerin mallarýný çaldýðý, evlerini bastýðý inancý da bunun sonucudur.[85]

Şamanizm'in bünyesinde varlýðýný sürdüren inançlara ek olarak kutsal sayýlan birtakým inançlar ve adetler de görülür. Türklerde güneþin, demirin, suyun ve ateþin kutsallýðý bazý uygulamalar çerçevesinde görmekteyiz. Çadýrlarýn kapýlarýnýn doðuya, güneþin doðuya dönük olmasý, Türk hakanlarýnýn sabah güneþe selam vermeleri ve kurultayda yüzünün doðuya dönük olmasý güneþin kutsallýðýný gösterir niteliktedir. Kutsal sayýlan su, gereksiz yere kirletilmez. Demirden yapýlan aletlere de hürmet gösterilir. Kaþgarlý Mahmud'un da belirttiði gibi Kýrgýz, Yabako, Kýpçak vesair Türkler demiri kutsal saydýklarý için, bir kimseden söz alacaklarý ya da ona yemin ettirecekleri zaman yalýn kýlýncý onun ayaklarýnýn yanýna koyarlardý; eðer yeminini yerine getirmezse demirin ondan intikam alacaðýna inanýrlardý. Ateþ de kutsal sayýlýr: Ateþ mukaddestir; daima ocakta bulundurulacak ve söndürülmeyecektir. Raký ve yað

[84] Roux, *a.g.e.*, s. 113.
[85] Yörükân, *a.g.e.*, s. 61.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

gibi şeyler kullanıldığı zaman bunlardan bir parça da ateşe verilecektir. Lohusalık zamanlarında ateşe serpilecek yağın kâsesi "Ayzit" namına olan kâseden ayrıdır.[86]

"Ocaðýný söndürün" ifadesi "soyunu sopunu yok edin" anlamında Dede Korkut Kitabý'nda geçmektedir. Burada "ocak" ot'un küçültme eki almýþ halidir.[87] Ateşe atfedilen kutsiyet diğer doğa unsurlarına atfedilen kutsiyetten daha derindir ki günümüzde de ocak değerli sayılır. Od Ana, Od Ata ananeleri de bunu desteklemektedir. Günümüzde Moğollar düğün törenlerinde ateşi kutsarlar. Kırgızlar'ın da "Bismillah" diyerek ateþe bir parça yað attýklarý görülür. Alevîler âyýn-i cem sýrasýnda erkândan geçileceði esnada önce çeraðý selâmlar, sâkîlik edecek canlar ocaða dua eder ve ateþe raký serperler. Erkân deðneðinin yýkandýðý mukaddes su tevzi edilirken, ateþin de payýnýn verildiði görülür. Ateþ üzerinden atlamak ve onun etrafında raks etmek þeklinde Anadolu'da oynanan "sinsi" adlý oyun, Türk Þamanlýðý devrinin bir bakayasýdýr. Hastalýklarýn tedavisinde de ateþe baþvurulur.[88]

Ayini düzenleyen, bir merdiven ya da köprü yapmak suretiyle göğe tırmanır ve kurban direğinin tepesinde ellerini uzatarak *Göğe, tanrılara ulaştım; ölümsüz oldum!* der. "Yükselme" ya da "týrmanýþ" ayini de denilen bu ayin "zorlu bir týrmanýþ"týr.[89]

Şamanizmde ibadet bireysel ve toplumsal olmak üzere iki şekilde yerine getirilir. Yörükân, bu iki ibadet şeklini şöyle anlatır:

> *Dini ibadet, biri aile ocağında ferdi bir surette ataların ve mukaddeslerin tuslarına tevcih olunan ibadet; diğeri, her oymağın bütün efradıyla birlikte senede bir defa oymak beyi veya atasının riyaseti altında köyün veya obanın*

[86] Yörükân, *a.g.e.*, s. 62, 63.
[87] Roux, *a.g.e.*, s. 235, 236.
[88] Yörükân, *a.g.e.*, s. 63.
[89] Eliade, *a.g.e.*, s. 118.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

haricinde muayyen bir mahalde bir tepe veya su kaynağı kenarında toplu hâlde yapılan âyindir.[90]

Tanrı'nın "kut"unu taşıyan "bilge adam tipi"nin, varlığını önceleri ağaç, kurt, dağ gibi arketiplerde sezdirdiğini, sonraları ete kemiğe bürünerek insan görünümüne dönüştüğünü söylemek mümkündür. Eski Türk dini hakkında verilen bu bilgiler, Türk kültüründe bilgi ve bilgeye verilen değerin, kutsiyetin ve duyulan saygının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

[90] Yörükân, *a.g.e.*, s. 65.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

2.1. GÖK TANRI İNANCI

Gök yücedir, sonsuzdur ve dokunulmazdır. Bu özellikler onu "kudretli" ve "kutsal" kýlar. Dolayýsýyla "kudretli" ve "kutsal" olan Tanrý, gökte olmalýdýr. Bugün bile gök yüzüne baktýðýmýzda onun sonsuz ve dokunulmaz olduðunu görürüz. Nitekim *Eliade* de,

> *Göğün kendisini doğrudan doğruya bir aşkınlık, güç ve kutsallık olarak ortaya koyduğunu görmek için mitsel kıssalara bakmaya gerek olmadığı*nı düşünür. *Yalnızca göğe bakmak bile ilkel insana dinsel duygular verdiği*[91] düşüncesindedir.

Haviland, felsefede evrenin tek ve yüce ilkesi olan tanrı ve tanrıça için şunları söyler:

> *Tanrı ve tanrıçalar, insanlara mesafeli, yüce varlıklardır. Tanrıların evrenin tamamını kontrol altında tuttuklarına inanılır. Çok tanrılı bir dinde Tanrı ve Tanrıçalardan her biri evrenin belli bir bölümünü kontrolü altında tutarak düzeni sağlarlar.*[92]

Türklerin, İslamiyet öncesi inanç sisteminde, "yüce yaratıcının" gökte oturduğu inancını benimsediği görülür. Her şeyi bilen, yüce "bilgelik"e sahip Tanrı'nın bulunduğu yer olan gök, insanın ve yaşam gücünün temsil edemediği "bambaþka bir þeyi" temsil eder. Sonsuz olmasý bakýmýndan aþkýnlýðýn simgesidir. Ýnsanlar ulaþamadýðýndan "en yüksek" olmak, Tanrýlara özgü bir niteliktir. Bu nedenledir ki yüksek bölgeler, yýldýzlý gök, tanrýlara özgü aþkýnlýk, mutlak geçerlilik, sonsuzluk gibi ayrýcalýklarla donatýlmýþtýr. Bu bölgeler tanrýlarýn mekânlarý

[91] Eliade, *a.g.e.*, s. 62.
[92] Haviland, *a.g.e.*, s. 411, 412.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

olduğundan buralara ancak ayrıcalıklı kişiler göğe yükselme ayiniyle ulaşabilir. Bazı dinlerde ise buralar ölülerin ruhlarının gittiği yerler olarak düşünülür.[93]

Gök Tanrı, Eski Türklerde ve bugün Altay'da bazı oymaklarda varlığını sürdüren Şamanist inançta karşımıza çıkan birkaç tür tanrıdan biridir. Şamanizmde gökte ve yerde olan büyük tanrılar, bunların yanı sıra tanrılaştırılmış yer ve sular vardır. Gök tanrılarının başında "Ülgen Ata", "Ülgen Han" ve "Bay Ülgen" adlarıyla anılan ve herkesin iyilik ve dirliğini isteyen Gök Tanrı bulunur. Ülgen Ata, on yedi ya da otuz üç kat gökte, bulutların üzerinde ve altın tahtında oturur. Kendisine karısı, dokuz oğlu ve "Ak Kızlar" olarak anılan dokuz kızı yardım ederler. Bir de herkesin kötülüğünü isteyen ve yerin altında oturan, "Erlik Han" ya da "Erlik Ata" diye anılan tanrı vardır. Karanlık tanrıları olarak bilinen Karısı, dokuz oğlu ve dokuz kızı, dokuz kat yer altında ve kara tahtında oturan Erlik Ata'ya yardım ederler. İyilik tanrıları göklerin üstünde, kötülük tanrıları yerin altında oturmalarına rağmen her ikisinin de kapıları birdir ve beraber yaşarlar. Bu inanç akla Jung'un her þey zýttýyla vardýr düþüncesini getirmektedir. Bunlardan baþka bir de hiçbir iþe karýþmayan Tanrý Kara Han vardýr. Ýyilikle ilgili iþleri birincisine, kötülükle ilgili iþleri ikincisine vermiþtir. Sadece kendisi için, kýmýz içilmesini, eðlenilmesini ve dans edilmesini ister. Yakutlarda buna, "Art Tuyun Aða" denilmektedir. Ýlkbaharda, ihtimal Nevruz gününde yapýlan törende gençler dokuz bardak kýmýz içerek oyunlar oynarlar.[94]

Bunların dışında, özel durumlara müdahale eden bazı tanrılar vardır. Sarı Kızlar∗, bu tanrılara örnek gösterilebilir. Sayıları yedi olan Sarı Kızlar da gökte otururlar, Ülgen Ata'nýn vasýtalarýdýrlar ve kutsanýrlar. Çoðunlukla iyilik için yardým etseler de zaman zaman þamaný yolundan þaþýrtmaya çalýþtýklarý da görülür.[95]

---

[93] Eliade, *a.g.e.*, s. 62.
[94] Yörükân, *a.g.e.*, s. 56, 57.
∗ Türk etnik-kültürel sistemi ekseninde daha çok Albastı, Hal, Hal Anası ve Almıs adlarıyla da anılmıştır. Uraanhay Şamanları'nın da dua ederken, "Kayalarda yaşayan atlı sarı albastı (kız)" diyerek bir koruyucu ruhu çağırdıkları bilinmektedir. (bkz. Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt yay., çev. Eren Ercan, Ankara, 2005, s. 485)
[95] Yörükân, *a.g.e.*, s. 57.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

"Ateþ Ýlahesi"** olarak da bilinen Od Ata, en çok sevilen tanrıdır ve insanlara dirlik, düzenlik verir. Kız olarak tasvir edilen tanrı "Kırk başlı Kız At", "Otuz başlı Od Ata" tabirleriyle takdis olunur.[96]

Gök tanrı kültü, toprakla ilgisi bulunmadığından göçebe, avcı ve çoban toplumlarda görülebilir.

Türklerde "tengri" sözcüðünün hem gök hem de tanrý anlamlarýný karþýlamasý da dikkat çekicidir. Hunlar'ýn Gök-Tanrý'ya inandýklarý, onu hem gök hem de Tanrý anlamýný içeren "Tengri" kelimesi ile ifade ettikleri görülmektedir. Bu durum Göktürkler için de geçerlidir. Bunun yanýnda Tonyukuk Kitabesinde "Türk Tanrýsý" kavramý yer almaktadýr. 763'te Mani dinini kabul eden Uygurlar'ýn, Tanrý kelimesinin baþýna Kün, ay ve Kün-Ay sözcüklerini ilave ederek Kün Tengri, Ay Tengri, Kün-Ay Tengri kavramlarýný oluþturmuþlardýr. Büyük bir dað, büyük bir aðaç gibi ulu görünen her þeye tengri ifadesi kullanýlsa da Tanrý sözcüðü sadece Gök-Tanrý'yý ifade etmek için kullanýlmýþtýr[97]

"Orhun Abideleri"nde de Tanrýnýn gökte olduðu ifade edilmektedir. Yüce ve soyut bir Tanrý anlayýþýna eriþilmiþ olsa da baþlangýçta onu gökte düþünülmekteydi. Kitabelerde geçen "üze kök tengri" ifadesinde Tanrý ayný zamanda gök anlamýný da korumaktaydý. Göktürk çaðýnda, dünyayý kaplayan gökyüzünün, bozkýrda yaþayanýn gözünde Tanrý kabul edilmiþ olabileceði düþünülmektedir.[98]

Hun, Göktürk ve Moğol devletlerinde en büyük tanrının Gök Tanrı olduğu görülmektedir. Buradaki tanrı düşüncesi, insanî özelliklere sahip niteliktedir: Kat kat olan semada yaşayan Gök Tanrı, gökteki bütün yıldızları, ayı ve güneşi kapsayan nesnel bir varlık olarak düşünülmekle birlikte insanlardan farklı düşünülemez.

---

* *Altaylar, Teleutlar ve Kırgızlar, son dönemlere kadar Ateş Hamisi'ni "Ot Ana" diye adlandırırlardı ve Altay Şamanları dualarında ateşe "Alır Od" ve "Al Yaygın" şeklinde hitap ederlerdi. (bkz. Beydili, *a.g.e.*, s. 438.)

[96] Yörükân, *a.g.e.*, s. 57, 58.

[97] Artun, *a.g.e.*, s. 100.

[98] Artun, *a.g.e.*, s. 100.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Altaylıların altın tahtında, gökte oturan tanrısı Ülgen'in oğulları, kızları ve yardımcıları vardır. Tasvir edilen tanrılar insan gibi yer, içer ve eğlenir. İnsanlar gibi onlar da yer, içer, eğlenir. Gökyüzünde varolan bütün cisimler Gök Tanrı'dır. Yalnız, güneş, ay gibi cisimler farklı birer tanrı olarak düşünülmüştür. Hun hükümdarının her sabah çadırından çıkarak güneşe, geceleri ise aya tapması ve Yakutlar'ın Ay ve Güneş'i kardeş olarak düşünüp tanrı olduklarına inanmaları buna örnektir. [99]

Gök Tanrı inancının, İslamiyet'in kabulünden sonra da etkisini sürdürmesi köklü bir inanç olduğunun göstergesidir. Dede Korkut Hikâyeleri başta olmak üzere bazı İslamî metinlerde örneklerine rastlandığı gibi Gök tanrı inancı İslamiyet'e geçiþi kolaylaþtýrmýþtýr. [100] Destanlarda da örneğini gördüğümüz bilge tipi, bir insan olarak tanımlanmadan önce bilgelik özelliğinin Gök Tanrının bünyesinde olması bakımından bir geçiş evresi olduğunu söylemek mümkündür. Bu evreden sonra bilgeliğin, kültlerde kendisini gösterdiğini görmekteyiz.

[99] Artun, *a.g.e.*, s. 100, 101.
[100] Artun, *a.g.e.*, s. 102.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

2.2. ATALAR KÜLTÜ

Günümüzde geniş çaplı araştırmalara konu olmuş "kült"ler, genelde Türk kültürünü özelde ise Türk inanç sistemini anlamada önemli bir yere sahiptir. İnan, kültlerin Türk inanç sisteminde ne kadar eski ve köklü olduğunu şöyle ifade eder:

> *Milattan önceki II. yüzyıllarda Çin vakanüvisleri tarafından Hunlarda tespit edilen Gök-Tanrı, güneş, ay, yer-su atalar ve ölüler kültü Türk kavimlerinde, muhtelif kültürlerin tesirleri altında kalmalarına rağmen, son devirlere kadar devam ettirilen kültlerdir. Bu kültler çağdaş Altaylılarda ve Yakutlarda müşahede edilmiştir.*[101]

Ölmüş ataları tazim ve onlar için kurbanlar sunma inanç ve âdeti olarak tanımlanan atalar kültünün temelini, ölen ataların ve özellikle babaların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerinin dokunabileceği inancı, onlara karşı duyulan minnet duygusu oluşturmaktadır. Ancak, atalar kültünde ölen her atanın ruhu ve mezarı kült olmamakta, yalnızca saygıdeğer atalar buna erişmektedirler. Bu bakımdan ölüler kültü ile atalar kültünü birbirinden ayırmak gerekmektedir. Günümüzde yapılan yatır ziyaretlerinin de altında atalar kültünün yatmaktadır. Türklerin, İslamiyet'i kabul etmesinden sonra da halkın yatırlara gidip dua edip yalvarması, şifa dilemesi, "Allah'ın sevgili kulları olan ve Allah'a sözü ve nazı geçebilen evliyanın yardımını dilemek" şeklinde açıklanmaktadır. Eski inanışlarla bağlı bu uygulamalar zamanla İslami kurallara uygun hale gelmiştir. Yatırlara giden halk, Allah'a dua da etmekte; ancak öncelik o yatýra yönelik olarak dua etmekte, onun ruhundan medet ummaktadýr. Anadolu'da günümüzde de varlýðýný sürdüren evliya, dede ve baba inanýþlarý da atalar kültüne baðlanmaktadýr. Dua eden ve yardým bekleyen halk, evliyalardan istenilen dileðin gerçekleþeceðine ve evliyanýn yardým edeceðine mutlaka inanýlmasý gerektiði düþüncesindedir. Bu gereklilik, kiþinin

[101] İnan, *a.g.e.*, s. 111.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

psikolojik olarak koşullanmasını dolayısıyla da bilinçli olmasa bile bunun gerçekleşmesi için çaba göstermesini sağlamaktadır.[102]

Atalar kültünde, ölüm hayatın sona erişini ifade etmez. Bu bağlamda kabile ataları, ünlü savaşçılar, din adamları gibi bilgelik vasfı olan atalar saygı duyulan kişiler olmakla birlikte toplumun karşılaştıkları güçlükleri ve problemleri çözmeleri sebebiyle kendilerine tapınılan ruhlar özelliği kazanmışlardır. Ataların, öldükten sonra da ruhlarının yaşadığına ve bu dünyayla ilişkilerini sürdürdükleri inancına göre, ölümle bedenini kaybeden insanın benliği yani manevi varlığı yeryüzünde kalmakta, geride kalanların hayatlarını etkileyebilmektedir. Ölüm hayatın bitişi olmadığı gibi kabile ataları, ünlü savaşçılar, din adamları gibi saygınlığı olan belli kişiler tapınılmaya, kurban ve duaya hak kazanmaktadır. Onları diğer insanlardan farklı kılan insanüstü yetenekleri ölümlerinden sonra kaybolmadığından mistik güçlerle dolu bulunan bu kişilerin gönüllerini hoş tutmak, anılarını tazelemek, kurban ve adaklarla hatırlamak yoluyla bitkilerin, hayvanların çoğalması sağlanmaktadır. Bu nedenle ataların figür ve maskeleri yapılarak şereflerine bayram ve ayinler düzenlenmektedir. Dinsel ve toplumsal buyrukların, gelenek ve göreneklerin koruyucuları olarak kabul edilen atalar, bunların yerine getirilmesi sonucunda sevinir, aksi takdirde öfkelenmektedirler.[103] Yörükân, atalar kültüyle ilgili görüşlerini ifade etmeden önce ruh düşüncesine değinmek gerekliliğini duyar:

> *Taabbüd-i ecdat (ecdada tapınma) manzumesi mevzuubahis olduğu zamandır ki, ruh meselesine mühim bir mevki ayırmak icap eder. çünkü atalara tapmak onların ruhlarını takdis etmektir. Burada ruh fikrine ve tabiat tasavvuruna mühim bir mevki ayırmak lazımdır. Bu devirde ataların vaziyeti yükselir; tabii varlıklar dini akideler üzerine azami tesirler yapmaya başlar. Yer, Gök tanrıları, Yer-sular, ışık ve karanlık tanrıları bu devrin mahsulü olmak gerektir. Şamanlığın istihale ve tekamülü de bunlarladır.*[104]

[102] Artun, *a.g.e.*, s. 98, 99, 100.
[103] Artun, *a.g.e.*, s. 98.
[104] Yörükân, *a.g.e.*, s. 47, 48.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Kazak-Kırgızlarının atalarının hügü kuşu olduğunu vurgulayan şu menkıbe atalar kültüne örnek teşkil etmesi bakımından dikkat çekicidir: Kocası tarafından kovulan bir kadın, kıra çıkmış ve yorgunluktan uyuya kalmış. Uyandığında başına hügü kuşunun konduğunu gören kadın bu kuştan gebe kalmış ve kendisinden üreyenler, bir oymak vücuda getirmiştir. Günümüzde bu oymaktan biri, bu kuşlardan birini nerede görse saygı gösterir, birinin elinde gördüğünde satın alır ve serbest bırakır. Oğuzların boylarına ait damgaların ve oymak isimlerinin de ataları temsil etmektedir:

> *Oğuzların yirmi dört boya ayrıldığı ve bunların hususi damgalarının bulunduğu hakkında Selçukname'nin, Cami'üt-Tevarih'in ve bilhassa Divanü Lügat-it-Türk'ün verdiği malumat da bu mevzuu alakadar eder. Mahmud Kaþgari, bu oymak isimlerinin ecdat isimleri olduðunu kaydeder.*[105]

İnsanları belalardan koruyan ruh olarak düşünülen ata, Türk etnik-kültürel geleneğinde medeni kahraman, ilk cet, merasim koruyucusu olarak bilinen ve mitolojik zeminde oluşmuş Dede Korkut ve İrkıl Ata'da da varlığını sürdürmektedir.[106]

Türk kültüründe atalara gösterilen saygı, onlara ait tusların özel ve yüksek yerlerde muhafaza edilmesinde de görülür. Evlerde, aile atalarının, her ailenin kendine mahsus, birer tusları bulunur. Bunun dışında diğer ailelerle aralarında ortak ata tusları ve oymaklarca önemli bir yere sahip olan bir şamanın ortak tusu da bulunur. Bunlardan başka, evlerde bir de hayvan tusları bulunur. Bunlar çoğunlukla tavşan, kaz ve muhtelif kuşların tuslarıdır. Aileler, kendileri için hazırladıkları yemeklerden bir miktar bu tusların ağızlarına sürerek atalarına yemek verdikten sonra, karşılarında durup dua eder ve ilâhîler söylerler.[107]

---

[105] Yörükân, *a.g.e.*, s. 25, 26.
[106] Beydili, *a.g.e.*, s. 73.
[107] Yörükân, *a.g.e.*, s. 67.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Tüm insanlar tarafından doğal olarak yaşanan dinî ve ailevî bir dönem olmayan ataerkil toplum yapısı eski Türklerde söz konusu değildir. Bunu, anne tarafından akrabaların "dayı", "tagay", "kufduk" ve "teyze" gibi Türkçe adları bulunmasına rağmen baba tarafından akraba isimlerinin Türkçe olarak görülmemesinden anlayabiliriz. Atalar kültünün doğuşu hakkında bilgi veren Yörükân, Türklerde atalar kültü ve ataerkil aile yapısının yerini değerlendirirken Dirse Han ve diğer Türk boy beyleri tam anlamıyla aile ve kabile reisi olduklarını, ancak bunlarda ataerkil aile sisteminin icabatından hiçbir eser görülmediğini vurgular. Bu nedenle, Türklerde bütün hayır ve şefkat tanrılarının kadın olduğundan söz eder. Hayat veren Gün Ana; çocukları koruyan şefkat tanrısı "Umay"∗; ismetin, kızların, lohusaların tanrısı "Ayzıt", Ak Kızlar, Sarı Kızlar'ın kadın olmaları bunun örneğidir.[108]

Atalara tapınmada, atanın, aile ocağının ve aile dininin reisi konumundadır ve ayinler geçmiş atalardan görüldüğü gibi idare edilir. Amaç, ata ruhlarına ibadet etmeyi sürekli kılmaktır. Buna göre, çeşitli işlerde kullanmak maksadıyla istenildiği kadar kadın alınır. Çocukları kabul etmek, reddetmek, onları evlendirmek, onların kazancını toplamak, aile reisinin kontrolündedir. İşte bu atalar kültüne göre, atanın bu kutsiyetini kimse reddetmez. Bunların hiçbirinin Türklerin tarihine baktığımızda dini hayatında yer bulmadığı görülür. Buna karşılık Türk beyleri tanrıların kendi ataları olduğuna inanmışlardır. Türklerde tanrı ataların yanı sıra kamlarda ongunu kadın olanlar da bulunmaktadır. Bu durum atalar kültüne tezat bir durumdur. Ruhçuluk,Şamanlığın iptidai devirlerinde yaşamıştır, ancak Şaman inancına tesiri analarla beraber ataların da takdisi olmuş ve aileyi pederi aile şekline götürmüştür.[109]

∗ "Humay" þekline de rastlanmaktadýr. (bkz. Beydili, *a.g.e.*, s. 579.)
[108] Yörükân, *a.g.e.*, s. 48, 49.
[109] Yörükân, *a.g.e.*, s. 49, 50.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

2.3. TABİAT KÜLTLERİ

Türk kültüründe tabiat kültlerinin de büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Türk ve Moğol boylarında, steplerde toprak, dağ geçitlerinde taş yığınlarından oluşturulan "höyük" yani "oba" kültü çok yaygındır ve bu obalar, steplerde kutsal dağ ve tepe yerini tutarlar. Boyun tapınağı olan obada kurban kesilir, dini ayinler yapılır. Oba yanından geçen yolcuların, atının kılından veya elindeki paçavralardan bir parçayı adak olarak bırakması, buraların kutsallığını açıklar niteliktedir.[110]

2.3.1. Dağ Kültü

Gök Tanrı inancı ile ilgili bölümde de ele aldığımız gibi "yükseklik" niteliğine sahip varlıklar yüce sayılır ve kutsal kabul edilir. Bu nedenle dağlar ve tepeler, tarih boyunca, yükseklikleri, gökyüzüne yakınlıkları dolayısıyla insanların gözünde ululuk, yücelik ve tanrısallık sembolü kabul edilmiştir. Bunun sonucunda da insanüstü varlıkların, tanrıların mekanı olarak düşünülmüştür. Yunanlıların Olimpos'u, eski Türklerin Ötüken'i, Ýslam ülkeleri mitolojilerinin vazgeçilmez Kafdaðý bunu örnekler nitelikteki daðlardýr. Daðlar, ayný zamanda yer altý ve yer üstü unsurlarý, büyüklüðüyle birleþtiren mitolojik bir varlýk olarak da algýlanmýþtýr. Dünyanýn yaratýlýþýyla ilgili anlatýlarda, gök, yer ve yer altýnýn (yani tanrýlar, insanlar ve ölüler) birleþmesi, merkez konumdaki dað, aðaç, sarmaþýk, merdiven üzerinde gerçekleþtiðinden birer temel direk, merkez ve kökenin simgesi olarak kutsallaþmaktadýr.[111] Nitekim, *hükümdar, O'nun tarafýndan gönderilen, O'nun temsilcisi, O'nun benzeri veya O'nun gölgesi, belki de Çin modeline göre, O'nun oðludur.*[112]

---

[110] Artun, *a.g.e.*, s. 101
[111] Artun, *a.g.e.*, s. 101, 102.
[112] Roux, *a.g.e.*, s. 115.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Dağ, yukarıda belirtilen özellikleri ve kutsiyeti dolayısıyla kabilelerin kökenini oluşturan, şaman ayinlerinin de yapıldığı, dualarında geçen bir unsur olarak karşımıza çıkar. Şaman dualarında geçen dağın ruhu ile somut bir varlık olarak kendisini ayırt etmek olası değildir. Bazı dağlar belirli kabilelerin "töz"ü sayıldığından bu kabilelerin kökeni dağa bağlanmış olur. Dağlar, 12. yüzyılda Moğol inanç sisteminin oldukça önemli bir parçası olarak görülmüştür. Temuçin (Cengiz Han)'in, gençliğinde Merkit'lerin bir baskýný sýrasýnda Burkhan Haldun Daðý'na sýðýnmasý ve bu daðýn yardýmýyla kurtulmuþ olmasý daða verilen kutsiyeti gösterir. Cengiz Han bunun üzerine daða duyduðu saygýyý þöyle dile getirmiþtir: "*Haldun Burkhan'ýn yardýmýyla bir genç kýrlangýcýn hayatý gibi hayatým kurtuldu. Burkhan Haldun'a her sabah tapmalýyým, bunu neslim ve neslimin nesli böyle bilsin.*" Temuçin bu sözlerinden sonra kuþaðýný boynuna ve külahýný koynuna asmýþ, güneþe dönmüþ ve eliyle göðsüne vurarak güneþe karþý dokuz defa diz çöküp tövbe ve istiðfar etmiþtir.[113]

Yüksek dağ halkın dikkatini çektiğinden Türk ve Moğol toplumlarınca kutsallaştırılmıştır. Bununla ilgili olarak *Roux* şunları söyler:

> *Belli bir adla çağrılan, özel ve bilinen bir dağın her zaman var olduğu bir gerçektir; bu dağın yanı sıra boyun hayvan atalarının yaratılması ya da bir kurucu kahramana sağladığı güçlü destek aracılığıyla, son olarak özellikle bir göçten sonra yeni gelen bir kimseye, buna gönderme yapılan erdemlerin aktarılması dolayısıyla değerlendirilen diğer dağlar vardır.*[114]

[113] Artun, *a.g.e.*, s. 102.
[114] Roux, *a.g.e.*, s. 156, 157.
∗ Bir yapıtın ya da düşüncenin dayandığı örnek olarak açıklanabildiği gibi duyulur nesneler dünyasının asıl kaynağı olan fikir olarak da değerlendirilmektedir. (bkz. Timuçin, *a.g.e.*, s. 277)

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

2.3.2. Orman ve Ağaç Kültü

Doğa güçlerine inanç çerçevesinde dağ kültünün yanı sıra "orman ve ağaç kültü" de önemli bir yer tutmakta ve Türk destanlarında işlevsel bir mahiyette karşımıza çıkmaktadır. Bu işlevi Eliade şöyle ifade etmektedir:

Bir ağaç hiçbir zaman yalnızca kendisi için kutsallık kazanmaz her zaman onun aracılığıyla "ortaya konulan", "anlamlandırdığı" ve "simgelediği" şey adına bir tapıma sahip olur. Büyülü ya da şifalı ağaçlar, etkilerini, mitolojik bir ilkörneğe borçludurlar.*[115]

Yakut destanı Er Sogotoh'ta kahramanın kim olduğu bilincini kavramasını sağlayıp yol gösterirken, Oğuz Kağan destanında Oğuz'a bir eş sunar. Ormanda yaşayan ve yiyecek derleyip avcılık yaparak geçinen ilkel topluluklara özgü olan orman kültü, temelinde bozkır kültürünün hakim olmasıyla Türk inanç sisteminde yerini bulmuştur. Türklerde kutsal Ötüken Dağı ormanla kaplıdır ve "Ötüken Yış" (Ötüken Ormanı), Göktürkler ve Uygurlarca kutsal sayılmaktadır. Bundan dolayıdır ki, ağaç kültünün Türklerde ortaya çıktığı yerin dağlık Ötüken olduğu tahmin edilmektedir. Hunlar da her yıl yaz sonunda ihtimal Ötüken'de bulunan, Lung-Ch'eng (Ejder Şehri) denilen başkentlerinde yaptıkları ayin, şehrin yakınındadır.[116]

Ağacın, gücü ve ifade ettikleri sayesinde dinsel bir nesne özelliği taşımaktadır. Kendi çapında belli bir ontolojiye sahip olduğu anlaşılan gücün simgesi olan ağaç için *Eliade*'nin tespitleri dikkat çekicidir:

[115] Eliade, *a.g.e.*, s. 269, 270.
[116] Artun, *a.g.e.*, s. 103, 104.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Ağaç, kutsal güçlerle yüklüyse dikey olduğu, yerden bittiği, yapraklarını kaybedip yeniden kazandığı, kendini sayısız kez yenilediği ("ölür" ve "yeniden dirilir"), süslü ve güzel olduğu içindir.[117]

Ağaç, yerin dibine uzanan kökleri, göğe doğru yükselen gövdesi ve gökyüzüne dağılan dal, budak ve yapraklarının yanında mevsimden mevsime kendini yenilemesi sebebiyle de insanlığın dikkatini hep çekmiştir. Eliade, ağacın, hayatın ve ebediliğin timsali olduğunu ifade eder. Diğer tabiat kültlerinde olduğu gibi ağaç kültünde de ağacın maddi varlığının değil, özelliklerinin ve temsil ettiği gücün kült sayılması söz konusudur. İnsanoğlu bir filizden meydana gelen ve zamanla büyüyen, gelişen ve sonunda çürüyen ağaçla, kendi yaşamı arasında paralellik kurmuştur.[118]

Ağacın kutsiyeti, Dede Korkut hikâyelerinde de vurgulanmıştır. Korkut Ata, er olsun avrat olsun herkesin ağacı saydığını ve çekindiğini ve Orta Asya'da bin yaşında, beş kollu büyük gövdeli bir ağacın bölgede en saygın şey olduğunu belirtmektedir. Her ağaç başka bir deyişle aynı ağaç her yerde kült konusu olmamaktadır. Çoğunlukla, çam, kayın ve çınar benzeri meyvesiz ve ulu ağaçlar kült olarak kabul edilmektedir. Dede Korkut'ta Kazan'ýn oðlu Uruz;

"Baþýný alýp bakacak olsam baþsýz aðaç,

Dibini alýp bakacak olsam dipsiz aðaç".

diyerek ağaçla konuşurken, ağacın yer altında ve yer üstünde sonsuza ulaştığını ifade eder.

Ağaç kültünün Uygurlarda, menşe efsanesinden anlaşıldığı üzere, insan soyu ile ilgili olduğu inancı hakimdir. Cüveyni'nin kaydettiği bu efsaneden, Uygurların Karakurum'da Tuðla ve Selenka nehirlerinin birleþtiði yerde bulunan fusuk ve naj

[117] Eliade, *a.g.e.*, s. 270.
[118] Artun, *a.g.e.*, s. 104.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

(fıstık ve çam fıstığı) ağaçları arasına gökten inen ışıktan türedikleri, atalarının bu ışığın o ağaçları gebe bırakması sonucu geldikleri anlaşılmaktadır.[119]

Şamanizmde büyük bir rol oynadığını gördüğümüz ağaç gövdesi yardımıyla göksel dalları toprak altındaki köklere temas ettirmektedir. Bu kozmik ağaç, bazen de göğün dayanağı, direği olarak görülmektedir.[120]

Türk kültüründe büyük öneme sahip olan ağacın türü de önemlidir. Her ağaç kutsal sayılmaz. Radloff, İnan ve Roux, Altaylı kavimlerde en çok çam ve kayın ağaçlarının kült olarak kabul edildiğini belirtir. Çınar ve servi ağaçları da kült olarak kabul edilebilmektedir. İslamiyet sonrasında da bu ağaçlara dua edilmiştir. Bu dualardan biri şöyledir;

Altın yapraklı boz kayın,

Sekiz gölgeli mukaddes kayın,

Dokuz köklü, altın yapraklı mübarek kayın,

Ey mübarek kayın, sana kara yanaklı,

Ak kuzu kurban ediyorum [121]

Hem ana hem de ata rolünü üstlenen ağacın Türk mitolojisindeki örnekleri arasında Oğuz kağan'ın Dağ, Deniz ve Gök adlı oğullarının ağaç kovuğunda bulduğu karısından olması sayılabilir. Diğer taraftan, Manas destanı'nda ve Yakut Kadınları arasında çocuk veren elma ağacı motifinin varlığı görülmektedir. Bununla birlikte, Türk mitolojisinde boy ve aile ağacı, evi ve aileyi koruyan ağaç ruhu inanışlarına da sıklıkla rastlanır.[122]

[119] Artun, *a.g.e.*, s. 104, 105.
[120] Roux, *a.g.e.*, s. 155.
[121] Artun, *a.g.e.*, s. 105.
[122] Artun, *a.g.e.*, s. 105.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Dokuz Oğuz masalında yer alan kayın ağacı ve fıstık çamının doğaüstü nitelikler taşıdığı görülmektedir. Burada kayın ağacı ata, fıstık çamı ana olmak üzere beş oğul doğurmaktadır. Uygurlarda huş denilen akça ağaç günümüzde de kutsal sayılmaktadır.[123] Eski Türklerde görülen bir ağacı takdis ederek etrafında raks etmek veya bir su kaynağı etrafında ayin yapmak, şaman inancı doğrultusunda bir harekettir ve doğayı kutsamak anlamına gelmektedir.[124]

Er Sogotoh'ta aðacýn sahneye çýktýðý bölümlerden ilki, Er Sogotoh'un "hayat aðacý" ile konuþtuðu bölümdür. Er Sogotoh dünyaya nasýl geldiðini sorgularken, kendisini, içinde bulunduðu aðacýn gövdesinden sütler akan Ana Kübey Hatun'un dünyaya getirdiğine kanaat getirir:

> **"***İlk insan, (herhalde Âdem), nereden geldiğini düşünmüş ve bu konuda gün geçtikçe kafanı yormağa başlamış. Nasıl doğdum, nasıl dünyaya geldim diye, hep düşünür gezermiş. Artık bir gün kendi kendine şöyle söylenmeğe başlamış: "-Eğer gökten düşseydim, o zaman kar ve buzla örtülü ve buzdan bir adam olurdum. Güney, kuzey,doğu veya batı yönlerinden birinden gelseydim, o zaman bende ağaç ve çayırların izleri olur ve bunlar da rüzgârlarla uçuşurdu. Yok yerin en derinliklerinden gelseydim, ebetteki o zaman çamur ve toz içinde kalırdım!" İlk insan işte böyle düşüne düşüne kala kalmış. En sonunda şu karara varmış. Demiş ki, beni doğursa doğursa, yine Ana Kübey Hatun doğurmuş olmalıdır. Çünkü onun içinde bulunduğu ağacın göğsünden sütler akar. Bu sebeple ilk insan Hayat ağacının karşısına gitmiş ve şöyle demiş: " Beni doğuran ana sen olmalısın! Beni yaratıp meydana getiren anne sen olmalısın!" ağaç ilk insana, ilk insanda ağaca bakmış ve sonunda adam, bu ağacın kendi annesi olduğunu anlamış ve şöyle demiş: " Ben yetim bir çocuk iken, sen beni büyüttün! Ben küçük bir çocuk iken, sen beni adam ettin!"*[125]

[123] Yörükân, *a.g.e.*, s. 25.
[124] Yörükân, *a.g.e.*, s. 50.
[125] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*,c. I, TTK yay., Ankara 2003, s. 96, 97.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Göğe uzanan dalları ve yerin altına dalan kökleri ile kutsal sayılan, dünya üzerindeki her şeyin anası olan ağaç, Ağaç Hakan adıyla da anılır. Bu dönemde "bilge adam tipi"nin hem hakana hem de dinginliðiyle danýþman, yol gösteren ve her þeyi bilen bilgeye has özelliklerin bir bünyede toplandýðýný görmekteyiz:

"Ýnsan'ýn atasýnýn, adý Er-Sogotoh'du,

"Çok çok zahmetler çekmiþ, dertleri de pek çoktu.

"Ereydeh-Buruydahçý lakabýný vermiþler,

"Yalnýz yaþadýðýndan ona böyle demiþler,

"Bir oba ortasýnda büyük bir evi varmýþ,

"Bu evin dört yanýný gümüþ köþeyle sarmýþ.

"Bu ev elli kapýlý, kýrk pencereliymiþ,

"Evin çatýsý ise, tam otuz kiriþliymiþ.

"Evden içeri girip, giden doðu yönüne,

"Aðaç Hakan'a rastlar, gelirmiþ tam önüne.

"Büyük bir çayýr vardý, bu yerin ortasýnda,

"Çok eski bir esinti, eserdi hep baþýnda,

"Aðaç Hakan büyüktü, her þeyin anasýydý,

"Varlýk ona baðlýydý, gökle yer binasýydý.

"Kökleri kaplar idi, Yer altý dünyasýný,

"Zirvesi deler idi, güðün dokuz katýný,

"Tam yedi ayak idi, aðacýn yapraklarý,

"Ondan daha büyüktü, sarkan kozalaklarý,

"Aðacýn tam kökünde, görürlürdü bir kaynak,

"Hayat suyu bu idi, akar giderdi apak.

"Ak ve kara inekler, ihtiyar olmuþlardý,

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

“Bu sudan içenlerse, yeni can bulmuþlardý.

“Aðaçta uçan kuþlar yorgun bitâp olurdu,

“Gelip bu sudan içen, yeni kuvvet bulurdu.

“Bu kutsal aðacýnda, bir sahibi var idi,

“Bir diþi Tanrý idi, saçlarý da kar idi,

“Kendisi ihtiyardý, göðs, de ap alaca,

“Görenler sanýr idi, bir keklik gibi, kýrca.

“Memeleri büyüktü, aþaðýya sarkardý,

“Aslýndaysa bu aðaç, normal boyda, küçüktü,

“Ana-Tanrý gelince, ona göre büyürdü.

“Büyürken sesler çýkar, gürültüyle esnerdi,

“Bu sesler yavaþ yavaþ, gittikçe geniþlerdi.

“Er Sogotoh adlý er, “Yalnýz yaþayan adam”

“Yakut Türklerinceydi, bu da bir nevi Âdem,

“Düþünmüþ, demiþ beni kimler doðurdu diye!

“Bana bu caný verip, meydana koydu diye!

“Gitmiþ sormuþ aðaca anim anam kim diye!

“Elbet bir atam vardýr, benim babam kim diye!

“Aðaç da dile gelip, soyunu sayýp dökmüþ,

“Er Sogotoh hislenip, saygýyla dizin çökmüþ,!

“Gök Tanrýsý Er-Toyon, onun babasý imiþ!

“Karýsý Kübey-Hatun, onun anasý imiþ! [126]

Ağaçlar, dünyanın merkezinde yani yaşam, gençlik ve ölümsüzlük kaynağının bulunduğu yerdedir. Sürekli yenilenme halindeki evreni temsil eden ağaç,

[126] Ögel, *a.g.e.*, s. 98, 99.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

evrenin merkezindedir. *Ulu tanrıça, yaradılışın tükenmez kaynağının bir kişileştirmesidir, tüm gerçekliğin nihai temelidir. O mitte kutsallığın, yaşamın ve ölümsüzlüğün bir "merkezde" bulunduğunun ilk kez sezilişinin ifadesidir.*[127]

Ak Oğlan anlamına gelen Er Sogotoh Tanrı tarafından yaratılmış ilk ve kutsal insandır. Hayat Ağacı, Ak Oğlanı süt ve su ile besleyerek ona yol göstermiş ve onu yeryüzüne göndermiştir. Bununla birlikte Hayat Ağacının yüksekçe bir dağ üzerinde olması, onun Tanrıya olan yakınlığının bir simgesidir. Ak Oğlan isminde geçen "ak" sıfatı da dikkat çekicidir. Bu güne kadar bilge kişilerin "ak sakallı", "ak saçlı" gibi isimlerle anıldığı hatırlanmalıdır:

"Ýlk insanýn atasý, yaratýlmýþtý burada,

"Adý "Ak-Oðlan" idi, göz açmýþ idi orda,

"Gözünü açar açmaz, etrafýna bakýnmýþ,

"Ben nerdeyim diyerek, uyanarak kalkýnmýþ

"Bir ova uzanýrmýþ, Uzak Doðu yönüne,

"Çok yüksek bir dað ise, çýkmýþ onun önüne,

"Bu daðýn üzerinde, büyük bir aðaç varmýþ,

"Aðacýn usaresi hem parlak hem kokarmýþ,

"Bu aðacýn kabuðu, nemi hiç kurumazmýþ,

"Suyu gümüþ gibiymiþ, yapraðý da solmazmýþ,

"Süslü, süslü bardaklar, dallarýndan sarkarmýþ,

"Bunun görenler sanki, bir tomurcuk sanarmýþ,

"Bu aðacýn zirvesi, Yedi Göðü delermiþ,

"Gökler üstüne çýkýp ta Tanrýya gidermiþ,

"Ürüng-Ayýg-Toyon ki, yaratan Tanrý idi,

[127] Eliade, *a.g.e.*, s. 286.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

"Ýnsanlara can veren, yaþatan Tanrý idi,

"Bu Tanrý sahibiydi, göklerin üst katýnýn,

…

"Bu ilk insan Ak-Oðlan, ta içten hislenmiþmiþ,

"Aðaca yanaþarak, þöylece seslenmiþmiþ:

" – Ey benim saygý deðer, güzel yüce Tanrýçem,

"Bana hayatý veren, ey benim büyük annem!

"Varlýðým, neyim varsa, hep seninle dolmuþtur,

"Dünyadaki varlýklar, hepsi senden doðmuþtur!

"Ama öyle yalnýzým, o kadar yalnýz bilsen,

"Bari bana benzeyen, bir de eþ kadýn versen!

"Dolaþýrým dünyada, iþsiz, güçsüz, baþýboþ,

"Benim gücüme göre, bir eþ ver et , beni hoþ,

"Ben de insanoðlunu, tanýmak istiyorum,

"Ben de insancasýna, yaþamak istiyorum!

"Sana sýðýnýyorum, kutunu esirgeme,

"Ümit ver bana anne, beni yalnýz besleme!

"Baþkaca Tanrým yoktur, ben seni görüyorum!

"Kalbim saygýyla dolu, dizimi çöküyorum!" [128]

Destanda Hakan Ağaç şöyle tasvir edilmektedir:

"Evinin doðu tarafýnda büyük bir çayýrlýk varmýþ. Tam evin önünde de büyük bir aðaç yükselirmiþ. Bu aðaca Hakan-aðaç derlermiþ. Bu, aðaç, öyle büyük,

[128] Ögel, *a.g.e.*, s. 101, 102, 103.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

öyle büyükmüş ki, ortadaki dalları bile gökte mavi bir duman gibi görünürmüş. Zirvesi dokuz göğü bile delip geçermiş." [129]

Ağaç ve ormanın kutsallığı burada da dikkat çekmektedir:

"Batýda fundalýklar uzanýr, onun arkasýný da lâdin ormanlarý kaplarmýþ. Kuzeye gelince, burada kadýn Þamanlar bulunur, büyüler yapar ve dualar okurlarmýþ. Þamanlarýn ötesinde de ihtiyar bir "Ana" otururmuþ." [130]

Kutsal ağaçtan kendini gösteren Ana-Tanrı'nın olağan şekilde ortaya çıkmadığını, görünmeden önce geldiğini haber veren birtakım doğa olaylarının gerçekleştiği görülmektedir:

"Er bunlarý söyledikten sonra birden gökler kapanmýþ, bulutlar toplanmýþ ve gökte müthiþ bir þekilde gürlemeye baþlamýþ. Az sonrada iri iri damlalý bir yaðmur yaðmýþ ve etrafý seller götürmüþ. Gökten beyaz bir bulut uçmuþ ve bu buluttan da yerlere yýldýrýmlar inmiþ. Yer gök titremiþ, ýrmaklar taþmýþ ve denizler çalkalanmýþ. Az sonra, ak saçlý Ana-Tanrý görünmüþ. Yavaþ yavaþ aðacýn kökünden dýþarý çýkmýþ ve oðlanýn karþýsýnda durmuþ. Týpký keklik gööü gibi bir gööü, iki büyük tulum gibi de memeleri varmýþ…Oðlana dönmüþ ve þöyle demiþ:

-"Dinle, Ey çocuk! Senin baban Er-Toyon; annen ise Kübey-Hatun idi. seni doðuran ve dünyaya getiren onlardýr. Göðün üçüncü katýndan bir emir geldi ve bu emirde, senin alýnarak büyütülmen ve insanlarýn atasý olman buyuruldu. Bunun için de ben seni alýp büyüttüm. Þimdi atýna bin de güneye git. Belki yolculuðun güç ve zahmetli olacak. Ama Tanrý yardýmcýn olsun, her

[129] Ögel, *a.g.e.*, s. 105.
[130] Ögel, *a.g.e.*, s. 105.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

şeyden başarı sana ulaşsın!..” Ak saçlı Ana oğlana bunları dedikten sonra, biraz da Hayat suyu ve oğlan sarı atına binip yola koyulmuş…” [131]

Er Sogotoh∗, kahramanlığı ve sahip olduğu tanrısal kuvvetle tipik bir “bilge adam”dýr. Oðlan aciz kaldýðýnda damarlarýnda Tanrýsal bir kanýn ve vücudunda da gittikçe çoðalan bir kuvvetin dolaþmaya baþladýðýný fark eder. Gittikçe kuvvetlenir ve tuttuðu gibi Cehennem zebanisinin baþýný keser ve vücudunu parça parça eder göklere savurur.[132]

Bundan başka destanda, ak sakallı, bilge bir ihtiyar ve gaibten gelen bir ses vardır. Ak sakallı ihtiyarın burada öğüt verdiğini, yol gösterdiğini görmekteyiz. Türk anlatılarında zaman zaman rastladığımız gaibten gelen ses bu anlatıda da kendini gösterir. Er Sogotoh’un kafasýndaki sorularý cevaplandýrma gibi bir iþlevi vardýr:

“Genç almýþ silahýný, daðlara çýkmýþ ava,

“Aramaða baþlamýþ, böyle büyük bir yuva.

“Sora sora giderken, yolda görmüþ bir emiþ,

“Derdini ona dökmüþ, o da bir öðüt vermiþ.

“Aksakallý ihtiyar, demiþ bu yoldan sapma,

“Bunu bilen bir benim, kim ne derse hiç yapma!

“Bu yolu tutan oðlan, ak bir daða ulaþmýþ,

“Etrafýnda dolaþmýþ, eteðine yanaþmýþ.

“Nasýlsa yerle gökler, birden bire aklaþmýþ,

“Bembeyaz bulutlarsa, yeryüzüne yaklaþmýþ.

“Oðlan yine durmamýþ, geçmiþ daðý aþarak,

---

[131] Ögel, *a.g.e.*, s. 106.

∗ Yakut destan kahramanının adında geçen “Sogotoh” sözcüğü “tek, yalnız” anlamını taşırken Er Sogotoh’un ilk ata olduğunu ifade etmektedir. (bkz. Beydili, *a.g.e.*, s. 195)

[132] Ögel, *a.g.e.*, s. 106.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

"Etrafýna bakýnmýþ, kendisi de þaþarak.

"Bakmýþ dað taþ her taraf, süt renginde bembeyaz,

"Bu renk gökleri tutmuþ. Gök de olmuþ ap ayaz!

"Oðlan, " – Bu ne?" deyince, bir ses de cevap vermiþ:

"- Göklerin arkasýnda, Süt-Denizi var, demiþ.

"Oðlan doðuya bakmýþ, bulutun arkasýndan,

"Bir gölge beliriyor, köpükler arasýndan,

"Düþünmüþ uzun uzun, bu kara þey ne diye,

"Süt denizi içinde, bu gölgelik de niye!

"Çok düþünmüþ, çok ama, bir mana verememiþ,

"Kayýptan bir ses ona, seslenmiþ þöyle demiþ:

"- Karþýdaki siyahlýk, çok büyük bir aðaçtýr,

"Ýnsana hayat verir, göklere ise taçtýr,

"Onun yanýndaki de, kapkara bir ormandýr,

"Ýçinde kýmýldayan, Kartal Daruga Han'dýr,

"Kutsal Süt Denizimiz, Ak-Dað'ýn baþýndadýr,

"Cennetin bahçeleri, denizin baðrýndadýr."[133]

Türklerin vatanına kutsal bir bağla bağlanması tabiat kültleriyle açıklanabilir. Bu sebeple doğal güzellikler, tepeler, su kaynakları Türklerde tanrılaştırılmış ve dolayısıyla vatanına ilâhî ilgi ile bağlanmıştır.[134]

[133] Ögel, *a.g.e.*, s. 106.
[134] Yörükân, *a.g.e.*, s. 58.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

2.4. KURT MOTİFİ

Türk mitolojisi ve destanlarında kurt, yol gösterici olma özelliğiyle bilgelik vasfı taşımaktadır. Ergenekon destanı ve Oğuz Kağan destanında bu rolle kurt kurtarıcıdır da. Erken çağlarda oluşan kurt kültü, Orta Asya'nın ileri toplumlarında ve büyük devletlerinde silinmiş olsa da efsanelerde motif, bayraklarda bir sembol olarak izini sürdürmeye devam etmektedir.[135]

Ögel, eski Türklerin kurda *böri* dediklerini bildirir. Türk mitolojisinin en önemli sembollerinden olan kurt, kurttan türeyiş efsanelerinde kimi zaman dişi, kimi zaman erkek olarak sahneye çıkar. Kao-çı'ların kurttan türeyiş efsanelerinde, kağanın tanrı ile evlendirmeyi istediği kızlarından birinin ihtiyar ve erkek bir kurtla evlendiğini görürüz:

> *Kurt, tepenin etrafında dolaşmağa başlamış ve bir türlü de, orasını bırakıp gitmemiş. (Küçük) kız kurdun bu durumunu görünce şüphelenmiş ve kardeşine: "İşte bu kurt Tanrının ta kendisidir. Ben inip, onunla evleneceğim" demiş. Kardeşi, gitme, diye ısrar etmiş ama, kız dinlememiş. Tepeden inerek kurtla evlenmiş ve bu suretle Kao-çı halkı, bu hükûmdarın kızı ile kurttan türemiş.*[136]

Göktürklerin kurttan türeyiş efsanelerinde ise kurt bu kez dişidir:

> *Çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek (çocuğu) besledi. Çocuk, bu şekilde büyüdükten sonra da, dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamağa başladı. Kurt da çocuktan bu yolla gebe kaldı.*[137]

---

[135] Artun, *a.g.e*, s. 109.
[136] Ögel, *a.g.e.*, s. 15, 18.
[137] Ögel, *a.g.e.*, s. 20.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Kurt bir semboldür. Göktürk bayraklarında kurt heykelinin bulunması bunun kanıtıdır. Çok eski çağlarda kurt, Türklerin bir totemi olabilir ancak Göktürk çağında kurt, kutsal bir sembol durumundadır. Kurt başlı sancaklar, Göktürk devletinin yıkılışından sonra da unutulmamıştır. Çin İmparatorları, mesela Türgeş'ler gibi Türk kavimlerine Kağanlık ünvanları verecekleri zaman, kurt başlı bir bayrakla bir davul verme gereği duymuşlardır. Kurt bir güç simgesi olarak Türk hakanlarına kudretini göstermek için verilen bir sıfat olma özelliğini üstlenmiştir. Örneğin Manas destanında Kırgızların Orta-Yüz reisi Kökçö'nün oğlu ile Manas-Han'ýn oğullarýna konuþma sýrasýnda hep "Kök-Börü Sultaným!", þeklinde hitap edilirdi. Kök-Börü, büyük sultanlar için artýk bir unvan olmuþtu.[138] Burada geçen "kök" ifadesinin de kurda bir kutsiyet yüklediðini belirtmek gerekir.

Göktürklerde kurt baþlý bayrak hakkýnda daha detaylý olarak þunlarý söylemek mümkündür: Gök-Türklerde altýn kurt baþlý sancak her zaman doðu kanadýnýn hükümdarýnýn sarayýnýn veya otaðýnýn önünde dalgalanýrdý. Çin imparatorunun, 581 yýlýnda, Gök-Türk hâkanlýðýnýn batý kolunu doðudan ayýrmak istediði zaman Tardu'ya bir altýn kurt baþlý sancak göndermesi ve onu Gök-Türklerin "hâkan"ý olarak tanýdýðýný ifade etmektedir.[139]

Güç timsali olarak kurt, tarihte, savaş egzersizi mahiyetindeki spor hareketleri yapması, çevikliği ve yırtıcılığı dolayısıyla Türk askerlerini de nitelemiştir.

> *"Tanrý güç verdiði için babam kaganýn askeri börü gibi, düþman koyun gibi imiþ". Meþhur Tabgaç hükümdarý T'ai-wu'ya göre "Kurt sürüsünü andýran Türk ordusu karþýsýnda Çin askeri taydan ve düveden farksýz"dý.*[140]

Türk askerlerinin kurda benzetilmesi Oğuz Kağan destanında da söz konusudur:

[138] Ögel, *a.g.e.*, s. 49, 111.
[139] Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 274.
[140] Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 288.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

"Ey benim beðlerimle ilimin ey budunu!

Sizlerin baþýnýza, ben oldum artýk kaðan,

Elimizden düþmesin, ne yayýmýz ne kalkan!

Damgamýz olsun bize, yol gösteren bir buyan!

Alpler olsun savaþta, Bozkurt gibi uluyan!"[141]

Türk kültüründe kendine köklü bir yer bulan kurt şaman dualarında da kendine yer edinmektedir. Oğuz Destanı'nda yol gösterici, Tukyu menkıbesinde ana, Uygur efsanelerinde ata olarak geçmesi bu konuda kökleşmiş bir ananenin varlığını hissettirmektedir.[142]

Oğuz Kağan destanında yol gösterici kurt sahneye şöyle çıkar:

Oğuz orduya geldi, yol erlere göründü,

Yürümeye başlarken, Kurt onlara göründü.

Bir kurt ki, erkek bir kurt!

Gök tüylü, gök yeleli!

Bir kurt döndü Oğuz'a, bakmadan sağa sola,

Dedi: "Ey Oðuz þimdi, ordunu çýkar yola,

Halkýný, beðlerini, otlandýr çýkar yola,

Baþ çekip göstereyim, doðru yol nerde olan!"

Oðuz Kaan baktý ki, erkek kurt önder gider,

Ordunun öncüleri bozkurtu gözler gider."[143]

[141] Ögel, *a.g.e.*, s. 118.
[142] Yörükan, *a.g.e.*, s. 25.
[143] Ögel, *a.g.e.*, s. 122.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Kurdun önderliğinde ilerleyen Oğuzlar, onun kaybolmasında bir hikmet arar ve orada konaklamak gerektiğini düşünür:

Gök tüylü Gök yeleli, Bozkurt kaybolmuş idi,

Oğuz bunu görünce, o yerde durmuş idi.

Anladı ki bu yerde, otağı kurmak gerek,

Tarlasız, çorak yerde, düşmanı vurmak gerek![144]

Yine Oğuz Kağan destanında orduya rehberlik eden kurdun, Oğuz Kağan'a askerlerini düzüp yol göstericilik yapacağını kendisinin bildirdiğini görmekteyiz:

"Çadýrlarý kurdurup, derin uykuya daldý

Tan aðarýyordu ki, çadýra ýþýk daldý.

Bir erkek kurt göründü, ýþýkta soluyarak!

Bir kurt ki gök yeleli! Bir kurt ki gömgök tüylü!

Bakýyordu Oðuz'a, ýþýkta uluyarak!

Döndü bu kurt Oðuz'a, týpký bir insan gibi!

Aðzýndan sözler döktü, týpký bir lisân gibi!

Dedi: "Ey! Ey! Oðuz ey! Bilirim ne dilersin!

"Urum'un illerinde, savaþ yapmak istersin!

"Ey oðuz! Askerlerini, ben kendim güdeceðim!

"Ordunun en önünde, ben de yürüyeceðim!"

Toplattý çadýrýný, Oðuz duyunca bunu,

Ordusuna gidince, hayretle gördü þunu:

Bir büyük erkek bir kurt, askere öncü gibi!

[144] Ögel, *a.g.e.*, s. 123.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Gök tüyü gök yelesi, yolveren izci gibi!

Yürür durur önlerden!

Nihayet durdu bir gün, neçe sonra günlerden,

Duruverdi Oğuz'un, ordusu da ardında"

…

Oðuz orduya geldi, yol erlere göründü,

Yürümeye baþlarken, Kurt onlara göründü.

Bir kurt ki, erkek bir kurt!

Gök tüylü, gök yeleli!

Bir kurt döndü Oðuz'a, bakmadan saða sola,

Dedi: "Ey Oðuz þimdi, ordunu çýkar yola,

Halkýný, beðlerini, otlandýr çýkar yola,

Baþ çekip göstereyim, doðru yol nerde olan!"

Oðuz Kaan baktý ki, erkek kurt önder gider,

Ordunun öncüleri bozkurtu gözler gider."[145]

Altay destanı olan Ak Tayçı'da birçok hayvan avlayıp eve dönen Ak Bökü yolda altmış kulaç kuyruklu bir kurt (Ak Börü) ile karşılaşır. Canına karşılık ne vereceğini soran Ak Börü'ye eþini ve atýný teklif eder. Ak börü, aslında Ak Bökü'nün kaçýrýlan ilk çocuðudur.[146] Destanlarda sıklıkla karşılaştığımız şekil/don değiştirme bilge adam tipinin önemli özelliklerinden biridir. Altın Arığ destanında da Huu İney'in kurt, küçük kız çocuğu gibi şekillere girdiği görülür. Kurt, Türk destanlarında, yol göstericiliği, danışılan olma özelliği ile bilgelik özelliği taşımaktadır. Renginin boz olması da dikkate değerdir.

[145] Ögel, *a.g.e.*, s. 119, 120, 122.
[146] İbrahim Dilek, *Altay Destanları I,* TDK yay., Ankara 2002, s. 26.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

2.5. KAM / ŞAMAN

Türkçe'de yaygýn olarak "kam" ifadesi kullanýlýrken Yakutlarda "oyun" sözcüðü, Kýrgýzlar, Özbekler ve Kazaklar "baksi" sözcüðü kullanýlmaktadýr. Moðollarda ise bu sözcüðün karþýlýðý olarak, "bilgin, büyücü" anlamýný taþýyan "böge, bögü, böö" sözcükleri kullanýlmaktadýr.[147]

Her boy, budun ve oymakta birbirinden farklı biçimde gördüğümüz şaman inancında, şamanlar kendilerini koruyan ruhlara, atalara, tanrılara tabidir. Bu nedenle şamanların birbirlerini taklit etmeleri gibi bir durum söz konusu değildir. Şamanın inandığı şeyler ve ayinde sergilediği davranışlar, diğerlerinin ayinine uymaz. Yakutlarda göçebe hâlinde bulunan topluluklar ile köy ve kasaba hayatı yaşayanların ve Altay'da ucraktaki oymaklarla diðer oymaklarýn þamanlarý hep birbirinden farklý þekillerde görevlerini icra ederler.[148] Türklerin şamanlığı ile ucraklarda kalmış olan oymakların şamanlığı da farklılıklar gösterir. Bunun en güzel örneği Yakut şamanlığı ile Moğol ve Türk Şamanlıkları ve Tonguz şamanlığının birbirinden ayrı olmasıdır.[149]

Türklerde şamanlığın, toplumun hukukî ilişkilerine, siyasî emir ve düzenlere müdahale etmediği görülür. Bu durum Oğuz töresinin ve Cengiz yasasının gösterdiği gibi, töre ve yasa konusudur. Sadece dinî akîde ve ibadet şekillerinden ve sihrî merasimden ibaret olan Şamanlık, bu özelliğiyle,daha uzun yaşama şansı bulmuş, hükmünü yitirme tehlikesi ile daha az karşılaşmıştır.[150]

Tamamen hayata dönük ve olumlu eylemler gerçekleştirmek isteyen kişiliğiyle kara büyüye alet olmayan ve kötülük yapmayan şaman, sahip olduğu yetkileri kendi kişisel çıkarları doğrultusunda kullanmaz. Kabile reisi ya da

[147] Roux, *a.g.e.*, s. 66.
[148] Yörükân, *a.g.e.*, s. 52.
[149] Yörükân, *a.g.e.*, s. 52.
[150] Yörükân, *a.g.e.*, s. 53.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

hükümdarla anlaşmazlığa düştüğünde kendi etkisinden yaralanmakla birlikte görünmez gücüne başvurduğu görülmemektedir. Hayatını kaybetmek pahasına da olsa maddi gücün kendisini yenmesine seyirci kaldığı görülmektedir.[151]

Şamanlık, vicdanda yaşadığından diğer dinlere karşı tepki taşımaz. Bu nedenledir ki gerek diğer dinler gerekse İslamiyet'in kabulünden sonra da varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Bu nedenle tarihte, Türk ve Moğol beylerinin saraylarında farklı dinlere inananların bir arada yaşadıkları görülmektedir.[152]

Şaman, seansı, herhangi bir çıkar ya da bencillik amacıyla gerçekleştirmemektedir. Burada amaç, sırlar hakkında tinleri sorguya çekmek, gelecek hakkında bilgi edinmek, görünmez yaratıklar tarafından kaçırılan hasta ruhlarını aramak, büyü aracılığıyla tedavi etmektir.[153]

Türklerde dinî ibadet cemaat halinde resmi bir hava içinde yapılmaktadır.Bu ibadetlerin en önemlisi, tanrı kurbanı veya büyük ataya yapılan kurban törenidir. Evlenme merasimi, milli av, bey toyu, yağmur merasimi, yoğ ayini gibi törenler de yapılan diğer törenlerdir. Biri dışında dini törenlerin belirli zamanları yoktur. ne zaman ibadet ihtiyacı duyulursa o zaman yapılır. Sadece, tanrı kurbanının her sene Haziran'ýn birinden yirmisine kadar yapýldýðý ve her kabîlenin birer gün sýra ile ayin yaptýðý görülür. Bazý oymaklar bu töreni Mayýs ayý süresince ya da Nevruz gününde düzenler. Bu törene zorunlu olmamakla birlikte kamýn da katýlmasý söz konusudur. Ayin, kutsiyete sahip olmasý nedeniyle bir dað kenarýnda veya yüksek bir tepede ve oymak veya boy beyinin riyaseti altýnda gerçekleþtirilir. Eðer kam ayine gelirse, ayine katýlan sýradan bir fertten farký yoktur. sadece beyaz kamýn, bazý yerlerde olduðu gibi, ayine riyaset etme þansý vardýr.[154]

---

[151] Roux, *a.g.e.*, s. 63.
[152] Yörükân, *a.g.e.*, s. 53.
[153] Roux, *a.g.e.*, s. 65.
[154] Yörükân, *a.g.e.*, s. 68.

* Şamanist Altaylılara göre ruhlar yer altı, yer üstü ve gökyüzü olmak üzere üç farklı şekilde varlıklarını sürdürmektedirler. Yer altı ruhları genellikle *körmös*, gökyüzündekiler *kuday*, yer ruhları

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Kamın bizzat katıldığı ve uyguladığı ayinler vardır. Bu türden ayinlere kam davuluyla eşlik eder. Raks eder ve şiirsel nitelikteki dualarını okur. Yağmur duası ya da töreni de bu çeşit ayinlerdendir. Yağmur yağması için halk bir dağda, kırda belli bir yerde toplanır. Ayin sırasında dağlara, suya ya da yağmur tanrısına kurban kesilir. Bu ayinde kamın da rol aldığı görülür. Davulunu çalmak ve raks etmek suretiyle dualarını okur**.** Bu dualarda nehirlerin isimlerinin ve Yer-suların∗ zikredilmesi söz konusudur. Cede taşı kullanılır ve niyet yapılır. Ancak, çoğunlukla cede taşı ve yağmur duaları, oymak beylerinin selâhiyeti dahilindedir. beyler, kama, cede taşının kullanmasını, yetletmesini emredebilirler.[155]

Kam yoğ∗ ayinlerine de katılabilir. Ölü gömme töreni olarak söz edebileceğimiz bu törenin tarihte en önemli olanları, Orhun Âbideleri'nde, Yoluğ Tigin'in kardeþi Kül Tigin'in yaptýðý yoð töreni ile babasýna yaptýðý yoð törenidir. Þamanizmin yaþadýðý yerlerde gördüðümüz bu törene kam eþlik ederek cenazenin ruhunu gideceði yere ulaþtýrýr. Kam cenaze önünden dua ederek ilerlerken yoðcular aðlar, yüzlerini çizerek göz yaþlarýný kana boyarlar. Aðýtçýlar, ölen kimsenin iyiliklerini manzum olarak makam eþliðinde söylerler.[156]

Kamla ayrılmaz bir bütün olarak düşünülen ayinler sihrî ayinlerdir. Bu ayinler Şamanlığın karakteristik özelliği niteliğindedir. Bu ayinler çok küçük farklarla, iyilik ve ışık tanrısı Ülgen Han'a ve yer altındaki karanlık ve kötülük tanrısı Erlik Han'a yapılır. Örneğin, sürüye dedeyko, yahut sığırına şap ve aileden birine bir hastalık geldiğinde – ki Erlik Han'dan baþka kimseden gelemez - hastalýktan kurtulmak için Erlik Han'a bir kurban kesmek gerekir. Fakat, Erlik Han fena bir tanrýdýr, dolayýsýyla ona kurbaný kabul ettirmek güçtür. Bu görevi, ruhlar ve tanrýlarla iliþkisi olan kam yerine getirir.

---

ise *yer-su* veya *altay* olarak adlandırılmaktadırlar. (bkz. A.V.Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Zekeriya Karadavut – Janet Meyermanovva, Kömen yay., 1. bas., Konya, 2006, s. 3)

[155] Yörükân, *a.g.e.*, s. 73.

∗ Yuğ olarak da adlandırılan bu tören, eski çağ Türk halklarının mitolojik düşünce ve dünya görüşleriyle ilgili olmakla birlikte ünlü yiğitlerin defin törenleri ve bu törenlerde okunan ağıtlara verilen addır. (bkz. Beydili, *a.g.e.*, s. 620)

[156] Yörükân, *a.g.e.*, s. 73.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Kam, sihirbaz∗ demek değildir ki sıradan sihir ve fal gibi uygulamalar yapmaz. Onun ayinlerinin sihri bir mahiyet taşıması, ayin sırasında yaptığı bazı hareketlerdedir. Kehanet olarak değerlendirilen bu hareketleri nedeniyle eski kaynaklarda kam, kâhin anlamını taşımaktadır. Mahmud Kaşgarî, Divanü Lûgat-it Türk'te, Ýbn-i Mühenna Lûgatý'nda kam sözcüðünü kâhin olarak anlamlandýrmýþlardýr. Yet de bir çeþit kehânettir. Bu doðrultuda, sihri ayin, insanlar veya hayvanlarda meydana gelen bir hastalýðýn kovulmasý için bir kimsenin isteði üzerine, ya da o sene meydana gelecek olaylarýn keþfi için oymaðýn isteði üzerine kamýn ýklamasý ya da yet yapmak, yaðmur yaðdýrmak, rüzgar çýkarmak için beyin yetlemesi sureti ile yapýlan ayin olarak tanýmlanmaktadýr.[157]

Roux, incelediği Türk metinlerinde karşılaştığı *üstün zekâlı, gri saçları ve beyaz bir sakalı olan, erkek, bilgin, yaşlı tüşimel* adındaki düş yorumcusundan bahsederken kesin olmamakla birlikte şaman olabileceğinden bahsetmektedir. Çünkü Uygurlar, Türkmenler ve Moğollarda "okumuş, bilgin" anlamına da gelen bakşi sözcüğü, tüşimel yerine de kullanılabilmektedir.[158]

Kamlık, öğrenilmeye uygun olmaktan çok doğuştan gelen yetilerle ilgili olma özelliği gösterir. Hemen her oymakta varlığını gördüğümüz kamlar, kendinden geçmiş, uygun bir tabirle coşkun kimselerdir. Nevrastenik şahsiyetler olan kamlar öğrenim görmemelerine rağmen dinin bütün esrarını, tanrıların hayatlarını ve şecerelerini bildikleri gibi tanrıların işlerine müdahale ve hareketlerine tesir etmeyi bilirler. Hemen her oymakta bir veya iki tane bulunabildiği gibi kam bulunmayan oymaklar da vardır.[159]

∗ Kamlık genel olarak şamanın ruhlar alemine seyahatini temsil etmektedir. Vamberi'nin "kamlamak" sözcüðünü, "gelecekten haber vermek" anlamýnýn yanýnda "sihirbazlýk yapmak" ve "hastayý tedavi etmek" anlamlarýnda da kullanmýþtýr. (bkz. Beydili, *a.g.e.*, s. 287)

[157] Yörükân, *a.g.e.*, s. 65, 75.

[158] Roux, *a.g.e.*, s. 80, 81.

[159] Yörükân, *a.g.e.*, s. 76.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Şamanın, şamana has özellikleri sonradan kazanılmaz, doğuştan gelir. Ancak belli bir eğitimden geçmesi söz konusudur. Şamanlar, daha çocuk yaşta sergiledikleri, toplumun diğer bireylerinde görülmeyen tuhaf hareketlerle kendilerini belli ederler. Yedi atası veya dokuz babası kam olanlarda görüldüğü gibi kamlık ırsîdir. Ancak bazen ailesinde kam olmayan kişilerde de kamlığa has birtakım nevrastenik özellikler bulunur. Örneğin, genç yaştayken sar'a gibi bir ruhsal bir hastalık veya hayalperestlik özellikleri gösteren çocuklar bir kama çırak edilir. Kam bu çocuğu yazete çekmek suretiyle dağlarda, münzevî köşelerde yaşatır. Aç bırakarak eğitir ve çocuk, ölmeden önce ölmüş bir duruma gelir. Kusurlardan aklanma dönemi geçtikten sonra kam olabilmesi yani bu hayattan geçerek başka bir hayata varabilmesi için ölüm töreni yapılır. Bu tören sırasında kam, külâhını genç kamın külâhına bağlar ve bu şekilde ikisi birden dans ederek ayin yaparlar. Tusları evvelden hazırlanmış olan kamlar hâmi ruhlara takdim edilir. Bu törenin ardından artık yeni kam tek başına ayin yapabilir. Her kam, hâmi ruhlara ve onu vekil tayin eden bir ruha sahiptir. Giydikleri elbiseler ve kullandıkları davullar bu ruhların istekleri üzerine yapılır, şekillendirilir, resim ve çeşitli aksesuarlarla süslenir. Altay'da töngür adý verilen davulda ve elbisede yer alan resimler, sihrî birtakým çizgilerden, dans manzaralarý, kaz, kurbağa, kurt, tavþan gibi hayvan ve ağaç resimleridir.[160] Roux, dikkat çekici şaman elbiseleri ile ilgili ayrıntılı açıklamalar yapmaktadır:

> *Elbisenin üstünde ayı pençeleri, demir mahmuzlar, boynuzlar ve yere kadar uzanan yılanvari saçlar (J.20, 3, s. 182) gözlemlenmektedir. Bunların, eski anıttaş heykellerde iç içe geçmiş uzun sinüs eğrileri biçiminde boynuzlarla birlikte görüldüğü (K.4, s. 144, 157 vb) ve "kamýþlar gibi uzun siyah saçlar" denilerek Dede Korkut Kitabý'nda (C.13, s. 99, 108) bundan söz edilmiþ olmasý oldukça ilginçtir.*[161]

Tabi olduğu ruhların istekleri doğrultusunda davulunu yapan Kamın gücü, davulunun ve elbisesinin üzerindeki tasvirlerin çokluğuyla doğru orantılıdır. Davulu

[160] Yörükân, *a.g.e.*, s. 76.
[161] Roux, *a.g.e.*, s. 81.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

çok büyük ve üzerinde çok resim olan kam güçlüdür. Bazı kamların davullarında güneş, yıldız, ay gibi kutsal şeylerin resimlerinin bulunması bundandır. Bu resimler Şamanların özel işaretleridir. Herkesin dokunamadığı, kutsal ve kendine has olan lâtası, yakadan itibaren eteklerine kadar yılan ve cin gibi resimlerle işlenmiştir. Yine davulunun çomağı kutsal sayılan ağaçlardan, ardıç veya kayından yapılmıştır. Davulun olmadığı yerde, kamın bir değnek vasıtasıyla ayin yaptığı bilinmektedir. Kam, uygulayacağı ayinin tür ve mahiyetine göre hazırlık yapar. Kam kendisine bir hastalığın tedavisi ya da kehânette bulunması için müracaat edildiğinde âyin için gerekli olan şeyleri hazırlatır. Ayin zamanı tayin edildikten sonra ihtiyaca ve ayine göre ve çoğunlukla kadınlar gibi giyinir. Yüzüne maske taktığı ya da yüzünü boyadığı da olur. Bıyık yerine at kuyruğu takar ve davulunu boynuna asarak ayine başlar. Kadın erkek herkes, ayin yapılacak yerin çevresinde bir halka oluşturur. Bazı yerler ve durumlarda bu halkaya kızlar girebilir ancak, evli kadınlar ayini uzaktan seyrederler. Bunun sebebi kadınların çoğunlukla diğer oymaktan alındığı için boyun tanrısına yabancı olmalarıdır. Kadınlar, hastalık tedavisi için yapılan ayinlere katılabilirler. Huş ağacı ormanında yapılan büyük sihrî ayine kadınlar hiçbir şekilde katılamaz. Ayin nerede yapılırsa yapılsın yalnız kam faaliyette bulunabilir. Halk sadece seyirci sıfatıyla orada bulunur.[162]

Kam, ayine dua okuyarak başlar ve bu dua tabi olduğu ruhu ya da tanrıyı övme şeklinde olabileceği gibi davulunu övme şeklinde de icra edilebilir. Kamlar kendilerine has dualar okurlar ancak zorunlu olarak gerekli ruhların isimlerini vermelidir. Çoğunlukla kamın okuduğu dua şu anlamdadır:

Âyin icra etmekle yaşayan benim

Galebe ve zaferle yaşayan benim davulumdur.

Bir akşam gelir ben ibadet eder ve ölürüm,

Ey ulu tanrı… ilâh[163]

[162] Yörükân, *a.g.e.*, s. 77.
[163] Yörükân, *a.g.e.*, s. 78.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Kamın bir ya da iki yamağı bulunur. Bunlar musikiye, curalarını öttürmeye başlar, kam ise davulunu çalarak raks eder. Tertipsiz ve düzensiz yaptığı dans sırasında dua eder ya da esrarlı birtakım sözler söyler. Yamaklardan biri kamın yaptığı merdiven benzeri bir ağacı tutmaktadır. Bu ağacın üzerinde göğün basamaklarını temsil eden kertikler vardır. Dans sırasında kam, bu basamaklara ayak basmış gibi bir adım atar. Her ayinde göklere seyahat eden kam bu şekilde birinci kat göğe çıkar. Kesilen kurban ya da ayin Erlik Han adına yapılıyorsa, bu kez kam yedi veya dokuz kat yer altına doğru inecektir ve ona göre adımlarını atar. Ülgen Ata adına yaptığı ayinde birinci kat göğe çıkan kam dans etmeye, davulunu çalmaya ve duâlar okumaya devam eder. Bu sırada birtakım sesler çıkarmaya da başlar ve kamın çıkardığı bu seslerden ayini izleyen insanlar onun birinci kat gökte veya yer altında neler gördüğünü anlar. Bunun üzerine, kam arslanlar ya da ejderhalar gördü, onlarla savaşıyor diye düşünür. çünkü kam, arslan gibi kükremekte ya da yılan gibi kıvrılarak ıslık çalmaktadır. Bazen kamın önüne, onu yolundan çevirmeye çalışan Sarı Kızlar çıkar. Kam bunlarla mücadele ederken ayini izleyen halk kamın kimlerle ve nasıl mücadele ettiğini ve nasıl zafer kazandığını görür ve anlar. Kam diğer bir basamağa çıkar gibi adım atar ve kaz sesi çıkarmaya başlar. Buradan kamın kaza bindiği düşüncesine varılır. Çoğunlukla kamların ayin sırasında kaza binip uçtukları bilinir. Kam yine danslarına devam eder ve göğün bir diğer katına adım atar. Bu sırada kişner ya da meler. Buradan onun tanrıya kurban olarak at veya koyun takdim ettiği anlaşılır. Tanrıyı kurbanı kabul etmesi için ikna etmeye çalışır. Zaten Ülgen Tanrı adına yapılan ayinlerde verilecek kurbanlar iyi olanlardan seçilmiştir ve kurban açık renkli bir hayvandır. Bu tanrı iyilik ve rahmet tanrısı olduğundan kurbanı kabul eder. Fakat ayin bir loğusa içinse, onu şerlik ve karanlık tanrıları bastığından bu sefer Erlik Ata'ya ya da yardýmcýlarýna kurban kesilecektir. Böyle durumlarda pazarlýk yaparak kam onu kandýrmaya ve kurbaný kabul ettirmeye çalýþýr. Halk da olanlarý, kamýn geçirdiði bu seyahat evrelerini kamýn hareketlerinden ve çýkardýðý seslerden anlamaktadýr. Ülgen'e verilen kurbanlarda, kam tanrý katýna ulaþtýðýnda, tanrý ona, "Hoþ geldin oðlum, ne getirdin?" der. Kam da yanýt olarak "At getirdim Ulu Ata" der. Kurbaný kabul ettirmek, kam için bir haysiyet meselesidir. Eðer kurbaný kabul ettiremezse itibarý kýrýlýr. Kurban kabul edilince kurban sahibi ve kam memnun olurlar. Kam ayinin amacýna yönelik olarak tanrýdan dileðini ister, tanrý kapýsýnda

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

durur ve kehanet başlar. Ülgen Ata'nın sarayı dokuzuncu kat gökte olduğundan bu durum dokuzuncu basamakta gerçekleşir.[164]

Kam tanrı kapısında bulunduğu sırada kendisine yöneltilen soruları yanıtlar. Halktan bazıları kama, "Bu sene ne olacak?" gibi sorular sorar. Kam, "Kar görüyorum, kırmızı kan görüyorum ve ilâh…" gibi belirsiz cümleler söyleyerek cevap verir. Halk bunu çok kar yağacağý veya harp olacağý þeklinde yorumlar. Bazen de kam kehaneti kendiliğinden yapar ve halkýn içinde sýkýntýsý olanlar istediklerini sormaya baþlarlar ve "Evimde hastalýk veya cenaze görünüyor mu?, Benim bir oğlum olacak mý? Ýþim yolunda gidecek mi?" gibi sorular yöneltirler. Kam bunlarý yanýtlar. Kam, ayini Erlik'e yönelik de düzenlediğinde ise bu kez yer altýna ininceye kadar geçtiği yerleri anlatýr. Halk kamýn kum sahralarýndan, berzahlardan, sýrat köprüsünden geçtiğini anlar. Bu sýrada kam, bazýlarý sýrat köprüsünün baþýnda bazýlarý da ortasýnda düþmüþ kamlarýn kemiklerini görür. Bundan sonra azap edilenleri görür ve zina edenlerin, teraziden yiyenlerin, hakka riayet etmeyenlerin hallerini anlatýr. Kamýn, burada, tam anlamýyla bir vaiz gibi hareket ettiği görülmektedir. Köprüyü geçen kam dansýna devam eder; yürür. Kurbağalar görür, gördüğü bir kurbağanýn üstüne binip suyu geçtiği olur. Her þeyi yiyen Þerir Tanrý (Doymadým Tanrý)'nýn yanýndan geçerken içinde hiçbir þey olmayan avucundan ona bir þeyler verir. Nihayet Erlik Ata'nýn sarayýna ulaþtýğýnda ona, ayaklarý sakat, hastalýklý, kötü bir kurban sunar. Ancak getirdiği kurbaný överek onu kandýrmaya çalýþýr. Eğer ikna edemezse ayini yaptýran hastadan yeniden kurban istemek suretiyle Erlik Ata'ya yeni bir kurban getireceğini söyler. Sonunda ayinin düzenlenme amacý olan olayý güzel bir sonuca vardýrmada baþarýlý olur. Ayin sýrasýnda kam, ara sýra raký içer; bazen heyecanlanýr, aðzýndan köpükler gelir, düþer bayýlýr ve bir süre sonra kendine gelir. Bu durumdan önce ve sonra söyledikleri bilinçli değildir. Bu sözler kamýn değil Tanrýnýn sözleridir.[165]

Kam ayin gerektiren durumun şiddetine göre bir vecd yaşar. Hastalığın ve ayini gerektiren olayın şiddeti, kamın yapacağı mücadelenin önemi ile vecd ve

[164] Yörükân, *a.g.e.*, s. 79, 80.
[165] Yörükân, *a.g.e.*, s. 80, 81.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

heyecanın şiddetine uygun olarak ortaya çıkar. En hafif bir ayinde bile kam iki üç gün dinlenme ihtiyacı hisseder. Şiddetli ayinlerde ise kam büsbütün sarsılır. Baygınlık hâlinden hiç ayrılmayan ve hayatını bu uğurda feda eden kamlar bulunmasına karşılık, ayin sonrasında kurbanın yalnız derisini alır. Gerçek kam en fakir adamdır ve ayin için pazarlık yapmaz. Kendisine verileni alır ve bu nedenle derbeder bir hayat geçirirler. Kamın sergilediği kendinden geçme halinin samimiyetini Yörükân şöyle anlatır:

> *Kamların istiğrâk hâli tamamen samimî bir şeydir. Nitekim her zaman gördüğümüz neviden zencilerin bole hâli de aynı şeydir. Araplarda bole, ferdî heyecandan ve hırsın şiddetinden tevellüt ettiği gibi, temvim (hipnoz) suretiyle de vukua gelir. Dinî vecd neticesinde husule gelen şekline "başa gelmek" namý verilir. Kamlarda manzara daha þiddetlidir. Bu hâller mistik ve ruhî hâdiselerdir ki, itiyat ile inanmak ile ve telkin ile vukua gelebilir. Öyle zannediyorum ki, temvim usulü ile manyetizma bu gibi vakalarýn müþahedesi üzerine ortaya atýlmýþtýr.*[166]

Kamlar bazen Ülgen'in yardýmcýlarýna da ayinler düzenlerler. Ölü ruhlarýnýn musallat olmasý bu türden bir ayindir. Ölünün ruhu aile içinden birine girer ve onu hasta eder. Bu durumda ölünün ruhunu evden çýkarmanýn yolu evi su basmasýdýr. Bunu Yayýk Han'ýn yaptýðý bilinir. Bu tür durumlar için düzenlenen ayinde kam, öteki dünyada bulunan ruhlarýn kendisini tanýmamasý için yüzünü garip çizgilerle boyar, dans eder, öteki dünyada bulunan ruhlara raký vererek ölüleri sarhoþ eder. O, dans etmeye ve davulunu çalmaya devam ederken evi sel bastý diye baðýrýr. Deniz ve Tufan Tanrýsý'nýn bu ölülerin arkasýndan bir sel göndermesi üzerine bütün ruhlar sel korkusundan kaçarlar. Böylece, eve musallat olan ruh veya ruhlardan kam vasýtasý ile aile kurtarýlmýþ olur. Kimi zaman bu ayin sýrasýnda kam, içindeki kötü ruhu kovmak için, hastaya davul ile veya davulun çomaðý ile vurur. Ayin bittiðinde, kam istiðrâk

[166] Yörükân, *a.g.e.*, s. 81.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

halinden çıkar, sıradan biri olur. Bu aşamadan sonra ziyafet başlar, yiyip içilir ve çoğunlukla kurban kesilir.[167]

Eski Türklerin kurtarıcısı olan, onları belalardan, felâketlerden, hastalıklardan kurtaran şamanlar sadece sihir yapan birer sihirbaz olarak görülmemelidir. Onlar İslamiyet'tin kabulünden sonra ortaya çıkan dervişler, erenler, pirler gibi toplumun düzenleyicileri oldukları gibi göklere yükselerek ve yeraltlarına inerek hayattaki akrabalarına zarar verebileceği sanılan ölülerin ruhlarını uzaklaştırır, bazılarını yer altı katlarına kadar kovalar, Tanrılara kurbanlar sunar, hastalıkları tedavi eder, kehanette bulunur. Şaman tüm bu özellikleriyle bilge adam tipine örnek teşkil etmektedir.

[167] Yörükân, *a.g.e.*, s. 82.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

TÜRK BOYLARININ EPİK DESTANLARINDA BİLGE ADAM TİPİ VE BİLGE TİPİNİN İŞLEVLERİ

1. TÜRK BOYLARININ EPİK DESTANLARINDA BİLGE ADAM TİPİ

İnsanla ve evrenle ilgili bütün bilgileri kapsayan bilgelik; XVII. yüzyıldan sonra özel olarak ahlakla ilgili bir anlam kazanarak erdemle eşanlamlı duruma gelmiş ve davranışlarını usun ışığında düzenleyen, hoşgörülü ve uzlaşmalı, dinginliğe kavuşmuş kişi olarak tanımlanmıştır. Kötülükleri anlayışla, iyilikleri ağırbaşlılıkla karşılayabilen bilge kişi, dünyevi ihtiraslara karşı aklı savunur.[168]

Türk destanlarını incelediğimizde toplumumuzun bilge kişilere özel bir değer verdiği, onları toplumun yüksek bir kademesine yerleştirdiğini görürüz. Uzun ömürlü olmak, ilahi sezgilere sahip olmak, devlet düzeninin gelişmesinde etkileri olmak gibi ortak özelliklere sahip olan bilge kişiler kağanların yanında 'danışman' görevinde bulunmuştur. Bu özellik sadece destanlarda değil tarih boyunca atalarımızda da kendini gösterir. "Göktürk Yazýtlarý" bu durumu açýklayýcý bir örnek niteliðindedir. *Bilge Tonyukuk* ve *Bilge Kağan* bütün başarılarını tanrının kendilerine bahşettiği bilgiye bağlar.

"Oðuz Kaðan destaný"nda, "Uygur Türeyiþ destaný"nda, "Manas destaný"nda, "Dede Korkut hikâyeleri"nde deðer verilen bilgiyi, bilge adam tiplerinde açýk bir þekilde görmekteyiz. "Bilgelik"in maddî ve manevî yönüne baktýðýmýzda, Türk destanlarýnda cihan hakimiyeti düþüncesini gerçekleþtirme amacýný taþýyan kaðanýn bilgeliðin bu maddî yönünü temsil ettiði; ona akýl veren, danýþmanlýðýný yapan, yol gösteren kiþilerin de bilgeliðin manevî yönünü temsil ettiði görülmektedir.

[168] Timuçin, *a.g.e.*, s. 65.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

"Oðuz Kaðan destanýnda, Oðuz Kaðan'da, aðýrlýðý maddi dünya üzerinde olan bilgelik söz konusudur. Tanrý kutu ile donatýlmýþ kaðan maddi dünyaya has bilgelik sergilerken, bu çalýþmamýzda üzerinde durulan "bilge adam tipi" daha çok manevi dünyaya has bilgelik gösterir. Bu baðlamda Uluð Türk, destanlarda gördüðümüz bilge adam tiplerinin baþýnda gelmektedir:

Söz dışında kalmasın, bilsin herkes bu işi,

Oğuz Han'ın yanında, vardı bir koca kişi.

Sakalı ak, saçı boz, çok uzun tecrübeli,

Âsil bir insan idi, akıllı düşünceli.

Ünvanı Tüşimel'di. Yani Kaan veziri

Uluğ Türük'dü adı, Oğuz'un seçme eri.

Altından bir yay gördü, uyur iken uykuda,

Yayın bulunuyordu, üç gümüşten oku da.

Ta doğudan batıya, altın yay uzanmıştı.

Üç gümüş ok kuzeye, sanki kanatlanmıştı.

Anlattı Oğuz-Han'a, uyanýnca uykudan,

Rüyayý tâbir etti, içindeki duygudan.

Dedi: "Bu düþüm sana, dirlik düzenlik versin!

Hakanýma inþallah, birlik güvenlik versin!

Rüyada ne gördüysem, Gök Tanrýnýn sözüyle,

Seni de öyle yapsýn,Tanrý kutsal özüyle!

Yeryüzünün ki hepsi, dolup taþar boyuna,

Tanrým, baðýþlayýver! Oðuz Kaðan soyuna!"

Oðuz-Han çok beðendi, Uluð Türük'ün sözün,

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Ögüd ver dedi bana, tuttu onun ögüdün.[169]

Bilgeliğin bir vasfı da toplumun önemli bir sorununa çözüm getirmesidir. Oğuz Kağan, gergedanı öldürerek toplumun karşı karşıya kaldığı sorunu çözme işlevini yerine getirmektedir:

Gergedan geldiğinde, Oğuz'u görüp durdu,

Oğuz'un kalkanına, gerilip bir baş vurdu!

Kargıyla gergedanın, başına vurdu Oğuz!

Öldürüp gergedanı, kurtardı yurdu Oğuz![170]

Oğuz Kağan'ın tanrı kutu ile donatıldığını biri gökten düşen ışık diğeri ağaç kovuğundan çıkan göğün ve yerin kızlarıyla birlikte olmasından anlaşılmaktadır. Göğün kızının, Oğuz Kağan Tanrı'ya yalvarırken belirmesi de dikkat çekicidir:

Oğuz Kağan bir yerde, Tanrıya yalvarırken:

Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten!

Öyle bir ışık indi, parlak aydan güneşten!

Oğuz Kağan yürüdü, yakınına ışığın,

Oturduğunu gördü, ortasında bir kızın!

Bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı,

Çok güzel bir kızdı bu, sanki Kutup yıldızı!

Öyle güzel bir kız ki, gülse gök güle durur'

Kız ağlamak istese, gök de ağlaya durur!

Oğuz kızı görünce, aklı gitti beyninden,

[169] Ögel, *a.g.e.*, s. 126.
[170] Ögel, *a.g.e.*, s. 116.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Kıza vuruldu birden, sevdi kızı gönlünden,

Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.[171]

Yerin kızı ile karşılaşması ava gittiği bir günde gerçekleşmektedir:

Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan,

Gölün Ortasında bir, tek ağaç uzuyordu,

Ağacın koğuğunda, bir kız oturuyordu

Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı,

Irmak dalgası gibi, saçları dalgalıydı.

Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan,

Kim olsa şöyle derdi, yer yüzünde yaşayan:

"Ah! Ah! Biz ölüyoruz! Eyvah! Biz ölüyoruz!"

Der baðýrýr dururdu!

Týpký tatlý süt gibi, acý kýmýz olurdu!

Oðuz kýzý görünce, aklý baþýndan gitti,

Nedense yüreðine, kordan bir ateþ girdi.

Gönülden sevdi kýzý, tutup aldý elinden,

Kýzla gerdeðe girdi, aldý dilediðinden.[172]

Uluğ Bey, Oğuz Kağan destanında, İtil suyunu geçerken ağaçtan sal yaparak ordunun karşı tarafa geçmesini sağlar. Zor bir duruma çözüm getirmesi bakımından Uluğ Bey'in de bilge bir kişiliği olduğunu söylemek mümkündür:

"Ýdil denenbu ýrmak, çok çok büyük bir suydu,

Oðuz baktý bir suya, bir de Beðlere sordu:

"Bu Ýdil sularýný, nasýl geçeceðiz biz?"

Orduda bir Beð vardý, Oðuz Han'a çöktü diz,

[171] Ögel, *a.g.e.*, s. 117.
[172] Ögel, *a.g.e.*, s. 117, 118.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Uluğ Ordu Beğ derler, çok akıllı bir erdi,

Bu yönde Oğuz Han'a yerince akıl verdi.

Baktı ki yerde bu Beğ, çok ağaç var, çok da dal,

Kesti biçti dalları, kendine yaptı bir sal.

Ağaç sala yatarak, geçti İdil nehrini."[173]

Oğuz'un dağa kaçan atını bulup getiren ve bunun üzerine Karluk adını alan bey de, cesurluğu ve var olan soruna çözüm getirmesi bakımından bilgelik niteliği taşımaktadır:

Çok cesur, çok alp bir Beğ, ordu içinde vardı,

Ne tanrı, ne şeytandan, korku içinde vardı,

Ne yorgunluk, ne soğuk, erişmez idi ona,

O beğ dağlara girdi, dokuz gün erdi sona,

Aygırı yakaladı, memnun etti Oğuz'u,

Atamadı üstünden, dağlardaki soğuğu,

Olmuştu kardan adam, kar ile sarılmıştı,

Oğuz onu görünce, gülerek katılmıştı.

Dedi: "Baþ ol Beðlere, sen de artýk burada kal!

"Sana "Karluk" diyeyim, ölmeyen adýný al!"[174]

Tömürdü Kağul, destanda bilge adam tipi olarak değerlendirilebilecek bir erdir. Oğuz kağan, onu, gümüşten pencereleri, demirden çatısı, altından duvarları, kapalı kapısı olan ve anahtarları olmayan evin kapısını açmakla görevlendirmektedir. Burada söz konusu olan, bilge adamın pek de olağanüstü olarak değerlendirilebilecek becerisidir:

[173] Ögel, *a.g.e.*, s. 121.
[174] Ögel, *a.g.e.*, s. 122, 123.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Oğuz yolda giderken, azında kaldı eli,

Çok büyük bir ev gördü, gümüşten pencereli.

Duvarları altından, demirdendi çatısı,

Anahtarı da yoktu, kapalıydı kapısı.

Tömürdü Kağul adlı, bir er, arana durdu,

Becerikli bir erdi, Oğuz ona buyurdu:

"Sen burada kalacaksýn, kapýyý açacaksýn,

"Eve girdikten sonra, orduma varacaksýn!"

Bu ere de Oğuz Han, dediği için "Kal! Aç!"

Böyle münasip gördü, adýna dedi "Kalaç"![175]

Yine aynı destanda, Barmaklığ Cosun Bilig'in de Çürçed Kağan'la yaptığı savaştan elde ettiği ganimetin taşınması için bir kağnı yaptığı görülmektedir. Burada da karşılaşılan güçlüğü çözen bilge bir kişilik söz konusudur:

Az geldi atlar ile, öküz ve katırları,

Yükleme, taşımağa, harpde alınmışları.

Oğuz'da bir er vardı, akıllı tecrübeli,

Barmaklığ Çosun Bilig, yatkındı işe eli.

Yapıp koydu içine , bir kağnı arabası,

Harpte ne alınmışsa, Oğuz'un bu ustası.

Kağnıyı çekmek için, canlı öne koşuldu,

Cansız ganimetler de, üzerine konuldu.

Oğuz'un beğleriyle, halkı şaşırdı buna,

[175] Ögel, *a.g.e.*, s. 123.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Onlar da kağnı yaptı, benzeterekden ona.[176]

Altay Türkleri arasında Alıp Manaş adıyla bilinen varyantta bilge ihtiyar bir geminin sahibidir ve Alıp Manaş'ın karşılaştığı güçlüğü aşmasını sağlar. Çobanoğlu bu durumu şöyle özetler: Ak-Kaan'ýn ülkesine giderken yolda karþýsýna büyük bir nehir çýkan Alýp Manaþ, ak boz atýyla o nehri geçmeye çalýþýr fakat baþaramaz. Nehrin içinde gördüðü geminin sahibi ak sakallý, nurani pir Alýp Manaþ'ý karþýya geçirir. Ýhtiyarýn, Alýp Manaþ'a Ak-Kaan'ýn ülkesindeki bütün sýrlarý anlatmasý üzerine bahadýr ona okunu hediye eder.[177] Destanda bu olay şöyle anlatılır:

"Kuðu gibi geminin altýndan,

Kuðu gibi baþý aðaran,

Sarý bakýr gibi diþi sararan,

Eski elbiseli bir ihtiyar,

Doðrulup çýkýverdi.

Ýhtiyar bir süre baktý.

Konuþmadan inceledi, süzdü.

Nihayet sonunda

Ýhtiyar homurdanmaya baþladý.

Þöyle dedi:

'Ee, Alýp Manaþ bahadýr,

Baybarak bahadýr atan,

Ermen-Çeçen anan,

Gözü gözlerini seçip,

Huyu güzeli arayýp,

Evli-barklý etmiþlerdi seni.

[176] Ögel, *a.g.e.*, s. 124.
[177] Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 229.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Niçin kederlisin sen,

Neyi arıyorsun sen?'

Alıp Manaş bahadır,

İhtiyarla çok konuşmadı.

Ak-bozundan indi

'Beni geçiriniz' dedi

Ýhtiyar itiraz etmedi.

Gemisini suya itti.

Alýp Manaþ'ý atýyla birlikte

Hýzla sudan geçirdi.'

Hakas destanı olan ve baş kahramanın kadın olması bakımından anaerkil dönemi akla getiren Altın Arığ destanında bilge adam tipi Altın Arığ ve Huu İney'de vücut bulmaktadır.

Mitolojik özelliklere sahip Altın Arığ, halkın mutluluğundan başka dünyevî bir isteği olmayan bir alptir. Destanda, hayvanları otlattığı, yurdunu düşman saldırılarından koruduğu, gerektiğinde Ak Boz atıyla savaştığı görülmektedir. Halkın başına gelecek felâketleri önlemek, onların yerine acı çekmek için yaratılmış olan kadın kahraman, bu nitelikleriyle bilge adam tipi içinde değerlendirilmektedir.

Huu İney, yurdu koruyan, halkta bilmediği olmayan, halkın kendisine danıştığı ve onun sayesinde yurdu yağmalanmayan bir bilge adam tipidir. Destanda Altın Sayzan ondan şöyle söz eder:

"Yeryüzünün üzerinde oturan

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Halkta onun bilmediği, gitmediği şey yok.”[178]

Huu İney'in şekil değiştirdiği görülmektedir. Destanda üç kulaç boyunda bozkurt, iki gözü görmeyen kız çocuğuna dönüşmesi buna örnek gösterilebilir:

“Kurt derisini, zýrhýný giyinip,

Huu Ýney, yetiþtirilen malýn ve

Halkýn yoluna girip

Adým atarak koþar.

Daðýn altý yamacýný aþarak geçer,

Yedinci yamaca gelince,

Yetiþtirilen malýn ve halkýn

Ak vadide gitmekte olduðunu görür.

Huu Ýney, iki gözü görmeyen

Kýz çocuðuna dönüþüp, ağlayarak der ki:

- *El ele verip, gidiyorlar,*

Biribirini koruyup gözeterek gidiyorlar.

Bana destek olacak kimse yok.

Görmeyen biriyim, nereye gideyim?”[179]

Ana teması, Kırgızların dış düşmanları olan Kalmuklar ve Çinliler ile yaptıkları savaşlarla kendi içlerindeki mücadeleler ve karışıklıkların oluşturduğu Manas Destanı'nda bilge tipi birden fazla şahısta karşımıza çıkar. Manas adı dört peygamber tarafından Cakıp Han'ın oğluna verilir. Bilge tipinin önemli özelliklerinden biri olan rüya yorumlama Manas'ta Acý Bay tarafýndan gerçekleþtirilir:

[178] Fatma Özkan,*Altın Arığ Destanı*,Bilig yay., Ankara 1997, s. 47
[179] Özkan, *a.g.e.*, s. 83, 84.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Manas bir rüya görür. Ertesi gün yurdunu toplar. Rüyasını tabir ettirmek istemektedir. Hemen toy düzenler. Düşünü doğru yoracak kişiye mal ile kendi tüfeğini vereceğini; bozuk yorarsa da oğlunu Urum'a, kızını da Kırım'a göndererek başını koyun gibi keseceğini söyler. Rüyasını anlatmaya başlar. Ahali arasından düşü yorumlayacak kimse çıkmaz. Bir tek tatlı dilli Acı Bay bu yorumu yapmaya cesaret eder. Acı Bay'ın yorumu gerçekleşir.[180]

Kız isteme görevini Manas destanında Cakıp Han'ýn yerine getirdiği görülmektedir. Cakýp Han, Temir Han'dan kýzýný isterken þunlarý söyler:

"Benim geldiðim yolumu sorarsan

Benim sözümü iþitirsen,

Baþý kara, bacaðý çatal

Ýnsanoðlu yurdunu dolaþtým,

Onun hepsini dolaþtým,

Batýr Manas oðluma

Hiç güzel bulamadým,

Yaradanýn hoþa gider dediði,

Altýn iymekli,

Kayýn atasý ben Cakýp'a

Methi yakýþan,

Bana iyi gelin olacak

Kanýkey kýzýn varmýþ,

Elçiliðe ölüm yok,

Kýlavuzluða horluk yok,

[180] Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 260

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Kanıkey'e geldim ben,

Tadacak mısın bu tuzunu?

Verecek misin bu Manas'a kýzýný?"[181]

Cakıp Han'ın sözün başında belirttiği gibi çok yer dolaşması, onun tecrübesini, görmüş geçirmiş bir insan olduğunu ifade etmektedir. İnsanı "başı kara bacağı çatal" olarak nitelendirirken, türlü insanlar tanıdığı, bir bakıma insan sarrafı olduğu anlaşılmaktadır. Cakıp Han, edindiği tecrübelerle insanları tanımış, bilgelik mertebesine yükselmiştir. Manas'a Temir Han'dan kızını isteyen kişinin Cakıp Han olması bu sebepledir.

Han Koca, Manas'taki bilge tiplerinden biridir. Cakýp Bay'ýn küçük yaþta esir düþen, orada evlenip çocuk sahibi olan kardeþi Kös Kaman Manas'ýn ününü duyarak Manas'ýn yurduna gelir. Kös Kaman'ýn beþ oðlu Manas'ý ve kýrk çorasýný zehirleyip hainlik ederler. Manas, Kanýkey'in ilaçlarý sayesinde iyileþir. Mekke'deki Han Koca'nýn yardýmýyla korunur. Ayný zamanda, han ve koca ünvanlarýna sahip olduðu anlaþýlan Abýla Canggýr, evliyalý yurttan gelen Acý Bay, Tanrýnýn kuvvetli kýldýðý Ak Padiþa, güçlü, cesur, sevilen muhterem Alman Bet, aklý ihtiyar Anggýçal, Manas'a daima yol gösterici bir yoldaþ olan Bakay, ak sakallý Cakýp Han, kýr, gök börü gibi cesaretli Çalbay gibi isimler de bilge adam tipine örnek gösterilebilir.

Baþkurt halk destaný olan Ural Batýr'da iki ihtiyar dede görülmektedir. Bunlardan birincisi Þülgen ve Ural'ýn yola çýktýklarýnda rastladýklarý dededir:

'Þülgen ve Ural yola çýkarlar. Yolda bir ihtiyarla karþýlaþýrlar. Yollarýný sorup ondan öðrenirler. Ýhtiyar buraya varmak için iki yol olduðunu söyler. Bu yollardan soldakine gidilince kaygý, ýstýrap olmadan, ölümü bilmeden yaþayanlarla

[181] Naciye Yıldız, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, AKDTYK TDK yay., Ankara 1995, s.377.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

karşılaşılacağını; sağdakine gidilince kötü padişahın baskısı altında, ölümü bilerek acı çekenlerle karşılaşılacağını söyler.'[182]

'Ural, Þülgen ikisi,

Gece-gündüz, ay-yýl sayýp,

Dað aþýp, su geçip,

Kara ormanlar geçip,

Daha da ileriye gitmiþ, de;

Giderken, bir ara,

Bir ýrmaðýn yakasýnda,

Bir büyük aðaç dibinde,

Uzun asasý elinde,

Ak sakallý bir ihtiyara,

Bunlar varýp ulaþmýþlar, de.

Varýp selamý vermiþ, de.

Ýhtiyar da selam almýþ, de;

Yollarýný bunlarýn,

Ýhtiyar sorup öðrenmiþ de.

Öz niyetlerini bunlar da,

Ýhtiyara söylemiþ, de.

Ýhtiyar düþünüp kalmýþ da,

Sakalýný sývazlayýp,

Bunlara bakýp,

Ýki yol gösterip

Þöyle deyip söylemiþ, de:

[182] Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 162.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

- *İşte size iki yol:*

Sola gitsen yol boyu

Oyun-eğlence gece boyu,

Kaygı-ıztırap görmeden,

Varlığını da bilmeden,

Rahat yaşar bollukta.

Kurt, koyun kırda,

Tilki, tavuk ormanda,

Birlikte yaşayıp, dost olup

Samrav kuşa baş eğip,

Kan içmeyen, et de yemeyen

Hiç ölüme yol vermeyen

Yaşayıp gelen bir el var;

İyiliğe iyilik,

Yapma adeti var.

Sağa gitsen, gece boyu

Ağlama-sızlama yıl boyu;

Kötülükte nam salan

Padişahından, başkasından

Kaygı-ıztırap görücü,

Kanlı yaşını dökücü

Katil padişah eli var;

Dağ gibi insan kemiği,

Kana batan yeri var…'[183]

[183] Metin Ergun-Gaynislâm İbrahimov, *Başkurt Halk Destanı Ural Batır*, Türksoy yay., Ankara 1996, s. 59, 60, 61.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Ural Batır'da görülen diğer dedenin Şülgen'in yoluna çıktığı görülür. Bu ikinci ihtiyar, karşılaştıkları ilk ihtiyarın kendi kardeşi olduğu ifadesinde bulunur. Ancak kardeşi, buraya uymayan hareketler yapması, kan dökmesi, çevresindekilere acı vermesi gibi nedenlerden dolayı buradan kovulmuştur. Bulundukları yer ölümün, acının ve baskının olmadığı bir yerdir.[184]

Bir Altay destanı olan Er Samır'da bilge adam tipini yaşlı bir kadında görmekteyiz. Destanda, kardeşini aramak için yola çıkan Er Samır, kardeşinin yeraltına Erlik Biy'in yanına gittiğini bu yaşlı kadından öğrenir.[185]

Dede Korkut, Türk kültür tarihindeki 'bilge tipi'nin temsilcilerinden biridir. Mekaný Oðuz dünyasý olan destanýn anlatýcýsý durumundadýr. Oðuz'un koruyucusu, ozaný, þamaný, talihini aydýnlýða kavuþturan, belalarý uzaklaþtýran, yetkili bir devlet adamý, bilgin, kýlavuz kýsacasý bir güç merkezidir. Son derece dinamik, bütün olaylarý ve hakimiyeti elinde toplayan bu güç, yönlendirici ve kurtarýcý deðerler bütününü simgeler. Müþkülleri çözücü, birleþtirici ve yatýþtýrýcý niteliklere sahip olan Dede Korkut, olaylara müdahale eden, Oðuz yiðitlerine ve önderlerine öðüt veren bilge, ihtiyar, tecrübeli ve deðiþmez bir tiptir. Her zaman olaylara ve kiþilere hakimdir. Tüm bu verilerden yola çýkarak Dede Korkut'un eðitici ve yol gösterici bir iþlevi olduðunu ifade edebiliriz. Ýhtiyar sýfatýný yakýþtýrdýðýmýz Dede Korkut bu haliyle deneyimi ve eskiyi temsil eder, manevi lider ve kavmin gizli bilimlerinin taþýyýcýsýdýr. 'Korkut' adýyla birlikte kullanýlan ata, dede, evliya, bahþý, dana, pir, baba, er gibi sýfatlar da dikkatten kaçmamalýdýr.

Korkut Ata, gelecek hakkýnda kehanetler söyleyen kahin, bilici, evliya, usta bir kiþi, diplomat, ozan, boy ve kavimlerin danýþmaný, bilge bir ihtiyar, bütün

[184] Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 163.
[185] İbrahim Dilek, *Altay Destanları I,* TDK yay., Ankara 2002, s. 25.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

zorluklara karşı durabilen aslan yürekli yiğit ve kahraman ve İslam dinini destekleyen bir şahıstır.[186]

Korkut Ata bir veli, bir ermiş, İslami inanışta da yeri olan üstün insanlardan biridir:

> *'Resul aleyhisselâm zamanýna yakýn Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er ortaya çýktý.. Oðuz'un o kiþi tam bilicisi idi. Ne derse olurdu. Gaipten türlü haber söylerdi. Hak Taâla onun gönlüne ilham ederdi.*[187]

Gelecekten, gaipten haber veren bilge Dede Korkut'un öðütlerinden bir kýsmý ise þöyledir:

> *Allah Allah demeyince işler düzelmez, kadir Tanrı vermeyince er zenginleşmez. Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez, ecel vakti ermeyince kimse ölmez. Ölen adam dirilmez, çıkan can geri gelmez. Bir yiğidin kara dağ yumrusunca malı olsa yığar, toplar, talep eyler, nasibinden fazlasını yiyemez. Gürüldeyip sular taşsa deniz dolmaz. Kibirlilik eyleyeni Tanrı sevmez, gönlünü yüce tutan erde devlet olmaz. El oğlunu beslemekle oğul olmaz, büyüyünce bırakır gider, gördüm demez. Kül tepecik olmaz, güveyi oğul olmaz. Kara eşek başına gem vursan katır olmaz, hizmetçiye elbise giydirsen hanım olmaz. Lapa lapa karlar yağsa yaza kalmaz yapağılı yeşil çimen güze kalmaz. Eski pamuk bez olmaz, eski düşman dost olmaz. Kara koç ata kıymayınca yol alınmaz, kara çelik öz kılıcı çalmayınca hasım dönmez, er malına kıymayınca adı çıkmaz. Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul babadan görmeyince sofra çekmez. Oğul babanın yerine yetişenidir, iki gözünün biridir. Devletli oğul olsaocağının korudur. Oğul da*

---

[186] Şakir İbrayev, "Şaman Korkut", *Uluslar arası dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri 19-21 Ekim 1999*, AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 215.
s. 215
[187] Muharrem Ergin *Dede Korkurt Kitabı*, Boğaziçi yay., 23. bas., İstanbul 2001, s. 15.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

neylesin baba ölüp mal kalmasa. Baba malından ne fayda başta devlet olmasa. Devletsiz şerrinden Allah saklasın hanım sizi![188]

"Kam Püre'nin oğlu Bamsý Beyrek Destaný"nda Banu Çiçek'in Bamsý Beyrek'e istenmesi sýrasýnda, isteklerinin yerine getirilmesine raðmen Dede Korkut'u öldürmek isteyen Deli Kaçar'a Dede Korkut beddua eder. Bunun üzerine Deli Kaçar'ýn eli havada asýlý kalýr. Deli kaçar'ýn Dede Korkut'a yalvarmasý üzerine tekrar dua eder. Böylece Deli Kaçar eski haline geri döner. Bu durum Dede Korkut'un ilahi güçlere sahip olduðunun bir göstergesidir.

Dede Korkut toplumu yönlendirir, sýkýntýlý anlarda yardýma koþar. Çetin meseleleri çözüme kavuþturur, olumlu sonuçlarýn getirdiði sevinçle neþeli havalar çalan ozan kiþiliðine bürünür, erenleri, gazileri heyecanlandýrýr, yakarýþlarýyla çevresindekileri yüce duygulara ulaþtýrýr, Tanrý inancýný pekiþtirmek suretiyle toplumu güçlendirir. Tepegöz Oðuz'u periþan ettiði zaman Dede Korkut araya girer, Basat'ýn Tepegöz'ü öldürmesine kadar Oðuz'un az da olsa rahatlamasýný saðlar. Onbeþ yaþýna girmiþ ve kan dökmüþ gençlere ad koymak, bunlarýn baba malýndan hisselerini alarak kendilerine vermek, Deli Kaçar gibi tehlikeli kardeþlerden gidip kýz istemek Bilge Dede Korkut'un görevleri arasýndadýr.

Oðuz'un ozaný Dede Korkut'un kutsal kopuzu, iyiliði, güzel dilekleri, yurt sevgisini, Tanrýsal dostluðu iþleyen bir bilgenin dilidir. Bütün hikâyelerin sonunda ortaya çýkarak 'boy boylar, soy soylar, þadlýk çalar.' Gazi erenlerin baþýna gelenleri anlatarak dua eder. Her anlatmanýn sonunda Dede Korkut'un gelip dua etmesi, birlik ve bütünlükten bahsetmesi, aile ve toplum bütünlüðünün mesajlarý üzerinde durmasý, toplumun kýlavuzu konumunda olduðunun önemli göstergelerindendir.

[188] Ergin, *a.g.e.*, s. 15, 16.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Şaman geleneğinin devamını hatırlatan Dede Korkut, yaşlı, töreleri yürüten tabiat üst, ve tabiat olayları arasındaki ilişkileri düzenleyen bir tiptir. Aynı zamanda çok cesur, ok atan, mızrak savuran, kılıç çalan bir yiğittir.

Kız isteme geleneği Türklerin eski geleneklerinden biridir. Yol gösterici niteliğe sahip bilge kişi kız isteme görevini de üstlenir. Bamsı Beyrek ad alması üzerine düzenlenen av sırasında Banu Çiçek ile karşılaşır. İki sevgili Bamsı Beyrek'in ok atma, at yarýþtýrma, güreþ tutma imtihanlarýný kazanmasý üzerine kendi aralarýnda niþan yaparlar. Kýzýn babasýndan istenmesi gerekmektedir ve bu iþle Dede Korkut görevlendirilir.

Eli son derece açýk ve çok cömert olan, insanlara vakit, para ve mal yardýmýnda bulunan Hýzýr da Dede Korkut gibi zorda kalan insanlara yardým eder. Kutlu sayýlan Hýzýr'la ilgili inanýþlarýn günümüzde de devam ettiði, "Hýzýr gibi yetiþmek" deyiminin hala kullanýlýyor olmasýndan anlaþýlmaktadýr:

> *Rivâyete göre, Babaî isyanından sonra Selçuklu askerleri tarafından ağaca asılarak idam edilmek istenen Baba İlyas'ın oğlu Ömer Paşa'yı Hızır kurtarmıştır. Aynı şekilde kardeşi Muhlis Paşa Selçuklu sultanının emriyle mancınıkla ateşe atılıp yakılmak istenirken – týpký Kur'an-ý Kerimdeki Ýbrahim Peygamber kýssasýnda olduðu gibi- daha havadayken Hýzýr yetiþip yanmasýna engel olmuþtur. Aziz Mahmud Hüdayî'yi bataklýða düþüp boðulmaktan kurtaran da Hýzýr'dýr.* [189]

İlahî rahmet ve sırlara sahip olan Hızır; insanlara para, mal ve zaman yardımında bulunur; cömerttir. İnsanların arasına, kim olduğunu hissettirmeden karışır. Yeşil elbise giydiği ve kır ya da boz olarak nitelenen ata biner. İhtiyar ya da genç bir adam görünümünden çeşitli hayvan biçimlerine girebilmektedir. İnsanlar yardıma gereksinim duyduğunda umulmadık bir biçimde ortaya çıktığı gibi ani bir

[189] Ahmet Yaşar Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında* Hızır *Yahut Hızır-İlyas Kültü*, TKAE yay., Ankara 1999, s. 79.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

biçimde de kaybolur. Günümüzde de iyilik, mutluluk ve çözüm yolları sunacağı inancıyla, Hızır ve İlyas peygamberlerin buluştuğuna inanılan 6 mayıs gününde kutlamalar yapılmaktadır.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

2.BİLGE ADAM TİPİNİN İŞLEVLERİ

2.1. RÜYA GÖRME VE RÜYA YORUMLAMA

Türk halk anlatılarında "bilge adam"ın rüyalarda belirdiği ve bu rüyalarda gelecekten haber verdiği ya da kahramanın karşılaştığı güçlüğü çözmede ona yol gösterdiği görülmektedir. Şamanist Altay ve Sibirya masallarında rüyalara giren bilge adam çoğunlukla Hızır'dır. Bunun yanında kahramana rüyada görünen "gök sakallı" ya da "ak sakallı" ihtiyar motiflerine de sıklıkla rastlanmaktadır.[190]

Jung, arketip yani "ilkimge" üzerine yaptýðý çalýþmalarda, bu çalýþmada "bilge adam tipi" olarak deðerlendirilen bir "yaþlý bilge adam" arketipinden söz etmektedir. Jung'a göre, rüyalarda bilinçaltýný temsil eden bilge adam düþlerde büyücü, hekim, rahip, öðretmen, profesör, büyükbaba ya da otorite sahibi herhangi bir kiþi olarak görülmektedir. Ýnsan, gulyabani ya da hayvan görünümündeki ruh arketipi, insanýn idrak, anlayýþ, tavsiye, karar, plan gibi kendi imkanlarýyla ulaþamadýðý gereksinimlerini gidermek amacýyla ortaya çýkmaktadýr. Arketip, bu ruhsal yetersizliði, boþluðu dolduran içeriklerle telafi etmektedir.[191] Boşluğu dolduran bu içerikler sayesinde kahraman içinde bulunduğu, karşılaştığı güçlüğü çözüme kavuşturur, engelleri aşar.

[190] Ögel, *a.g.e.*, s. 87.
[191] Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, çev. Zehra Aksu Yılmazer, Metis yay., 2. bas., Ekim 2005, s. 86.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Fromm, *Jung*'un görüþlerine paralel olarak kahramanýn rüyasýnda ruhsal dengesini bulmaya çalýþtýðýný düþünmektedir. Rüya gören kiþi kendisine güveni olmadýðýndan hayal kurarak bu ruhsal dengeyi kurmaya çalýþmaktadýr.[192]

Türk destanlarında "bilge adam"ın gördüğü rüyanın tanrısal bir yönü vardır. Biz bu Tanrısallığı bilge adamın Tanrıya olan yakınlığı ile yorumlamaktayız. Tanrının sevgili kulu "bilge adam"a, geleceği görme, rüya yorumlama yetileri bağışlanmıştır. Burada söz konusu olan karizmadır. Karizmatik bilge adam, yani "tanrý kutu ile donatýlmýþ, tanrý vergisi" bilge adam bu sayede rüyalarý yorumlar. Düþ gören kiþi, sýkýntýlarýný çözmede baþvuracaðý yolu rüyalarýnda açýk bir þekilde görmemektedir.

Güçlükler, yaþamýn bizi karþý karþýya getirdiði sorunlarla; ahlak deðerlerinin muðlaklýðý, iyi ile kötünün þaþkýnlýk uyandýran etkileþimi, suçluluk, ýstýrap ve kefaretin acýmasýzca iç içeliðiyle yüz yüze getirilmesiyle giderilmektedir. Dinsel ilkdeneyime giden bu yol doğru bir yoldur; ancak bunu herkes göremez. Müphem, þüpheli, karanlýk olan ve çok uzaklardan gelen hafif bir ses niteliðindeki bu çözüm yolu, tehlike ve macera anlamýna gelmektedir; herhangi bir güvence ve onay olmadan, ancak Tanrý adýna gidilecek zorlu bir yoldur.[193] İşte Tanrı adına gidilen bu yolda, rüyalarda, bilge adam, şüpheli, müphem ve karanlık mahiyetteki bu uzaklardan gelen hafif sesleri çözebilmektedir.

"Köroðlu"nun Türkmen versiyonunda *Köroğlu*'nun olaðanüstü doðumu babasý Cýðalý Beð'e rüyada bir ses vasýtasýyla duyurulur. Hem oðlunu ve gelinini kaybeden hem de kendi soyunun devamýný saðlayacak bir torundan mahrum kalan Cýðalý Beð, Adý Beð'in ölümünden sonra büyük bir yalnýzlýk hisseder ve çok üzülür. Bir gün uyurken Cýðalý Beð rüyasýnda: *Kalk Cığalı Beğ, senin bir oğlun oldu, gelinin kabrine git yokla* diyen bir ses işitir. Uyandığında yanında kimseyi göremeyen Cığalı

[192] Erich Fromm, *Rüyalar Masallar Mitoslar*, Arıtan yay., çev. Aydın Arıtan-Kaan H. Ökten, İstanbul, temmuz 2003, s. 153.
[193] Jung, *a.g.e.*, s. 87.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Beğ tekrar uyur. Aynı sesi tekrar duyar ve bu kez etrafından haber beklemeye başlar.[194]

Jung'un ruh olarak da ifade ettiği bilge adam, rüyalarda olduğu gibi mit ve masallarda da kendini anlatmaktadýr. Bir arketip olarak değerlendirebileceğimiz bilge adam bu doğal etkileþimde "oluþum, yeniden oluþum, ebedi zihnin ebedi eğlencesi" olarak görünmektedir. Halk anlatýlarýnda "ruh"un ortaya çýkýþ amacý ve iþlevi hemen hemen aynýdýr. Düþlerde ruhun yaþlý adam olarak görünme sýklýðý masallardaki gibidir. Kahramana saðlam bir düþünce ya da parlak bir fikir sunan yaþlý adam, kahramanýn ruhsal bir iþlev ya da endopsiþik otomatizm sayesinde kurtulabileceði umutsuz durumlarda görünmektedir. Gerekli bilgi, kiþileþtirilmiþ bir düþünce, öðüt verip yardým eden yaþlý adam kýlýðýnda ortaya çýkmaktadýr. Çünkü kahraman dýþsal ya da içsel nedenlerden ötürü gerekeni yapamamaktadýr.[195]

Hemen tüm Türk destanlarında rüya önemli bir yere sahiptir. Kahramanların doğumu bir rüya ile müjdelendiği gibi büyük hükümdarların anneleri fevkalade rüyalar görür ve bunları bilge kişilere tefsir ettirirlerdi. Macar kralı Almoş ve Çingiz Han'ýn annesi bu duruma örnek gösterilebilir. Manas-Han'ýn karýsý Kanýkey-Hatun da bir gece çok güzel bir rüya görür, sabah olunca da rüyayý yurdun tecrübe görmüþlerine yani bilgelerine anlatýnca herkes sevinir. Rüyayý bilge kiþiler "Kök yal töböt börü" yani "(Bu çocuk), gök yeleli korkunç bir kurt " gibi olacak þeklinde yorumlarlar.[196]

Oğuz Destanının Uygurca metninde bilge adam Teşümel ünvanlı Uluğ Türk'dür. Uluð Türk'ün gördüðü rüya, gerek Türk cihan hakimiyeti düþüncesini gerek "bilge adam"ýn rüya yorumlama yetisini ortaya koymasý bakýmýndan dikkate deðerdir:

---

[194] Metin Ekici, *Türk Dünyasında Köroğlu*, Akçağ yay., 1. bas., Ankara 2004, s.106.
[195] Jung, *a.g.e.*, s. 87.
[196] Ögel, *a.g.e.*, s. 49.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Söz dışında kalmasın, bilsin herkes bu işi,

Oğuz Han'ın yanında, vardı bir koca kişi.

Sakalı ak, saçı boz, çok uzun tecrübeli,

Âsil bir insan idi, akıllı düşünceli.

Ünvanı Tüşimel'di. Yani Kaan veziri

Uluğ Türük'dü adı, Oğuz'un seçme eri.

Altından bir yay gördü, uyur iken uykuda,

Yayın bulunuyordu, üç gümüşten oku da.

Ta doğudan batıya, altın yay uzanmıştı.

Üç gümüş ok kuzeye, sanki kanatlanmıştı.

Anlattı Oğuz-Han'a, uyanýnca uykudan,

Rüyayý tâbir etti, içindeki duygudan.

Dedi: "Bu düþüm sana, dirlik düzenlik versin!

Hakanýma inþallah, birlik güvenlik versin!

Rüyada ne gördüysem, Gök Tanrýnýn sözüyle,

Seni de öyle yapsýn,Tanrý kutsal özüyle!

Yeryüzünün ki hepsi, dolup taþar boyuna,

Tanrým, baðýþlayýver! Oðuz Kaðan soyuna!"

Oðuz-Han çok beðendi, Uluð Türük'ün sözün,

Ögüd ver dedi bana, tuttu onun ögüdün.[197]

"Manas Destaný"nda Manas'ýn gördüðü rüya Acý Bay tarafýndan yorumlanýr. Manas gördüðü rüyayý tabir ettirmek ister. Yurdunu toplar ve toy düzenler. Rüyasý doðru þekilde yorumlayana mal ile kendi tüfeðini vaat eder; yanlýþ yorumlandýðý takdirde de yorumu yapan kiþinin oðlunu Urum'a, kýzýný da Kýrým'a göndererek baþýný koyun gibi keseceðini söyler. Rüyasýný anlattýðýnda ahaliden rüyayý

[197] Ögel, *a.g.e.*, s. 126.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

yorumlayacak kimsenin çıkmadığı görülür. Rüyayı yorumlama cesaretini bir tek Acı Bay gösterir ve yorumu gerçekleşir.

Destanın 'Alpamış' adıyla anılan Özbek varyantında bilge tipi Şaahimerdan Pir'de karþýlýðýný bulur. Burada Þahimerdan Pir önce rüyada sonra yaþadýðýmýz dünyada kendini gösterir:

> *Bir gün yurtta bir düğün olmuş. Düğünde Bayböri ile Baysarı'ya kimse hürmet göstermemiş, atlarını almamışlar, altlarına döşek sermemişler. Beyler bundan çok üzülmüşler ve ikisi de Şahimerdan Pir'in mezarına gidip kırk gece dua edip yatmışlar. Kırk gün sonra bir rüya görürler. Rüyalarında gördükleri evliyadan, dilediklerinin kabul edildiğine dair bir ses gelmiş. Evliya, Bayböri'ye bir oðul ve bir kýz, Baysarý'ya kýz müjdesi verip doðumdan kýrk gün sonra kendisinin gelip çocuklarýn adlarýný koyacaðýný söylemiþ. Vakti sati gelince çocuklar dünyaya gelir. Bayböriyle Baysarý halký toplayýp bir þölen tertip ederler. Þölene rüyalarýnda gördükleri pir de gelir. O pir Þahimerdan Ali'nin kendisiymiþ. Pir, Bayböri'nin oðlunun adýný Hakimbek, kýzýnýn adýný ise Kaldýrgaþ koyar. Baysarý'nýn kýzýnýn adýný da Barçýn koyar. O, Hakimbek'in omzuna elini vurur. Vurduðu yerde beþ parmaðýnýn izi kalýr.'*[198]

Rüya, Manas destanında da sıkça geçen bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Başta Manas olmak üzere kahramanların hemen tamamı rüya görmektedir. Destanda Manas'ýn gördüðü bir rüya þöyle anlatýlmaktadýr:

> "*Ak Kula'ya binmiþim,*
>
> *Gece yatýp düþümde,*
>
> *Ak tazýyý yedekleyip*
>
> *Ak sunguru böpüleyip*

[198] Ergun - İbrahimov, *a.g.e.*, s. 64.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Ben sefere çıkmışım,

Kolumdaki ak sungur,

Ak sungurumu uçursam,

Uçmayı bilmeyen kuşun hepsi

Önüme gelip kırılmış,

Bu ne demek olur?

Ardımdaki ak taygan,

Ak tayanı yüzdürsem,

Dört ayaklı Kayberen,

Önüme gelip kırılıyor,

Bu ne demek olur?"[199]

Gördüğü rüyanın yorumlanması için babasından ili toplamasını isteyen Manas, düşün doğru yorumlanması karşılığında hediyeler verecektir. Ancak doğru yorumlanmaması durumunda sonuç kötü olacaktır. Bu nedenle toplanan ilden rüyayı yorumlamaya cesaret eden çıkmamaktadır. İstemeyerek de olsa Acı Bay'ın, rüyayı yorumlamak üzere ortaya çıktığı görülmektedir. Acı Bay rüyayı şöyle yorumlamaktadır:

"*Hikmet diye söz söyleyeyim,*

İmâlı söz söyleyeyim,

Bir daha ima ile söyleyeyim,

Ak tayganı yedekleyip

Ak çumkarı böpüleyip

Bu sefere sen çıkarsan,

Kolundaki ak çumkar,

[199] Yıldız, *a.g.e.*, s. 459, 460.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Ak çumkarını uçurursan,

Uçmayı bilmeyen kuşun hepsi

Önüne gelip kırılırsa,

Atası ile atan denk,

Duasıyla duan denk,

Hanın aziz balsı,

Konukluğuna gelecek değil mi?

Ardındaki ak taygan

Ak tayganı salıverirsen,

Dört ayaklı Kayberen

Önüne gelip kırılırsa,

Atasıyla atan denk,

Buasıyla duan denk,

Hanın aziz balası,

Ardından yiğitlenen değil mi?

Düşünü doğru yorarsam,

Aceke'ni yanýna al!

Düþünü bozuk yorarsam,

Aceke'nin baþýný al!

Yorabildim mi düþünü?"[200]

Destanda bundan başka Kanıkey, Coloy'un eşi Ak Saykal ve Semetey'in gördükleri rüyalar da vardır. Kanıkey, Manas öldükten sonra gördüğü rüyayı kendisi yorumlamaktadır. aziz ve kerim bir kişi olan Kanıkey bu özelliği ile bilge adam tipi özelliği taşımaktadır. Ak Saykal'ın gördüğü rüya, Coloy tarafından hayra yorulmaz ve Coloy çıktığı seferde Manas tarafından öldürülür. Targıl Tas, kürek kemiği falında

[200] Yıldız, *a.g.e.*, s. 460, 461.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

bu durumu önceden haber vermiştir. Kanıkey'in gördüğü bir başka rüyanın yorumunu Altın Ay'ın yapmasını istemektedir. Herkesçe yorumlanamayan rüya, burada asil ve akıllı bir kadın olan ak söök hanın balası olan Altın Ay tarafından yorumlanmaktadır. Smetey'in gördüğü rüyayı ise Ay Çörök ve Kanıkey kötüye yormaktadır. Bunun üzerine ay Çörök, sefere çıkmak isteyen Semetey'in seferden vazgeçmesini istemektedir.[201]

Manas destanında, Manas'a isminin verildiği toya Cerken, Kıtay ve Nogay'dan gelen elçilerin, Manas ile ilgili kehanetlerde bulunduklarý görülmektedir:

"*Cerken'den gelen yedi elçi,*

Centeðini adamakýllý yiyip gitti,

Manas cin gibi olacak deyip gitti.

Kýtay'dan gelen kýrk elçi,

Kaynasýný adamakýllý yiyip gitti,

Manas Kýtay'ý kýracak deyip gitti.

Nogoy'dan gelen on elçi,

Oturup etini yiyip gitti.

Manas kuvvetli çýkacak deyip gitti."[202]

[201] Yıldız, *a.g.e.*, s. 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468.
[202] Yıldız, *a.g.e.*, s. 252.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

2.2. FALA BAKMA VE BİLİCİLİK

Şamanizmin başlıca öğelerinden biri olan fal, Eski Türkçe'de "ırk" sözcüğüyle karşılanmaktadır. Günümüzde bu sözcük "ırk bakmak" fal bakmak anlamında Anadolu'da da kullanılmaktadır. Bakıcılar, fal açmada kullandıkları nesneye göre; yogrıncı, kumalakçı, ırımçı gibi adlarla anılırlar[203]

Şamanist inanç çerçevesinde Türk dünyasında yer edinmiş fal çeşitleri içinde en yaygını kürek kemiği falıdır. Bu fal çeşidi Müslüman Türklerde, Kırgız-Kazaklarda ve Nogaylarda da meşhurdur. Başkurtlarda, Altay ve Yakut Şamanistlerinde de kürek kemiği falının yaygın olduğu bilinmektedir. Kırgız-Kazaklar kürek kemiğine çok saygı gösterdiklerinden kırmadan köpeklere atmazlar. Destan ve hikâyelerinde, kürek kemiği falı motifine sıkça rastlanır. Yakutlarda ise kaşık ve eldiven ile de fal açılır; yeni ev yapmak için seçilen yerde, eldiven avuç yukarı gelinceye kadar dualarla atmak suretiyle fal açılır. Eldivenin düştüğü yere haç dikilir ve ardından burada toplanıp ateş yakılır. Ateşe yağ, yoğurt dökülür ve at yelesinden koparılan kıllar atılır. Daha sonra, şaman ya da evi yapacak adam tarafından elindeki kaşık dua eşliğinde havaya fırlatılır. Fal iyi geldiği taktirde ev sahibi kaşığı kapar, yakasına yerleştirir. Ev yapıldıktan sonra yine ayin düzenlenir. Kırgız_kazaklarda ve Özbeklerde kumalak denilen bir falın yaygın olduğu görülmektedir. Bu falı açmak için 41 taş, 41 nohut, fasulye ya da 41 tane koyun tezeği kullanılır. Gruplamalar yapıldıktan sonra yerde kalan dokuz taşa bakarak falcı, geleceğe dair yorumlarda bulunur. Bunların dışında bir de ateşin alevlerine, közlerin duruşuna, odunun ıslık seslerine göre geleceğin yorumlandığı ateş falı vardır.[204]

"Kehanet"in Müslümanlýk dýþýnda hemen bütün dinlerde varlýðýnýn dinin esaslarýný teþkil edecek öneme sahip olduðunu görüyoruz. Sihirbazlýk yapmalarý ve fal bakmalarý yönüyle kamlarýn da bilici olma özelliðiyle donatýldýðý görülmektedir.

[203] Artun, *a.g.e.*, s. 113
[204] Artun, *a.g.e.*, s. 113

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Bunun dışında ayin sırasında kendisine yöneltilen gelecekle ilgili sorulara da cevap verdiğini görmüştük. Ögel, Uygur Şamanlarıyla ilgili şunları aktarır:

> *"Uygurlarýn putlara tapmalarýnýn sebepleri þunlardýr: Uygurlar sihirbazlýðý iyi biliyorlar ve kendi büyücülerine de Kam adýný veriyorlardý. Bu büyücüler, Þeytanlar bize baðlýdýrlar ve ne olup biterse, bize gelip haber verirler diyorlardý. Onlara göre kendileri, olmuþ ve olacak her þeyi bilip ve (ona göre tetirlerini alabilecek durumda idiler).. "* [205]

Bilici ihtiyarın, kutsal öğelerle birlikte sahneye çıkması dikkat çekicidir. Bu tanrıya yakınlığın bir ifadesi olsa gerektir. Örneğin; Manas destanında Tanrıdan haber getiren ak sakallı ihtiyarın çocuğa bir kayın ağacı üzerinden seslenmesi ve ona iyi haberler vermesinin ardından kaybolmasında gördüğümüz kayın ağacı yüce, kutsal bir öğe olarak ihtiyarla birlikte aynı sahnede kendini gösterir. Altaylarda derlenen Kara-Atlı Han hikâyesindeki gencin de kutsal kayın ağacına yakın durduğu ve ondan ilham aldığı görülür. Günümüzde de Anadolu'da tek ağaçlar İstanbul'daki büyük çınarlar gibi ulu ağaçlar, genellikle Türkler tarafından saygı görür ve kutsal sayılır.[206]

Türk destanlarında bilge kadınlar da bilicilik özelliğine sahiptir. Uygurların Türeyiş efsanesi bu duruma örnek teşkil etmektedir:

> *"Bögü-Han bir gece evinde uyurken, pencerenin önünde bir kýzýn hayâli belirdi ve onu uyandýrdý. Bu hayaletten korkan Bögü-Han, kýzý görmemezlikten geldi ve kendisini uykudaymýþ gibi gösterdi. Ýkinci gece kýz yine geldi. Fakat Han, yine görmüyormuþ gibi yaptý ve kendisini uykuda gösterdi. Sabah oldu. Han vezirine danýþtý. Üçüncü gece kýz yine gelince, vezirinin öðüdüne uyarak, kýzý alýp AK- tað'a gitti. Bu daðda sabaha kadar beraber kalýp kýzla konuþtular. Bu buluþma ve konuþma, yedi sene, altý ay ve*

[205] Ögel, *a.g.e.*, s. 76.
[206] Ögel, *a.g.e.*, s. 94.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

yirmi iki gün, her gece böyle devam etti. Ayrılacakları gün, kız ona şöyle dedi:

- Doğudan batıya kadar bütün dünya, senin buyruğun altında kalacaktır. İşlerini sıkı tut ve iyi çalış. Ayrıca insanlarında değerini bil!

Bögü-Han, askerlerini topladı ve onlardan 300.000 kadar seçme askerini Sonkur-Tegin komutasına verdi. Ayrıca Sonkur-Tegin'in Kýrgýz ve Moðol ülkelerine akýn yapmasýný emretti. 100.000 askerini de Kotur- Tegin'in komutasýna verdi ve onu da akýn için Tankut tarafýna gönderdi. Tükel-Tegin'i de Tibet yönüne gönderdi. Kendiside 300.000 askerini emrine alarak Hýtay (Çin) yönüne yöneldi. Diðer kardeþi (Or-Teðin'i de) kendi yerinde býraktý. Etrafa giden ordularýn hepsi baþarý kazanarak geri döndüler. Getirdikleri paralar, mallar ve ganimetler, sayý ile sayýlamazdý. Her yerden birçok adamlar topladý ve onlarýn yardýmý ile Arkun nehri kýyýsýnda, Ordu-Balýg adli baþ þehrini kurdurdu. Doðudaki bütün ülkeler, bu suretle onlarýn buyruðu altýna girmiþti.[207]

Yine aynı efsanede bilge adam bu kez rüyada "beyazlar giymiş bir ihtiyar" olarak karşımıza çıkar ve kehanette bulunur:

Bökü-Han, bir gece uyurken, beyazlar giymiş bir ihtiyar gördü. İhtiyar ona yaklaştı ve çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı vererek, Böğü-Han'a þöyle dedi:

- Eðer sen bu taþý muhafaza edebilirsen, dünyanýn dört köþesi, hep senin buyruðun altýnda toplanacaktýr![208]

[207] Ögel, *a.g.e.*, s. 75.
[208] Ögel, *a.g.e.*, s. 75.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Bögü Han'ýn gördüðü rüyayý vezirinin de görmesi oldukça dikkat çekicidir:

Bögü Han'ýn veziri de ayný gece, ayný rüyayý görmüþtü. Ertesi sabah olunca hepsi toplandýlar ve (aralarýnda görüþerek bu rüyaya bir mana vermeðe çalýþtýlar). Bunun üzerine ordularý buyruklarýna alýp Batýya yöneldiler. Gide gide Türkistan sýnýrlarýna vardýlar. Burada çayýr ve çimenlerle döþenmiþ, akar sularý bol bir yere rastladýlar. Herkes bu yeri çok beðenmiþti. Bunun için de bu yere bir þehir kurdular. Bu þehir, þimdi Kuz-Balýg adý verilen, Balasagun þehridir (Bu þehirde yerleþtikten sonra), etrafa ordular göndermeðe baþladýlar. Bu yolla her yeri ellerine geçirmiþ oldular. Yeryüzünde onlara kafa tutan ve âsi görünen hiçbir kimse kalmamýþtý.[209]

Uygur hükümdar ailesinin kökeni hakkındaki bir efsanenin devamı olan Uygur destanında, Buku adlı han, gece pencereden içeri giren ve daha sonra Aktağ'da buluştukları tanrısal bir kız ile aylarca konuşur. Kız ayrılırken Han'a "Güneþ'in doðduðu yerden batýya kadar her yer senin emrine girecek, çalýþ!" diyerek kehanette bulunur . Sonunda Buku Han'ýn insanoðlunun yaþadýðý her yeri kendi idaresine alarak Tanrýnýn verdiði görevi yerine getirdiði görülür. Burada kadýn olarak karþýmýza çýkan "bilge tipi" kehanette bulunur ve sonunda da bu kehanet gerçekleþir. Yine ayný destanda Buku Han'a rüyasýnda kozalak biçiminde bir yada taþý veren, aklar giyinmiþ bir adamýn "Bu taþý muhafaza et, dünyanýn dört yaný senin bayraðýn altýnda birleþir" diyerek öðüt verdiði görülür. Neticede Buku Han'ýn dört bir yaný idaresi altýna almasý bu öðüdün ayný zamanda bir kehanet niteliði taþýdýðýný gösterir.[210]

Kehanet olarak da adlandırılan bilicilik, İslamiyet dışındaki inançlarda varlığını sürdürmektedir. Türk destanlarında da karşılaştığımız bilicilik gerek fal gerekse rüya aracılığıyla bilge kişilerce gerçekleştirilmekte ve kahramanın gideceği yolda ona yardımcı olma işlevini üstlenmektedir.

[209] Ögel, *a.g.e.*, s. 75, 76.
[210] Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 255

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

2.3. AD BULMA VE AD KOYMA

Bilge tipinin göze çarpan özelliklerinden biri de ad koymadır. Destanda olağanüstü bir şekilde büyüyen çocuk yiğitlik gösterdiği ilk sınama sonucunda bilge kişi tarafından ad alır.

Altay destanlarında ad koyma görevini yerine getiren bilge adam tipi yaşlı bir kadında da kendini gösterebilmektedir. "Közüyke" bunu örnekleyen Altay destanlarýndan biridir:

Toplanan halkın ortasından

Yanağı büzülmüş,

Eti, kanı katılaşmış,

Oturduğunda kalkamaz,

Yürümek istese yürüyemez,

İki saçının örgüsü incelmiş,

İki şakağına ak düşmüş

Yaşlı kadın çıkıp yürüyerek geldi,

Hoş sözünü söyledi:

"Ýki kaðanýn sorusuna

Cevap vermeye niçin korkuyorsunuz?

Güzel, yakýþan ad vermek için

Halktan niçin çekiniyorsunuz?

Baðýþlanmýþ kýz çocuðu

Karatý Kaðan'ýn kýzý

Annesi Altýn Sýrga.

Halk içinde söylenen adý

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Bayan olsun."

Bu adý da halk, millet

Benimseyip onayladý.

Ýki dost, iki kaðan

Ýhtiyar kadýna hediye verdirtti.[211]

Dede Korkut Kitabı'nın Boğaç Han, Bamsı Beyrek ve Basat ile Tepegöz hikâyelerinde Korkut Ata ad koyucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

*Basat'ýn Tepegözü Öldürdüðü Destan'*da anlatıldığı üzere Oğuz kavminin üstüne düşman gelir. Telaşla kaçarken Aruz Koca'nýn düþürdüðü oðlancýðýný Aslan Kaðan büyütür. Yabani ortamda büyüyerek aslanýn bütün özelliklerini alan çocuk, her gün sazlýktan çýkar, 'at basýp kan sömürür.' Bunun üzerine Dede Korkut, çocuðun atlara baskýn düzenlemesi, onlarý basmasýve avlamasýndan dolayý ona Basat adýný verir. Basat'a iyi atlar binmesini insanlarla arkadaþ olmasýný söylemesi üzerine Basat at öldürmeyi býrakýr, onlarýn iyesi olur, onlara biner.[212] Dede Korkut'un öðüdü þöyledir:

"Oðlanum sen insansýn, hayvan-ile müsahip olmagýl, gel yahþý at bin, yahþý yigitler-ile eþ yort didi. Ulu kardaþuñ adý Kýyan Selçükdür, senüñ aduñ Basat olsun, aduñý men virdüm, yaþuñu Allah virsün didi." [213]

Bay Büre Bey'in oğlu, Oğuz ordusuna katýlma yaþý olan on beþ yaþýný geçince av avlar ve kahramanlýk gösterir. Bunun üzerine Dede Korkut çaðrýlýr ve Dede Korkut çocuða Bamsý Beyrek adýný koyar. Bamsý Beyrek hikâyesinde ad koyma

[211] Dilek, *a.g.e.*, s. 314.
[212] Ali Abbas Çınar, "Dede Korkut Destanı'nda At ve At Kültürü", *Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri 19-21 Ekim 1999*, AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 100.
[213] Ali Duymaz, "Dede Korkut Kitabý'nda Alplýða Geçiþ ve Topluma Katýlma Törenleri Üzerine Bir Deðerlendirme", *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, haz. Saim Sakaoğlu – Ali Duymaz, Ötüken yay., Ýstanbul 2006, s. 125 – 137..

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

görevini Dede Korkut yaparken, sözlü derlemelerde bu işi derviş, Hazreti Hızır yapmaktadır.

Kahramanlara ad verme Türk destanlarında büyük öneme sahiptir. doğan çocuğa, kahramana uğurlu bir ad verme, saygı değer bir büyük ya da konuğa veya boyun şamanına aittir. İslamiyetin kabulünden sonraki dönemde, şamanın bu görevini dervişler üstlenmiştir. Ad verme, törenle gerçekleştirilir ve bu tören Yakut, Altay-Yenisey, Kazak-Kırgız ve eski Oğuz destanlarında birbirinden farksız olarak görülmektedir. Dede Korkut destanlarında, geçici adıyla yaşayan kahramanın gösterdiği başarı sonrasında gerçek adını Korkut Ata vermektedir.[214]

Manas destanında, Manas'ın, ismini koyan dört peygamberin himayesi altında olduğu görülmektedir. Cakıp Han, on dört yıl sonra bir erkek çocuk sahibi olması üzerine toy düzenler. Bilgi ve tecrübeli peygamberler bu toyda Manas'ı sınarlar:

"Ak boz kýsrak soydurdu,

Dört peygamber hocaya

Adýný Manas koydurdu.

Dört peygamber kucakladý,

Peygamber balayý sýnadý.."[215]

Destanda, Kara Han, Manas öldükten sonra dünyaya gelen çocuğuna bir isim koymak için toy düzenler. Akşam olur ama kimse bu çocuğa isim koyamaz. Günün sonunda bir ak sakallı dede gelir ve çocuğa Semetey adını verir:

"Kara Han alýp baktý,

[214] Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı,* MEB yay., İstanbul 2000, s. CCCLXXXVI, CCCLXXXVII.
[215] Yıldız, *a.g.e.*, s. 252.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Kara Han alıp baktırıp

Aladan batyal saldırıp

Aşa yurdunu toplayıp

Tepeden batyal soydurup

Yurdun dört yanını yığdırıp

İle bir toy çekti,

Kanıkey'in balasına

Adını koyuversin diye,

Orada toplanan ak sakalı,

Kara sakalı gözledi.

Kara sakallı yiğide baktı,

Yiğit balaya baktı,

Bala yeri deşip baktı,

Ad koyvermedi,

Onlar söz söylemeden durduğunda,

Ak boz atlı var olmuş.

Asa dayak elinde,

Ak sakallı bir kişi,

Kara Han'ýn önüne,

Yakýnlaþýp gelip durdu,

Ak sakallý dedi ki;

"Bu balanýn adýný

Toplanan yurdu bilmezse,

Ben adýný koyuvereyim!

Sal balaný koluma!"

Balayý alýp geldi,

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Koluna aldı,

O zaman söyledi ak sakal;

“Bel etrafýna dönüverince

Bel gibi kýzýl tal bitsin!

Ýþini Huda yar kayýrsýn!

Ev etrafýný dönüverince,

Ev gibi kýzýl tal bitsin!

Koca Hýzýr yar olsun!

Keçiden kalan oðlak, beem,

Manas’tan kalan kulaksýz, beem,

Nayzadan kalan ceek, beem,

Manas’tan kalan hediye, beem,

Kara kanlý, gök bitli,

Han Semetey bu olsun!

Ulu atasýný öldürsün!

Kavgacý, kesik kulak bu olsun!

Beþikte yatýp yetiþsin,

Beþ yaþýnda ev yaðmalasýn,

Doðmadan yatýp cesaretlensin,

Turdan düþmeyip çýrpýnsýn!

On beþinde ok atsýn!

On beþine çýkar çýkmaz,

Çok kalabalýk yurt düzsün!

Han semetey bu olsun!”

Ad veren ak sakal,

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Gözden kayboldu." [216]

Burada, ilden ad verecek kimse çıkmayınca bir ak sakallının gelip ad verdiği görülmektedir. Aynı durum, Semetey'in ölümünden sonra doğan oğluna ad verilmesi sırasında da tekrarlanmaktadır. Er Kıyas çocuğa isim koydurmak için bir toy düzenler ama hiç kimse çocuğa bir isim koymaz. Uzun süre beklenildikten sonra gökten altın sakallı Ay Koco inerek çocuğa Seytek ismini koyar ve ortalıktan kaybolur:

"Kalabalýk toy yaptý,

Maiyetindeki illerini

Tan ezandan düzdü,

Akþam geç vakte kadar durdu,

Balaya ad koyan kiþi yok,

Akþamýn beþi olduðunda,

Altýn sakallý Ay Koco,

Gökten dolaþýp inip geldi,

Yere inip dedi ki;

"Cediger'in Er Kýyas balam,

Ýli tan ezandan düzdünüz, balam,

Akþam geç vakte kadar durdunuz, balam,

Ne iyiliðin vardý balam?"

O zaman söyledin Er Kýyas;

"Aynalayým Ay Kocom,

Ýli tan ezandan düzdüm, Kocom,

Akþam geç vakte kadar durdum, Kocom,

[216] Yıldız, *a.g.e.*, s. 253, 254.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Bir çocuğum vardı, Kocom,

Ad koymaya kişi yok, Kocom."

Ay Koco durup söyledi;

"Adý yok bala bu olursa, balam,

Ad koymaya kiþi yok olursa, balam,

Adýný koyuvereyim, balam,

Semetey'in balasý,

Seytek olsun!" dedi.

Ay Koco adýný koyduktan sonra

Gözden kayboldu." [217]

Manas-han'ýn oðlu doðunca hiç kimse ona uygun bir ad bulamamýþtý. Herkes ona ad vermeden ümidlerini yitirdikleri bir sýrada bir ihtiyar çýkabilir. Bu ihtiyar, ak-boz atlý, eli asalý Hýzýr'dýr. Hýzýr çocuða yanaþýr ve çocuðu kucaðýna alarak þöyle der:

"… Çong atasýn öltürsün, çogol çunak bu bolsun!" Yani: "Bu oðlan kendi eliyle kendi babasýný öldürsün. Bu kadar korkunç bir er olsun!" (Prob., V, s. 297).

Ögel, Hızır'ın bu sözlerine hak verir: *Hızır, bu sözünde haklıdır. Çünkü töre ve disiplin uğruna, babasını bile öldüren bir kimse kadar korkunç bir bahadır ve hükûmdar olamazdı.*[218]

Türklerde ad koyma, varolmayla bir tutulur. Yani bir nesnenin ya da insanın varolması için öncelikle ona ad verilmesi gereklidir. Peki bu ad verme neye göre

[217] Yıldız, *a.g.e.*, s. 254, 255.
[218] Ögel, *a.g.e.*, s. 10.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

gerçekleştirilir? Türk destanlarında kahramanın ad alması için öncelikle kendini yani varlığını ispatlaması, kan dökmesi, baş kesmesi şarttır. Bu durum da kahramanın ruhani olarak ikinci kez doğumunu simgeler. İnsan bir kez doğmakla tamamlanmamakta ruhani olarak ikinci kez doğması gerekmektedir. Bu durum, eksikli, ruşeym halinde bir durumdan, mükemmel erişkin duruma geçmek olarak tanımlanmaktadır. İnsanın varoluşu birbirini izleyen bir dizi geçiş ayini ile erişkinler topluluğuna katılmaktadır."[219]

Dede Korkut hikâyelerinde ergenlik için, daha da açacak olursak kendini ispatlaması ve ad alması için belirlenen yaş on beştir. Oğlu on altı yaşında olmasına rağmen henüz bir alplık göstermeyen oğlu için Kazan'ın üzülüşü şöyle anatılır:

> *Kazan sağına bakar, kardeşi Kara Göne'yi görür, soluna bakar, dayısı Aruz'u görür, güler. Çünkü bunlar "baþ kesüpdür kan döküpdür çuldý alupdur at kazanupdur". Ancak karþýsýna bakýp oðlunu görünce aðlar, çünkü Kazan'ýn ifadesiyle "Karþum ala bakduðumda seni gördüm/ On altý yaþ yaþladuñ/ Bir gün ola düþem ölem sen kalasýn/ Yay çekmedüñ oh atmaduñ baþ kesmedüñ kan dökmedüñ/ Kanlu Oðuz içinde çuldý almaduñ. Yarýnki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalýçak tacun tahtun saña virmeyeler diyü soñumý añdum aðladum oðul" der. Kazýlýk Koca oðlu Yigenek de "on biþ yaþýna girdi, yiðit oldý" sözüyle anýlýr.*[220]

Dede Korkut hikâyelerinde, Oğuz değerlerinin esas alındığı alplığa geçiş törenlerinde neredeyse tamamen kaybolmuş bir totemciliğin izleri görülür. Ancak tamamıyla avcı-göçebe bir toplum yapısına sahip Oğuz Kağan destanından farklı olarak Dede Korkut hikâyelerinde yavaş yavaş mistik ögelerin de göze çarpmaya başladığı görülmektedir. Kahramanlar "alplık" gösterip düşmanı yenerken Tanrı'nın

[219] Duymaz, *a.g.e*,, s. 128.
[220] Duymaz, *a.g.e.*, s. 129.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

yardımını görmeleri de söz konusu olmaktadır. Bunun sebebi de Oğuz aşiretlerinin Anadolu'ya gelip medeniyet deðiþtirmelerine baðlanmaktadýr.[221]

Yukarıda sözünü ettiğimiz ergenlik törenlerinde gerçekleşen ruhani doğum; ölüm ve yeniden dirilme ile temsil edilir. Böylelikle yaratılışın ilk anına, anne karnına, kutsal ve saf olana yeniden dönülür. Aynı zamanda ruhun geçişine olanak sağlanmış olunur. Delikanlının tehlikeye giren ruhu, temizlenerek totem hayvanla yer değiştirir ve olası tehlikelerden korunur.[222]

Yeniden doğum, ergenlik töreninde kahramanlık gösteren delikanlının yeni doğmuş gibi değerlendirilmesine dayanır. Alplık göstermeden önceki hayatı önemsenmeyen, kayda değer bulunmayan delikanlının eski adının terk edilip başka bir ad konması şeklinde gerçekleştirilir. Bu durum Dede Korkut'ta *"Ol zamanda bir oðlan baþ kesmese kan dökmese ad komazlar-idi"* sözleri ile ifade edilmektedir. Buna göre kişi, erişkin ya da alp olmadan ad alamamaktadır. *Bamsı Beyrek* boyunda ise adı zaten varolan Bamsı'nın, kendisi için İstanbul'dan hediye getiren bezirgânları düşman elinden kurtarması üzerine, Pay Püre Bey'in kalın Oğuz beylerini topladığı ve Dede Korkut'un gelip bu toplantýda Bamsý'nýn alplýðýný kutsadýðýna þahit oluruz. Dede Korkut'un Pay Püre Bey'e; *"Sen oðluñý Bamsam diyü ohþarsan/ Bunuñ adý boz aygýrlu Bamsý Beyrek olsun/ adýný ben virdüm yaþýný Allah virsün"* diyerek varolan adın başına bir de "boz aygırlu" sıfatını eklemektedir. Açık bir epizodu bulunmamakla birlikte Kan Turalı hikâyesinde Kan Turalı'nın, Yazıcıoğlu Ali'nin Tarih-i Âl-i Selçuk adlı yapıtının başındaki Oğuzname parçasında bulunan metinde geçen *"Kalýn Oðuz ellerinden kalkup derilen/ Kýrk yiðidin yanýna salan/ Kanlu kâfir ellerini aþan/ Kaynar akar mal ýrmaklarýn geçen/ Garýplýk ellerine gafil düþen/ Arslanýla boðasýn buðrasýn güreþçisin öldüren otuz dokuz yiðidin kanýn alan-Adlu Oğuz'da ad koyan / Saru donlu Salcan Kadýný alan Kanlý Koca oðlu Kanturalý…"* ifadesi ile alplık göstererek ad aldığı düşünülmektedir. Ad koyma sahnelerinde karşılaştığımız bu yeniden doğum sembolizmi Yakutlar ve Altay-Yenisey Türkleri gibi başka Türk boylarında da görülmektedir. Eski Yakutlarda çocuğa küçükken

[221] Duymaz, *a.g.e.*, s. 136, 137.
[222] Duymaz, *a.g.e.*, s. 129.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

verilen adın gerçek ad sayılmadığı, "baş kesip kan dökmesi"nin biz sorunluluk olduğu, Altay-Yenisey Türkleri arasında sıradan adamların özel adlarının bile olmadığı bilinmektedir. Şecere-i Terakime'de de Tuman Han'ýn oðlu Yavlý, kökünden çýkardýðý dikenle karþýsýndaki yiðidi öldürür. Bunun üzerine Köl Erki ve Korkut gibi büyükler oturup konuþarak o güne kadar Yavlý denilen oðlana artýk Kanlý-Yavlý demek gerektiðinde birleþirler.[223]

Ad koymanın gerçekleştirildiği erişkinler topluluğuna geçiş törenlerinin başka bir işlevi olan, kahramanın kendisine verilen adla birlikte kutsanması, Dede Korkut hikâyelerinde Dede Korkut ad koyduktan sonra Kalın Oğuz beylerinin el götürüp dua kılmaları ve bu ad bu yiğide kutlu olsun demeleriyle gerçekleştirilir. Bugaç Han, Basat gibi hikâyelerde aynen tekrarlanan bu durum kam vazifesi gören Dede korkut'un ad koyma sýrasýnda söylediði *"Adýný ben virdüm yaþýný Allah virsün"* sözleri gibi kahramanın kutsandığı anlamını taşır. Şaman görevi gören Dede Korkut'un gelip bu aný kutsadýðý geçiþ törenlerinin büyülü ve týlsýmlý bir yönü vardýr. Þiir ve musiki eþliðinde gerçekleþen bu kutsama, Dede Korkut'un kopuz eþliðinde söylediði ve þaman duasý özellikleri gösteren efsunlu sözlerle yapýlýr.[224]

Altay destanlarında kahramanlar adlarını Tanrılardan ve ruhlardan alır. Daha sonra bu görevi peygamber ve ak sakallı evliyaların yerine getirdiği görülür.

Boğaç Han hikâyesinde, Bayındır Han, adın yanında beylik de kazanır. Sözü edilen beylik; taht, "çigni kuþlu cübbe ton" gibi sembolik olabildiði gibi, geçim kaynaðý olan at, deve, koyun gibi hayvan sürüleri de olabilmektedir. Ergenliðin mükafatý olarak ayrý bir evin verilmesi de söz konusu olabilmektedir. Bu durum Boðaç Han hikâyesinde þöyledir: *"Oðuz bigleri gelüp oðlan üstine yýðnak oldýlar, tahsin didiler. Dedem Korkut gelsin bu oðlana ad kosun, bilesinçe alup babasýna varsun, babasýndan oðlana biglik istesün, taht alývirsün didiler. Çaðýrdýlar Dedem*

[223] Duymaz, *a.g.e.*, s. 130, 131, 132.
[224] Duymaz, *a.g.e.*, s. 132.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Korkut gelür oldı. Oğlanı alup babasına vardı. Dede Kokut oğlanuñ babasına soylamış, görelüm hanum ne soylamış:

Aydur:

Hey Dirse Han biglig virgil bu oğlana

Taht virgil erdemlüdür

Boynı uzun bidevi at virgil bu oğlana

Biner olsun hünerlüdür

Ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana

Şişlik olsun erdemlüdür

Kaytabandan kızıl deve virgil bu oğlana

Yüklet olsun hünerlüdür

Altun başlu ban iv virgil bu oğlana

Kölge olsun erdemlüdür

Çigni kuşlu cübbe ton virgil bu oğlana

Geyer olsun hünerlüdür

Bayındır Han'uñ ağ meydanında bu oğlan cenk itmiştür, bir buğa öldürmiş senüñ oğluñ adı Buğaç olsun, adını ben virdüm yaşını Allah virsün didi. Dirse Han oğlana biglig virdi, taht virdi."[225]

Türk destanlarda ad almanın kahraman üzerinde, toplumun sosyal, etik ve kutsal değerlerlini tanımış ve kabul etmiş olması karşılığında gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Tabi ki kahramanın bu değerleri tanıması ve kabul etmesi yeterli görülmemekle birlikte ispatlaması da beklenmektedir. Kahramandan beklenen ispat, kan dökmesi, baş kesmesi şeklinde ifade edilebilir. Tüm bu şartları yerine getiren kahramanın ad alması için son olarak ihtiyaç duyulan unsur "bilge adam"dır. adı bilge kişinin vermesi önemlidir. Eğer bilge adam yoksa ad verilemez. Sıradan

[225] Duymaz, *a.g.e.*, s. 136, 137.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

insanlar ad veremez. Çünkü bu kutsal bir görevdir ki, ad alan kahraman kutsanır. Kutsama işi ancak, Tanrı tarafından kutsanmış "bilge adam" tarafından gerçekleştirilebilir. Kahraman alplık mertebesine yükselir, bilge adam tarafından kendisine ad verilir ve kutsanır, statü sahibi olur. Bu özellikleriyle sıradan insandan ayrılan kahraman servet, beylik sahibi de olur.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

2.4. HASTALIKLARI TEDAVİ ETME VE KÖTÜLÜKLERDEN KORUMA

Tedavi "bilge adam"ýn yetileri arasýnda yerini bulmuþtur. Tanrý baðýþý bu yeti, hastalýktan kurtulmak için bilge adama baþvurmayý beraberinde getirmiþtir.

Þamanizmin temsilcileri sayýlan ve Kuzey ormanlarýnda yaþayan kavimlerden olan Uryankýt beylerinden birinin adýnýn "odaçý" olmasý dikkat çekicidir. Reþidüddin'in verdiði bilgi doðrultusunda Cengiz Han'ýn Sol Kol beylerinden biri olan Odaçý'nýn, Gök-Türk yazýtlarýndaki Kurýkan'larýn torunlarý ve günümüzde Urenha ve Yakut Türklerinin atalarý sayýlan Uryankýtlardan olduðu anlaþýlmaktadýr. Odaçý, Uygurcada ve baþka Türk lehçelerinde tabip anlamýna gelen "otaçý"nýn kendisidir. Þamanizmde tabip ile þamanýn ayný þahýs olduðu bilinmektedir.[226]

Bazı el yazması kaynaklarda kamlara verilen bir diğer isim olan tabib sözcüğü, günümüzde de Orta Asya şamanlarının taşıdıkları adlardan biridir. Ruhların anlayabildiği bir dille konuşan kamların, efsun ve büyüyle hastaları tedavi ettikleri bilinmektedir.[227]

Hastalık geldiğinde şamana başvurulduğu gibi sonraki dönemlerde acuze kadınlara ve türbelere başvurulduğu görülmektedir: Acuze kadınlar sihrî tedavi usulleri ile hastalıklara çare bulurlar. Koyun Baba, Yalın Gazi, Örümcek Baba, Çifte Gelinler, Sarı Sultan, Portarya Kadın, Buk'alı Baba gibi türbelerden de hastalığın giderilmesi için medet umulduğu bilinmektedir.[228]

Hastalığı tedavi etmede başvurulan uygulamalardan biri "temsili ölüm" şeklindedir. Temsili ölüm sonrası yeniden doğum söz konusudur ve yeniden doğanın hastalıktan kurtulduğu inancı vardır. Güveyin bağlanmasına sebep olan nikahta el bağlamak ve düğüm yapmak, güveyin hastalanmasına kapı açmaktadır. Günümüzde

[226] İnan, *a.g.e.*, s. 11.
[227] Beydili, *a.g.e.*, s. 287.
[228] Yörükân, *a.g.e.*, s. 39.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

de, nikah memuru "Nikahýnýzý aktettim" derken, nikaha katýlan davetlilerin elleri sarkýk tutulur. Aksi bir durumda, güveyin hastalýðýnýn ilacý,bir tabuta girip çýkmak, sihrî olarak temsili ölümdür.[229]

Hastalığın kaynağı bulunamadığında hastaya sihir yapıldığı düşünülmektedir. Yine bu tür tedavide ölüm temsiline başvurulur. Amaç, bu hayattan ölerek ayrılan hastanın, sihri burada bırakıp yeni hayata sağlıklı olarak doğmasıdır. Bunun bir benzerini, Şamanizmde bir hastayı tedavi etmek için ölen şamanın bir hasıra sarılarak arkadaşları tarafından kaldırılması ve sonra şamanın hasırdan çıkarak hastayı tedavi etmesinde görmekteyiz. Hasta çocuğu musalla taşının altından geçirmek ve hastaların mezara girip çıkması suretiyle tedavi edilmesi de bu akidenin devamı niteliğindedir.[230]

"Yaþlý bilge adam"ýn ilkörneksel bir imge, yani ilkimge (arketip) olduðunu düþünen Jung, eski hekim ve din adamlarýnýn ilkörneksel imgeleri saðaltým aracý olarak kullanmasýný, yaþamsal sorunun çözümünü kiþiliðin bilinçaltý yanýna býrakmak olarak deðerlendirir:

> *Eski hekim-dinadamları ilkörneksel imgeleri sağaltım aracı olarak kullanırlardı. Yalnızlık ve terkedilmişlik içinde bulunan hastalarına, bu teselli edici imgeler aracılığıyla, tüm insanlığın varoluşundan bu yana acılarına katılmış olduğunu anlatırdı. Bu anlatılar içimizde bir şeyleri kıpırdatır, bizi tek başımıza olmadığımıza inandırır. Japon felsefesi, bu düşüncenin bir görünümünü şöyle dile getirir: "yalnız kaldığında ve istediğini yapabileceğine inandığında, yüreğinde varolan yaşlı bilgeyi sakın unutma" bu yaşlı bilge, ilkörneksel imgelerin içimizde beden bulmuş canlı bir varlığa dönüşümüdür. Bu yaşlı adam, dünyamız gibi, iki milyon yıl boyunca insan yaşamını tüm acıları ve neşeleriyle yaşamış, varoluşun ana imgelerini*

[229] Yörükân, *a.g.e.*, s. 39, 40.
[230] Yörükân, *a.g.e.*, s. 40.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

kendinde biriktirmiş ve evrensel deneyimi adına insan ruhunda bireysel bir durum oluşturan imgeleri yetkili kılmıştır.[231]

Jung'un bu ifadesi bize, kahramanýn karþýlaþtýðý güçlüðü çözmede yardým eden ihtiyarýn da aslýnda kahramanýn ta kendisi olduðunu düþündürmektedir.

Hastalýklarýn tedavisi sýrasýnda uygulanan "ölüm temsili"nden yola çýkarak "bilge adam"ýn bünyesinde zýtlýklarý barýndýrdýðýný ifade etmek yerinde olacaktýr. Çünkü o, iyileþtirdiði gibi cezalandýrarak hastalýk da gönderebilmektedir. Örneðin; asýl görevleri týpký ak sakallý ihtiyarlar, derviþler, Hýzýr, pir gibi insanlara iyilik ve yardým etmek olan. Þamanlar kýzdýrýldýðýda ya da ona inanýlmadýðýný anladýklarýnda çok tehlikeli olur, insanlara kötü ruhlarý musallat ederek hastalýk gönderirler. Derviþ ve pir gibi ihtiyarlarýn da kendilerine inanmayanlarý, kendilerine kötü davrananlarý cezalandýrdýklarý bilinmektedir. Bir yandan öldürürken diðer yandan dirilten bilge adam için Jung'un þu ifadesi açýklayýcý niteliktedir:

Buradan çıkarılabilecek bir sonuç da, yaşlı adamın aynı zamanda da kendi kendinin zıddı olduğudur, yani hem dirilten hem de öldürendir.[232]

Bunu destekleyen bir diğer ifadesi de şöyledir:

Gerçekten de yaşlı adamın kötü bir tarafı da vardır, nitekim ilkel büyücü hekim de bir yandan şifa veren kişi, öte yandan da ürkütücü bir zehir ustasıdır ve φαρμακον *sözcüğü hem panzehir hem de zehir anlamına gelir ve son kertede zehir her ikisi de olabilir.*[233]

[231] C. G. Jung, *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, çev. Engin Büyükinal, Say Kitap Pazarlama, İstanbul 1982, s. 298, 299.
[232] Jung, *a.g.e.*, s. 96.
[233] Jung, *a.g.e.*, s. 96.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Hastalıktan kurtulmak, tedavi olmak için kurbanlar sunmak ve ziyafetler vermek gereklidir. Eski Türklerde olduğu gibi bunlar için merasim yapılır. Günümüzde bu merasim ve ayinler, daha çok köylerde görülmektedir.[234]

Hastalık tedavisi için ön hazırlık yapılmaktadır. Belli şartları olan tedavi gerçekleştirme eylemi gereklilikler sağlandıktan sonra yapılabilmektedir. Öncelikle köylüler arasında bir gün belirlenir. Hiçbir evde ateşin yanmaması gereken bu günün sabahında iki ağaç parçası iki kişi tarafından birbirine sürmek suretiyle tutuşturulur ve yanan ateş çoğaltılır. Köyün bütün hayvanları dere kenarında bir yara sıkıştırılarak bir hayvanın geçebileceği ve üst tarafa çıkabileceği bir delik açılır. Deliğin üst tarafında ve iki tarafında mütemadiyen yanan ateşin korları deliğin içine ve önüne döşenir. Aşağıdan tazyik edilen hayvanlar bu delikten geçerek yukarı çıkmak zorunda kalırlar. Deliğin üst tarafında çıplak olarak bekleyen iki kişi bir yandan ateşi yakar bir yandan delikten çıkan hayvanları ateşle ilaçlar. Hayvan delikten çıkarken, yanan odun eskilerinden biri ya da ucu kızdırılmış eski bir kılıç ile hayvanın arkasına vurulur ve yanlarına su dolu bir kazana batırılan yeşil ağaç dallarından bir demetle su serpilir. Bu bütün köyün hayvanlarına uygulanır. Rumeli'de Müslüman Türkler ve Hýristiyan Bulgarlarýn bu uygulamayý gerçekleþtirmemesi nedeniyle bu adetin Þamanlýktan kalma olduðu düþünülmektedir. Bu ayin, ateþ mabudu için yapýlmaktadýr. Köyde ateþlerin sönmesi, mabud için yeni bir ateþ yakýlmasýna vesile olmaktadýr. Ayin sýrasýnda delikten geçmek de temsili bir ölümdür ve yeni bir hayata doðmak için yapýlan tedavi inancýnýn bir ürünüdür. Türkler ve Bulgarlarda ortak olarak görünen bir ayin koyunlara gelen "dedeyko" hastalığına karşı yapılan tedavide görülmektedir. Bu ayinde, ocaklı adam sürü içinde dolaşıp bir şeyleri takip ediyormuş gibi koşarak "buldum işte" der. Sonunda silah patlatır ve yerde görülen bir parça kan pıhtısının ortasına bir kara çivi çakar. Böylelikle sürüye girmiş olan kötü ruh öldürülmüş ve hastalık defedilmiş olur.[235]

Altay Şamanlığında gerçekleştirilen tedavi uygulamalarına bir kaç örnek de şöyledir: Kuyum Nehri'nin yukarı kesimlerinde üç gündür doğum sancısı çeken bir

[234] Yörükân, *a.g.e.*, s. 40.
[235] Yörükân, *a.g.e.*, s. 41.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

kadına dua etmesi için şaman Moştoy'u getirirler. Şaman, körmösler tarafından gönderilen hastalığı kovmak için iki gece boyunca ayin düzenler.[236]

Akıl hastalığına yakalanan ve beş yıl boyunca deli olarak yaşamış olan şaman Kedemey, baygınlık geçirdiği zamanlarda körmöslerini adlarıyla çağırır. Kendisi gibi annesi ve karısı da çağırdığı bu körmöslerin hastalık gönderdiklerine inanmaktadırlar.[237]

Ruhlar taluuyu kabul ettiği taktirde, kurbandan sonra hasta iyileşir. Şamanın dualarıyla sağlıklı bir doğum yapan kadının iyileşmesi üzerine Altaylılar'ın neşe dolu anlar yaşadıkları görülür. Başka bir Altaylı şaman Yastakop'un düzenlediği ayin üzerine, yıllarca yataktan kalkmayan yatalak eşi yürümeye başlamıştır.[238] Yine Altaylı şaman Mampıy, birçok hastayı dua etmek ve kurban ayini yapmak suretiyle iyileştirdiğini ve onlara musallat olan ruh körmösleri kovduğunu anlatmıştır.[239]

Bilge adam tipinin önemli bir özeliği olan tedavi etme, Manas destanında, Seytek'in, kaburgasý kesilip yað dökülmek suretiyle cezalandýrýlan Kül Çora'yý iyileþtirmesinde kendisini göstermektedir:

"Batur doðan bu Seytek
Ýýlkýya doðru saldý,
Kýsýr kýsrak yakaladý,
Colum evin eþiðini
Devirip çekti,
Kazý ile kartayý
Kül Çora yaða koydu,

[236] Anohin, *a.g.e.*, s. 29.
[237] Anohin, *a.g.e.*, s. 29.
[238] Anohin, *a.g.e.*, s. 30.
[239] Anohin, *a.g.e.*, s. 31

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Yedi günden sonra Seytek,

Açıp baksa

Sağ dalındaki

Oyup kesilen kul,

Yağ kaynatıp dökülen kul,

Kuru olan dalısı

Yağa yetilmiş değil mi?

Açıp baksa

Bitap düşmüş Kül Çora'nın

Kara gözü çolpan gibi,

İki yüzü iki dangıt tuygun gibi,

İki omuzu iki kişi konmuş gibi."[240]

Altın Arığ destanında, Huu İney'in başı bedenden ayrılan Altın Arığ, Ak Boz at ve altı yaşındaki oğlanı tedavi etmekte, yeniden hayata döndürmektedir:

"Huu Ýney, Altýn Arýð'ýn

Baþýný almýþ,

Bedenine yaklaþtýrýp,

Cebinden, sihirli, ak su çýkarmýþ.

Sihirli, ak sudan,

Altýn arýð'a biraz sürmüþ.

Altýn Arýð'ýn eti, kaný saçýlmýþ,

Derin nefes alýp vermiþ,

Gözlerini açýp, oturmuþ.

[240] Yıldız, *a.g.e.*, s. 436.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Ak Boz atı da canlandırmış,

Altı yaşındaki oğlanı diriltmiş.”[241]

Av tanrısı Apsatı’nın kızının beddua etmesi üzerine yalçın bir kayanın başında kalan avcı Biynöger’in ölümünün anlatıldığı, Karaçay-Malkar destanı olan Biynöger’de büyücü kadýn, bilge adam tipinin tedavi edici yönünü ortaya koymasý bakýmýndan önemlidir. Destanda Biynöger, aðabeyinin hastalanmasý üzerine ona ilaç olarak içirmek amacýyla geyik sütü bulmak için daðlara çýkmaktadýr:

“*Biynöger, sorayım diye büyücü kadına gitti*

Çok yalvardığında, büyücü kadın fal taşlarına baktı

Büyücünün taşı, dönüp, üç sıra halinde geldi

-İlâcın gelmesi kolay değil, dedi, zor

-Ona yarayacak vardır, bir beyaz geyiğin sütüdür

Onu yakalayacak olan dayının köpeğidir

-Eğer gitmezsen, yiğit, senin canın sağ kalacak

Eğer kalmayacak olursan, kardeşin peşinden gidecek”[242]

Destandan alınan bu parçada bilge adam tipinin tedavi ediciliğinin yanı sıra biliciliğinin de izlerine rastlanmaktadır. Yine aynı destanda Karaçay-Malkar eski inançlarına göre avcıların ve av hayvanlarının tanrısı olan Apsatı’nın da uzun beyaz sakallı, heybetli ve gösterişli bir yaşlı olarak tasvir edilmesi bilgeliğinin vurgulanması bakımından önemlidir.

Bilge adam tipinin önemli vasıflarından biri olan “tedavi etme” Türk destanlarında karşılığını bulmaktadır. Kahramanın yoluna çıkan engellerden biri

[241] Özkan, *a.g.e.*, s. 93.
[242] Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Destanları*, TDK yay., Ankara 2004, s. 101, 103.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

olarak sayabileceğimiz hastalık, bilge kişilerce sağaltılmakta ve kahramanın yolunda ilerlemesine yardımcı olmaktadır.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

SONUÇ

Bilge kişi, davranışlarını us yoluyla düzenleyen, hoşgörülü ve uzlaşmalı, dinginliğe kavuşmuş ve başkalarına da dinginliğin değerini duyuran kişidir. Türk destanlarını incelediğimizde toplumumuzun bilge kişilere özel bir değer verdiği, onları toplumun yüksek bir kademesine yerleştirdiğini görürüz. Uzun ömürlü olmak, ilahi sezgilere sahip olmak, devlet düzeni üzerinde etkileri olmak gibi ortak özelliklere sahip olan bilge kişiler kağanların yanında 'danışman' görevinde bulunmuştur. Bu özellik sadece destanlarda değil tarih boyunca atalarımızda da kendini gösterir. Göktürk yazıtları bu durumu açıklayıcı bir örnek niteliğindedir. *Bilge Tonyukuk* ve *Bilge Kağan*'ýn bütün baþarýlarýnýn altýnda tanrýnýn kendilerine verdiði 'bilgi' yatmaktadýr.

Bu çalýþma kapsamýnda, Türk destanlarýnda karþýmýza çýkan *bilge adam tipi* üzerinde duruldu. Türk destanlarında bilge insan tipi, bilge devlet adamı tipi kimliği ile karşımıza; Oğuz Kağan'da 'Uluğ Türk', Manas'ta 'Bakay', Dede Korkut destanlarında 'Dede Korkut', diğer anlatılarda Irkıl Ata ya da Irkıl Hoca ve diğer anlatılarda Yuşi Hoca, Tevabil olarak çıkmaktadır. Us ve ussalcılığın kişiselleştirilmiş sembolü olarak da görülebilen bilge devlet adamı, olağanüstü güçlere sahip destan kahramanının karar alma aşamasında başvurduğu bir danışmandır. Toplumsal ve sosyal çerçeve içerisinde destanlarda bilge tipi 'ak sakallý', 'hoca', 'koca', 'dede' gibi isimlerle kendini gösterir. Adlandýrmalar farklý olsa da bilgeliðin temel ilkeleri bu tiplerde ortaktýr.[243]

Dede Korkut hikâyelerinde Oğuzun tamam bilicisi "Dede Korkut"tur. Oğuz Kağan destanında Uluğ Bey'in aðaçtan sal yaparak ordunun Ýtil suyunu geçmesini saðlamasýnda, Barmaklýð Çoþun Bilig'in savaþlarda kazanýlan ganimetleri taþýmakta kullanmak adýna kaðný yapmasýnda, Ergenekon destanýnda Demir daðý eriten usta demircide bilgelik vasýflarý görülmektedir.

[243] Çobanoğlu, *a.g.e.*, s. 104, 105.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Destan metinleri üzerinde değerlendirilen bilge tipinin Türk kültüründe Tanrı'nın yeryüzündeki yansıması olduğu sonucuna varıldı. Bilindiği üzere destanlarda Tanrı'nın kutu *hakan*a verilir. Yapılan çalışmada hakana verilen kutun maddî yönünün ağırlıkta olduğu, bilgeye atfedilen kutun ise manevî yönünün ağırlıkta olduğu görüldü. Jung'un her şeyin zıttıyla varolduğu düşüncesinden yola çıkılarak hakan ve yardımcı bilge adamın maddî ve manevî yönlerden birbirini tamamlayan zıt kutuplar olduğu görüldü.

Türk destanlarında *bilge adam tip*inin *tedavi edici* bir yönü vardır. İçinde barındırdığı tanrısal kuvvet ile görünmeyenler dünyasıyla kurduğu iletişim vasıtasıyla hastaları tedavi eder.

Gelecekten haber verebilme yeteneğine sahiptir *bilge adam*. Tanrının bir uzantısı olduğunun kanıtı olan bu durum destanlarda *bilge adam*ın bazen rüya yorumlaması bazen de sihirli, tılsımlı nesneler aracılığıyla fal açması şeklinde kendini gösterir.

*Bilge adam*ın *şekil-don değiştirme* yeteneği sayesinde halkın arasına farklı şekillerde çıkabilir. Bu da var olan kaosu çözmesinde ona zaman kazandırır ve kolaylık sağlar.

*Dil bilme*si onun evrendeki görünen ve görünemeyen her şeyle iletişime geçmesini sağlar. O hem hayvanların hem de ruhların ve şeytanların dilini bilir. Tedavi etme, cenaze, kehânette bulunma ve güçlükleri aşmada yol gösterme gibi sosyal işlevleri yerine getirirken bu özelliğinden yararlanır.

O *yardımcı ve yol gösterici olma* özelliğiyle bir danışmandır. Gerçeğin ve kendinin farkında olan *bilge adam* hakanın ya da kahramanın yanında bulunur, güçlükleri çözmesine sahip olduğu derin bilgi ve deneyimle yardımcı olur, yol gösterir.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

Gerçeğe ve dinginliğe ulaşmış *bilge adam tipi*, sahip olduğu tanrısal sezgi ve kuvvetle yol göstericidir. Devlet düzeni üzerinde etkilidir, manevî liderdir. Olaylara ve kişilere hakimdir. O zor durumlara çözüm getirir ve belaları uzaklaştırır. Gizli bilimlerin taşıyıcısı olduğunu gördüğümüz *bilge adam tipi*nin cenaze, kız isteme, ad koyma gibi sosyal işlevleri yerine getirir. Uzun ömürlü bu insan yol göstericiliğiyle kendisine danışanı düşünme zahmetinden kurtardığı gibi eğitici bir yönü de vardır.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

KAYNAKÇA

AND, Metin, 1977, *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, 1. bs., Türkiye İş Bankası Yay., Ankara.

ANOHİN, A. V., *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev: Dr. Zekeriya Karadut – Jannet Meyermanova, Kömen Yayýnlarý, Konya 2006, 161 s.

ARTUN, Erman, *Türk Halkbilimi*, Kitabevi, İstanbul, Eylül 2005, 413 s.

----------, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Kitabevi yay., İstanbul, Ekim 2004, 503 s.

BAYAT, Fuzuli, *Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihî Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, Ötüken yay., İstanbul, 2006, 328 s.

BEYDİLİ, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük,* çev. Eren Ercan, Yurt Kitap Yayın, 1. bs., Ankara, Şubat 2005, 637 s.

BORATAV, Pertev Naili, *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*, K Kitaplığı, İstanbul 2003, 296 s.

CARLYLE, Thomas, *Kahramanlar,* çev. Behzat Tanç, Ötüken yay., İstanbul, 2004, 306 s.

ÇINAR, Ali Abbas, "Dede Korkut Destaný'nda At ve At Kültürü", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri 19-21 Ekim 1999*, AKM Başkanlığı Yay., Ankara.

ÇOBANOĞLU, Özkul, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ yay., 1. bs., Ankara 2003, 479s

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

----------, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ yay., 1. bs., Ankara 1999, 344 s.

DİLEK, İbrahim, *Altay Destanları I,* TDK yay., Ankara 2002, 365 s.

DUYMAZ, Ali, "Dede Korkut Kitabý'nda Alplýða Geçiþ ve Topluma Katýlma Törenleri Üzerine Bir Deðerlendirme", *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, haz. Saim Sakaoğlu – Ali Duymaz, Ötüken, 2. bs., Ýstanbul 2006, s. 125 – 137.

"Edebiyatta Mitolojik ve Arketipik Yaklaþým Tarzlarý", çev. Mustafa Sever, Milli Folklor, Yıl: 1997, sayı: 34, s.82 – 86.

EKÝCÝ, Metin, *Türk Dünyasında Köroğlu*, Akçağ yay., 1. bs., Ankara 2004, 367 s.

----------, "Türk Sözlü Geleneðinde Anlatýcýlar ve Anlatmalar Arasýndaki iliþkiye Art Zamanlý (Diyakronik) ve Eþ Zamanlý (Senkronik) Bir Bakýþ" *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Gazi Üniversitesi yay., Ankara 2006, 390 s.

ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ yay., 6. bs., Ankara 2000, 763 s.

ELİADE, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı yay., 1. bs., Ocak 2003, 455 s.

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi yay., 23. bs., İstanbul, 2001, 212 s.

----------, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi yay., 26. bs., İstanbul, 2000, 147 s.

ERGUN, Metin – Ýbrahimov, Gaynislâm, *Başkurt Halk Destanı Ural Batır,* Türksoy Yayınları, Ankara 1996, 527 s.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

FROMM, Erich, *Rüyalar Masallar Mitoslar,* çev: Aydın Arıtan – Kaan H. Ökten, Arýtan Yayýnevi, Ýstanbul, Temmuz 2003, 248 s.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Mevlânâ Celâleddin,* İnkılâp yay., 4. bs., İstanbul 1985, 334 s.

GÖKYAY, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, MEB yay., İstanbul 2000.

GÜZEL, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı,* Akçağ yay., 2. bs., Ankara 2004, 933 s.

HAS HÂCİB, Yusuf, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK yay. 2. bs., Ankara 1974, 477 s.

HAVİLAND, William A., *Kültürel Antropoloji*, çev. Hüsamettin İnanç-Seda Çiftçi, Kaknüs yay., 1. bs., İstanbul, Eylül 2002, 575 s.

İBRAYEV, Şakir, "Þaman Korkut", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri 19-21 Ekim 1999*, yayına haz. Alev Kahya Birgül- Aysu Şimşek Canpolat AKM Başkanlığı yay., Ankara 2000, s. 215-219.

İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Basımevi, Ankara 1995, 229 s.

JUNG, Carl Gustav, *Dört Arketip*, çev: Zehra Aksu Yılmazer, Haz. M. Bilgin Saydam, Metis yay., 2. bs., Ekim 2005, 143 s.

----------, *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi,* çev. Engin Büyükinal, Say Kitap Pazarlama, İstanbul 1982.

----------, *Psikoloji ve Din*, çev. Ender Gürol, Oluş yay., İstanbul 1965.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Millî Kültürü, Ötüken yay., 15. bs., İstanbul 2007, 466 s.

KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, Dergah Yayınları, 4. bs., Eylül 2001, 204 s.

KÂŞGARLI, Mahmûd, *Divânü Lugâti't-Türk,* Kabalcı Yay., İstanbul, Eylül 2005, 725 s.

KOÇAK, Aynur, "Halk Anlatýlarýnda Deli Tipi Üzerine Bazý Tespitler", *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* Gazi Üniversitesi yay., Ankara 2006, 390 s.

----------, "Karagöz Oyunlarýndaki "Tuzsuz Deli Bekir" Tipi Üzerine Bazý Deðerlendirmeler", *Milli Folklor,* yıl: 2002, sayı: 56, s. 121-129.

ÖZKAN, Fatma, *Altın Arığ Destanı,* Bilig yay., Ankara 1997, 493 s.

PROPP, Vladimir, *Masalın Biçimbilimi,* çev. Mehmet Rifat - Sema Rifat, Bilim Felsefe Sanat yay., İstanbul, 143 s.

REICHL, Karl, Türk Boylarının Destanları, çev. Metin Ekici, TDK yay., Ankara 2002, 441 s.

ROUX, Jean – Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* çev: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, Kasım 2001, 381 s.

SAKAOĞLU, Saim – Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken, 2. bs., İstanbul 2006, 256 s.

ŞİMŞEK, Esma, "Türk Fýkra Tipleri Arasýnda "Baskilli" Fýkra Tipinin Yeri", *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* Gazi Üniversitesi yay., Ankara 2006, 390 s.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

TAVKUL, Ufuk, *Karaçay-Malkar Destanları,* TDK yay., Ankara 2004, 551 s.

TİMUÇİN, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, Bulut yay., 5. bas., 2004, 552 s.

TUNCOR, Ragıp Ferit, *Meddah,Meddah Kitabı*, Haz. Ünver Oral, Kitabevi yay., İstanbul, Mart 2003, s. 23-29.

TÜGEL, Hanne, "Bilgeliðin Kökenleri", *Geo*, sayı:10, Ağustos 2006, s. 66 – 85.

Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, edt: M. Öcal Oğuz, Grafiker Yayınları, 2. bs., Ankara 2004, 422 s.

OCAK, Ahmet Yaşar, *İslâm – Türk Ýnançlarýnda Hýzýr Yahut Hýzýr – Ýlyas Kültü,* TKAE Yayınları, 3. bs., Ankara 1999, 241 s.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, c. I, TTK Basımevi, Ankara 2003, 644 s.

ÖZSOY, Bekir Sâmi, *Dede Korkut Kitabı*, Dizgi Ofset, 1. bs., Manisa 2004, 451 s.

YILDIZ, Dr. Naciye, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK Yayınları, Ankara 1995.

YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Ötüken, İstanbul 2006, 182 s.

Visage eXPert PDF Copyright © 1998,2007 Visage Software
This document was created with free TRIAL version of Visage eXPert PDF.This watermark will be removed
after purchasing the licensed full version of Visage eXPert PDF. Please visit http://www.visagesoft.com for more details

ÖZGEÇMİŞ

12. 07. 1982'de Karabük'ün Safranbolu ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Karabük'te, lise öğrenimini Aydın'ın Söke ilçesinde tamamladı. 2000 yılında kazandığı Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden, "Geleneksel El Sanatlarının Günümüzdeki Durumu: Safranbolu Örneği" adıyla hazırladığı bitirme tezi ile 2005 yılında mezun oldu. Aynı yıl Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türk Dili ve Edebiyatı üzerine Tezli Yüksek Lisans'a başladı. Lisans mezuniyetinin ardından Özel Ders Dünyası Dershanesin'nde bir yıl süreyle Türkçe Öğretmenliği yaptı. 2006- 2007 Eğitim Öğretim yılının güz döneminde Kullar Hacı Mustafa Özsoy İlköğretim Okulu'nda ücretli Türkçe öğretmenliği yaptı..